

Evropský sociální fond

Praha & EU: Investujeme do vaší budoucnosti

VYSOKÁ ŠKOLA REGIONÁLNÍHO ROZVOJE PRAHA

SVĚTOVÁ EKONOMIKA

Studijní opora k vybraným otázkám vývoje světového hospodářství

Tomáš Evan

PRAHA 2012

Název: Světová ekonomika, Studijní opora k vybraným otázkám vývoje světového hospodářství

Autor: PhDr. Ing. Tomáš Evan, Ph.D.

Počet stran: 103

Recenzenti: doc. Ing. Tomáš Ježek, CSc.,
doc. PhDr. Martin Kovář, Ph.D.

Studijní opory určené pro studenty kombinované formy studia

Studijní program Regionální rozvoj, obor Management a regionální rozvoj

Studijní opory byly zpracovány v rámci Inovace bakalářského studijního programu v kontextu Boloňského procesu s důrazem na výsledky učení

OPERAČNÍ PROGRAM Praha Adaptabilita registrační číslo CZ.2.17/3.1.00/32599

Tato publikace neprošla redakční jazykovou úpravou

Vydala v elektronické podobě Vysoká škola regionálního rozvoje Praha

Žalanského 68/54

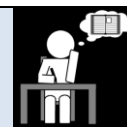
16300 Praha 17

Praha 2012

ISBN: 978-80-87174-14

Obsah

1	Svět před globální ekonomikou	5
1.1	Lokální, regionální trhy a specializace	6
1.2	Vznik kapitalistické společnosti	18
1.3	Od merkantilismu k liberalismu	29
1.4	Průmyslová a zemědělská revoluce	36
2	Podstata a vznik světové ekonomiky	47
2.1	Svět po napoleonských válkách a Pax Britannica	48
2.2	Globalizace – vznik a podstata fenoménu	54
2.3	První vlna globalizace	57
2.4	První světová válka a konec první vlny globalizace	62
3	Poválečný vývoj světové ekonomiky	78
3.1	Obnova světové ekonomiky po roce 1945	79
3.2	Původ světových finančních institucí – Bretton-woodský systém	83
	Klíč k testům	101
	Zdroje	102

PRŮVODCE STUDIJNÍ OPOROU

Předkládaná studijní opora k předmětu světová ekonomika vychází z literatury uvedené před každou kapitolou a v žádném případě se vzhledem k rozsahu a účelu nejedná o vyčerpávající studijní materiál. Cílem je podat stručný a zároveň dostatečně informativní přehled o dané problematice od antiky po 70 léta 20. století a formou citací poukázat k další doporučené literatuře.

Velká část práce vychází z knihy kolektivu autorů pod vedením profesorky Cihelkové *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*, vydané v roce 2001. Každá kapitola je zároveň doplněna a obohacena o poznatky dalších autorů či institucí, jež se konkrétní problematice věnují ve svých dílech do větší hloubky. V prvních kapitolách, které popisují historický vývoj ekonomických vztahů, který současnou světovou ekonomiku ovlivňuje, mezi ně patří práce *Hospodářské dějiny 16. – 20. století* docenta Stellnera a kol., rozsáhlá publikace Paula Kennedyho *Vzestup a pád velmocí: Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500–2000* či obsáhlejší *A History of Western Society* McKaye a kolektivu. Tyto relativně obecné práce jsou v jednotlivých kapitolách dále doplněny o díla zabývající se konkrétními tématy světové ekonomiky. Zde můžeme zmínit například studii Venablese a Craftse *Globalization in History: A Geographical Perspective* podrobně se zabývající globalizací, Gilpinovu knihu *U.S. Power and Multinational Corporation: The political economy of foreign direct investment*, která pojednává o fenoménu přímých zahraničních investic či aktualizované vydání *The Economics of Money, Banking and Financial Markets* Frederica Mishkina.

Tyto spolu s dalšími pracemi uvedenými v literatuře doporučuji k podrobnějšímu prostudování, neboť přinášejí cenné poznatky, které se do této opory již nevešly.

1 SVĚT PŘED GLOBÁLNÍ EKONOMIKOU

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT	ZNALOSTI
✓ získáte znalosti o vzniku trhů a obchodu ✓ seznámíte se s důležitostí evropských koloniálních mocností pro následný vznik vývoj světové ekonomiky ✓ poznáte základy moderního bankovníctví, které položila náboženská reformace v Evropě ✓ seznámíte se s hlavními principy merkantilismu a liberalismu ✓ budete znát předpoklady a přínosy zemědělské a průmyslové revoluce	
BUDETE SCHOPNI	SCHOPNOSTI
✓ pochopit některé principy světové ekonomiky na základě jejího historického vývoje	
ZÍSKÁTE	DOVEDNOSTI
✓ předpoklady k dalšímu sledování současné světové ekonomiky	

Literatura:

- Cihelková, Eva-Křížková, Jana-Kunešová, Hana-Martinčík, David. *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*. Praha: C.H.Beck, 2001.
- Stellner, František a kol. *Hospodářské dějiny 16. – 20. století*. Praha: VŠE, 2006.
- Kennedy, Paul. *Vzestup a pád velmocí: ekonomické poměry a vojenské konflikty v letech 1500–2000*. Praha: NLN, 1996.
- Evan, Tomáš. *Ekonomické myšlení Jana Kalvína o lichvě a úroku*. Politická ekonomie 6/2001.
- Vopěnka, Petr. *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky*. Praha: Práh, 2004.
- McKay John a kol. *A History of Western Society*. 9th Edition. New York, 2008.

1.1 LOKÁLNÍ, REGIONÁLNÍ TRHY A SPECIALIZACE

Trhy vznikají, pokud je co směňovat. Směňovat je možné pouze výrobky, které jsou různé, tedy pokud se lidé specializují. V okamžiku, kdy jsou lidé schopni se nasytit, jsou schopni vyrábět věci pro směnu. Tato **specializace** umožňuje vznik lokálních trhů. K tomu, aby se mohly lokální trhy zvětšovat v objemu i různorodosti, je potřeba dopravních cest, které by je spojovaly. Proto první státy, které mohou danit a chránit tyto rozvíjející se vazby, vznikly kolem velkých řek. Řeky jako Nil, Eufrat a Tigris jsou schopny nejen dát úrodu až třikrát ročně, ale zajistit také dopravu a obchod mezi jednotlivými lokálními trhy. Vznikl **regionální trh**.

Tento proces byl však pozvolný a velmi zranitelný. Vesnice, kde nebylo dost jídla ani pro specialisty typu kováře nebo mlynáře, se jen těžko zapojovaly do dálkového obchodu. Přesto již mnohé evropské starověké civilizace byly schopny rozsáhlého dálkového obchodu zejména mezi nalezišti nezbytných komodit. Vzpomeňme například řecké městské státy s jejich atlantickou cínovou či jantarovou stezkou mezi Pobaltím a Černým mořem. Křehkost obchodu však dokládá i to, že v letech, kdy Kartaginci válčili s Řeky obsadili řecké kolonie v západním Středomoří a uzavřeli Gibraltarský průliv, museli Řekové hledat nové cesty. To však zároveň přispělo k rozvoji řecké osady Massillia (dnešní Marseille), kde ústila pozemní stezka z cínových nalezišť v Británii.

Obrovský nárůst obchodu umožnil tzv. **Pax Romana**. Řím umožnil budováním cest a přístavů do té doby nemyslitelný rozkvět obchodu v rámci své stále se rozrůstající říše.

Vrůstající objem obchodu zpětně přispěl k prohlubující se specializaci. Celé regiony se zaměřily na jeden až dva typy produkce. Víno z jihu a východu Iberského poloostrova a kovy z vnitrozemí se tak v Římě směňovaly za anatolský mramor či egyptské obilí putující do Říma z druhého konce Středomoří. Podobně i původ dnes známých komodit se odvozuje právě z Říma, kde tato specializace začala. Připomeňme například sousloví libanonský cedr, indické vonné látky či balkánské stříbro. Z dnešního Cádizu bylo možné se do Říma dostat za devět dní, z Caesareje v Palestině za dvacet dní, o několik dní méně vám pak trvala cesta z egyptské Alexandrie. Samostatnou kapitolou byla výroba a obchod surového železa. Tam Římané dosáhli takového mistrovství, že její úroveň a kvalitu produkce překonala až za 1500 let průmyslová revoluce. **Římané tak vytvořili obrovský, jednotný trh po celém Středomoří a dále atlantický obchod sahající až po dnešní Belgii a Británii.** Prostředníci jim pak umožňovali obchodovat se Skandinávií, dnešním Ruskem, podél Rudého moře se dostali až do Indie. Jasným důkazem rozsáhlých obchodních aktivit Římanů a téměř **globálního trhu v tehdejším známém světě** byla přítomnost římských mincí na všech těchto územích. S tím, jak sousedé Říma přijímali římskou technologii anebo – zejména ve vojenství – dokázali postupně vytvořit lepší, rostla Římanům konkurence v obchodě a zvyšovaly se jejich výdaje na obranu říše. „Vzhledem k nepoměru mezi příjmy římské státní pokladny a výdaji říše se vládcí uchýlovali k ražení stále lehčích a méně hodnotných mincí, což vedlo k oslabování hospodářství, zvyšování cen a nakonec k naprostému hospodářskému zhroucení obchodu, řemesla, a tudíž i municipií“ (Ubierto a kol. 1995:30). Vidíme zde kaskádu jevů, kterou prošly některé civilizace ještě před Římany a která se s železnou pravidelností opakuje až do současné doby. Obchod a specializace práce, které jsou klíčové pro hospodářský růst, relativně vysokou životní úroveň a jednotu civilizačního okruhu, jsou narušovány státními zásahy, rozpadají se a mizí. Citujme znovu z historických zdrojů překvapivě aktuální souvislosti jevů: „Velmi důležitý byl obchod, který usnadňovala všeobecná soustava měr a vah. Řím byl obchodním centrem světa. Když se však v provinciích začaly vyrábět levné výrobky a domácí podražili, obchodní život Říma ochabl. Stát chtěl řešit pokles obchodu v říši, ale uškodil mu přednostní podporou odbytu a dokonce nutil loďáře převážet státní zboží za ubohou

odměnu. Došlo ke zvýšení daní a ke stanovení cen zboží zákonem. V tomto období se těžiště hospodářského života říše přesunulo na venkov; městská správa upadala jak institucionálně, tak strukturálně. Obyvatelé se cítili málo bezpečně a cizí národy vyvolávaly neklid na hranicích říše i samotné Hispánie. „Koncem tohoto období, když do [dnešního – T.E.] Španělska pronikly germánské národy, začali obyvatelé pohrdat svým občanstvím a raději žili mezi barbary, osvobození od daní a závazků, než aby zůstali v Tarragonské oblasti jako daňoví poplatníci impéria“ (Ubierto a kol. 1995:25). „Celkový hospodářský úpadek Říma měl mírnější podobu pouze v zemědělství, které uspokojovalo nejzákladnější potřeby. Hlavním rysem pozdní Římské říše byl proto rozvoj venkovského způsobu života neboli ruralizace. Rozklad římského obchodu, řemeslné výroby a municipia doprovázel také úpadek vrstvy, kterou bychom mohli nazvat měšťanstvem, udržující do té doby Římskou říši při životě. Znehodnocování měny, zvyšování cen... vedly k orientaci římského hospodářství na směnu zemědělských výrobků a k primitivnímu typu ekonomiky“ (Ubierto a kol. 1995:31). „Vojsko se zpočátku rekrutovalo z řad obyvatel měst. Avšak k posílení početného kontingentu střežícího hranice říše bylo nutno povolit odvádění rolníků. Brzy se římské vojsko skládalo téměř výlučně z rolníků a reprezentovalo tak nižší společenské třídy říše. Mělo však neomezenou moc a podle libosti sesazovalo nebo jmenovalo císaře“ (Ubierto a kol. 1995:32).

Nešlo pochopitelně pouze o Řím a Hispánii. V polovině 5. století vedly provincializace a rozpad obchodu, stálé občanské války a barbaři usazující se jako fedarati (spojenci) a obsazující stále více římských provincií k zániku římské civilizace. Například Británie nejpozději v roce 425 přestala být v jakémkoli smyslu římská. Města a venkovské vily byly opuštěny, veškerá keramika byla vyráběna doma, obchod je místní, barter nahradil peníze a specialisté, kteří byli nezbytnými nositeli kultury, se neuživili. Dílny na výrobu fresek a mozaik byly uzavřeny.

Na další alespoň regionální propojení trhů si křesťanská Evropa musela počkat dalších šest století, ale s jednou podstatnou výjimkou. Tou byl národ, který do historie vešel především jako národ krvavých nájezdníků, nicméně jeho vyspělé technologie a významné obchodní dálkové cesty stejně tak jako jeho přínos v podstatě do každé oblasti Evropy, kam

přišel, umožňuje, abychom ho zmínili i v tomto textu. **Vikingové** původně ze Skandinávie podnikli mezi lety 900 a 1100 velké množství nájezdů, po kterých obyčejně následovalo vytvoření zemědělských osad a obchodních stanic prakticky po celé Evropě. Norové se přes Orkneje a Island dostali do Grónska a New Foundlandu v Kanadě, Dánové terorizovali východní Anglii a severní pobřeží dnešní Francie (Normandii – zemi seveřanů), kde se postupně usazovali. Jejich potomci, **Normané**, krátkodobě dobyli různá města na Pyrenejském poloostrově a města v severní Africe, na muslimech získali Sicílii a založili Neapolské království na Apeninském poloostrově. Švédové se vydávali převážně na sever a východ, přičemž kolonizovali dnešní Finsko. Legendární Viking Rurik se stal vládcem Novgorodu, zatímco jeho syn Oleg založil první ruský stát – Kyjevskou Rus. **Přes všechno násilí museli Vikingové, jichž byla často doslova jen hrstka, pro své udržení u moci přinášet významné ekonomické výhody ovládanému obyvatelstvu.** V drtivé většině případů se jednalo o ekonomické výhody, které umožňují zvýšení životní úrovně relevantní části obyvatelstva. Velmi často je klíčovým nástrojem pro podobné ekonomické výhody zapojení alespoň do regionálního či lépe dálkového obchodu. V Rusku je tento příklad obzvlášť markantní. Soustava jezer kolem Novgorodu, řeky jako Volha, Don nebo Dněpr umožňovaly propojení Baltu s Černým mořem, a tím pádem na tu dobu nebyvalý rozvoj obchodu a specializace v rámci řemeslné výroby. Propojení Baltického a Severního moře s Atlantikem vikingskými plachetnicemi a používání vesel pro krátké cesty předznamenalo obrovský rozvoj baltského námořního obchodu v následujících stoletích.

Vrcholem tzv. normandského věku bylo dobytí Anglie po bitvě u Hastingsu v roce 1066, stejně jako významná účast Normanů ze Sicílie a jihu Itálie v **křížáckých výpravách**. Do Anglie přinesli Normané novou organizaci, technologie prakticky ve všech oblastech a obchodní styky a zároveň napojili Ostrovy na několik století pevně na evropské záležitosti. Jejich klíčový podíl na křížáckých válkách udělal z Neapole a Palerma důležité obchodní zastávky v „podniku“, který ovlivnil dějiny tří kontinentů. Schopnost organizace, podnikání rozsáhlých výprav včetně vedení, zásobování, logistiky, podle některých autorů přímo umožnily pozdější zámořské výpravy. I kdyby souvislost mezi zámořskými expedicemi a

vojenskými taženími do Svaté země nebyla silná, bohatství získané na těchto výpravách čeřilo fantazii Evropanů po další staletí. Zatímco křižácké výpravy jako takové byly politickým i ekonomickým neúspěchem a křižácké státy existovaly přes trvající výboje pouze zhruba sto let, **technologická výměna a navázání obchodních cest, jakkoli komplikované, byly pro Evropu důležité v mnoha oblastech.** Mnozí šlechtici odcházející na křížovou výpravu se nutně masivně zadlužili nákupem všeho potřebného (zásoby, výbroj, družina), což někteří z nich řešili iniciováním pogromů na své židovské věřitele. Po strastiplné a velmi drahé cestě po souši či lodí do Svaté země toužili po nových výbojích, které by jim umožnily získat půdu a prostředky pro vlastní existenci v nové zemi. To bylo v příkrém kontrastu s již usazenými šlechtici, kteří potřebovali mír a stabilitu, aby mohl pokračovat vzájemně výhodný obchod s okolními muslimy, neboť křižácká Antiochie, Akra či krátkodobě držená Damietta byly přístavy, kde se potkávalo hedvábí a koření z Číny a Indie s pisánskými, janovskými a benátskými loděmi odvážející toto stále žádanější zboží do Evropy.

Jestliže tedy vzájemné masakry v rámci křižáckých válek způsobily nenávist mezi nábožensky zapálenými muslimy a křesťany trvající do dnešních dnů, pak zároveň definovaly obchodní cesty, které (alespoň v případě Benátek) vydržely další stovky let. Pokud totiž můžeme v této době mluvit o prvních náznacích skutečně světových obchodních cest, pak v něm **Janov** a zejména **Benátky** měly nezastupitelnou úlohu. První z těchto cest vycházela z východní Číny a táhla se západním směrem v několika variantách jednotnou Mongolskou říší až do Evropy. Severní z těchto hedvábných cest končila na Krymu, v janovských obchodních stanicích Kaffa (Theodosia) a Tana (Tanaïs). Odtud zboží pokračovalo na janovských lodích přes Konstantinopol (dnešní Istanbul) a Sicílii do Janova. Kromě těchto obchodních stanic (tzv. faktorií) ovládali Janované další na pobřeží Černého a v Egejském moři. Benátčané se dokázali udržet na trzích ve východním Středomoří i po pádu křižáckých států, např. v Antiochii, kde končila jedna z větví jižní Hedvábné stezky. Především však měli Benátčané virtuální monopol na dodávky koření. To putovalo od arabských překupníků z Indie buď starou námořní cestou, kterou znal již Alexandr Veliký, z Indického oceánu do Rudého moře a poté po souši karavanní stezkou do Alexandrie. Zde tato dálková trasa spojující tři

kontinenty pokračovala naloděním zboží na benátské galéry. Benátky disponovaly kromě velkého arzenálu schopného produkovat až jednu galéru denně také velkými sklady, které jim umožňovaly manipulovat s cenou uskladněného a prodávaného zboží. Z Benátek se pak zboží dostávalo alpskou cestou do severní Evropy, popřípadě zůstávalo v Itálii v jedné ze stále bohatších městských komun. Záběr italských obchodníků byl však mnohem širší. „Z faktorii často vznikly větší kolonie v celém Černomoří i Středomoří a Italové zde vyvíjeli horečnou činnost. Nakupovali otroky, obilí, jižní ovoce, drahé látky, hedvábí, koberce, léčiva a drogy, voňavky a hlavně koření (aloe, muškát, pepř, skořici, zázvor atd.) i jiné orientální zboží. Kromě toho přiváželi cenné poznatky o vysoké úrovni východní vědy a techniky i hmotné kultury. Právě díky italským kupcům získávali Evropané vědomosti o dokonalejší výrobě skla, papíru, střelného prachu i informace z oboru textilnictví, zpracování kovů aj. Italové do Asie zboží také vyváželi (benátská broušená zrcadla a voňavky, janovské hedvábné látky, milánské zbraně, zlatohlavy a brokáty z Luccy či proslulá florentská barevná sukna), ale přesto zůstávali v obchodě s Asií slabším partnerem. Schodek v obchodní bilanci museli vyrovnávat drahými kovy, jejichž nedostatek pociťovali stejně tíživě jako zbytek Evropy“ (Steller 2006:10).

Obrovským šokem byl pro celou Evropu úspěch **osmanských Turků**. Turci se po bitvě u Manzikertu (1071), kde na hlavu porazili větší byzantské vojsko (tato porážka odstartovala pomoc východním křesťanům v podobě křížáckých válek), dokázali probít Anatolií, takže byzantské državy v dnešním Turecku přestaly existovat. Když se Osmané ještě o dalších 100 let později vylodili na Balkáně a porazili Srby na Kosově poli (1389), přidali do svého panství Thrákii, Makedonii a dnešní jižní Bulharsko. Dny Římského impéria trvajících téměř dva tisíce let byly sečteny. **Pád Konstantinopole v roce 1453 znamenal nejen psychologický šok pro celý křesťanský svět, ale také výrazné změny v ekonomických vztazích.** Janov přišel o všechny své kolonie v Černém a Egejském moři a začal se orientovat převážně na obchod v západním Středomoří. Později ho úzké ekonomické vazby na dnešní Španělsko přivedly až do pozice bankéře této monarchie. Také Benátky se se ztrátou obchodních pozic v Byzantské říši těžko srovnávaly. Benátčané byli nuceni vyklízet jednu pozici za druhou. Po ztrátě kolonií v Egejském moři a opěrných bodů na Peloponésu přišli o Krétu a Kypr spolu s některými

koloniemi na dalmáckém pobřeží. Tyto jejich dřívější državy připadly Turkům. Snad nejhorší ze všeho byla benátská obchodní krize v 60. letech 15. století způsobená odříznutím Serenissimi od srbských a bosenských stříbrných dolů Osmany. Po několik let byl obchod Benátek s Východem téměř zastaven. Tato finanční krize odeznívala jen velmi pozvolna otevíráním nových stříbrných dolů v Čechách a německých zemích.

V severní Evropě bylo nejpozději od dob Vikingů pro obchod využíváno jak Baltské tak Severní moře. Zde získala v 15. století nejsilnější postavení tzv. **Hanza**, spolek převážně severoněmeckých měst, který při svém největším rozkvětu čítal až 200 přístavních měst. Hanza se soustředila „na zabezpečení obchodní tras, získávání a zajištění privilegií a usnadnění působnosti v cizině. Jejím hlavním obchodním střediskem se stal severoněmecký přístav Lübeck. Hanza obchodovala především s ruským voskem a kožešinami, polským obilím a dřevem, baltský jantarem, dánskými koňmi, německým stříbrem a solí, anglickou vlnou, skandinávskými slanečky a sušenými rybami, německým a francouzským vínem“ (Stellner 2006:11). Klíčovou obchodní cestu představovala trasa z Novgorodu v dnešním severozápadním Rusku přes Tallin, Rigu, dnešní Gdaňsk, Štětín, Lübeck, Hamburk, Brémy a Londýn. Jak je z této cesty vidět, Hanza působila i jako politický faktor umožňující jednotlivým říšským svobodným městům stejně jako obrovským obchodním republikám (Novgorod, ovládající významnou část Ruska) nebo městům jako Visby či Malmö prosazovat své zájmy vůči mocným okolním feudálním státům. Počet členů Hanzy a objem obchodu se od 15. století postupně snižoval, až v 17. století toto regionální obchodní uskupení zaniká.

Až dosud jsme hovořili o rozvoji ekonomických vztahů, řemesel a obchodu v Evropě a oblastech geograficky k Evropě přiléhajících. Viděno zpětně to má svůj velmi dobrý důvod. Přestože až dosud byla čínská říše, indiští vládcové nebo i země arabského světa v mnoha ohledech rozvinutější, a to jak v zámořském obchodě, tak v dnešních ukazatelích (HDP na hlavu, objem exportu apod.), právě na konci 15. a v 16. století se karta začala obracet a jsou to budoucí evropské koloniální velmoci, které položí **základ poprvé skutečně světové ekonomiky**. Důvody, proč se tak stalo, byly předmětem zkoumání mnoha ekonomů a historiků. Zdá se, že hlavním důvodem byla ekonomická jednotu spojená s politickou

rozdrobeností. Evropa se svojí geografickou členitostí umožnila existenci různých politických jednotek, které se volně sdružovaly dle potřeby, aby uhájily svou nezávislost (Hanza), ale především si konkurovaly. **Tato konkurence byla podmínkou prudkého rozvoje v oblasti vývoje nových technologií včetně vojenství.** „Skutečně existovalo značné množství konkurenčních politických entit, z nichž většina vlastnila nebo si byla schopna koupit vojenské prostředky k zajištění vlastní nezávislosti, takže žádná z nich nemohla nikdy samostatně dosáhnout vlády nad kontinentem“ (Kennedy 1996:42). Uvedme jeden příklad za všechny, a to když roku 1494 vtrhla do Itálie francouzská armáda vyzbrojená novými bronzovými děly s do té doby nepoznanými a strašlivými účinky. Obratem „byli vybízeni vynálezci a vzdělanci, aby proti těmto dělům navrhli nějaká opatření (a ještě méně překvapí, že v Leonardových zápisnicích z této doby nalezneme skicy kulometu, primitivního tanku a parou poháněného děla)“ (Kennedy 1996:43). Nakonec se italské státy s pomocí španělské intervence z francouzského vlivu vymanily. A byli to právě Španělé, jak si povíme dále, kdo se pokusil o sjednocení kontinentu. Jejich neúspěch v roce 1648 jasně deklaroval, že Evropa bude nadále Evropou národních států, a jakýkoli pokus o její sjednocení nebude mít dlouhého trvání nebo dokonce skončí smrtí miliónů lidí.

Tato dravá konkurence se pochopitelně promítla i do námořního obchodu a ekonomických aktivit, takže nepřekvapí, že to byly nejdříve portugalské a španělské koloniální říše, později Nizozemci, Francouzi a především Angličané, kdo svojí ekonomickou aktivitou a vybudovanými obchodními cestami propojili jednotlivé ekonomické oblasti a vytvoří ekonomické vazby tak, jak je známe dnes. Není pochyb o tom, že zahraniční obchod byl až do rozšíření zahraničních investic ve 20. století největším pojítkem národních ekonomik do ekonomiky světové.

Na konci 15. století byly podmínky pro hledání nových obchodních cest a příležitostí příznivé. Negativním impulsem bylo bezesporu přerušení dálněvýchodní obchodu, obsazení Bosporu a Dardanel a velké části Balkánu Turky. Probíhalo vojenské soupeření s Turky jak na pevnině, tak na souši, a křesťané, především Benátky, v tomto souboji prohrávali. Poté, co Turci obsadili dnešní Egypt, bylo sevření téměř dokonalé a jak severní cesta přes Černé moře,

tak jižní cesta přes Persii či Rudé moře byla uzavřena. I později, kdy Benátky dosáhly obnovení tohoto obchodu, byla cena koření vysoká a objem obchodu relativně malý. Námořní válka navíc probíhala v celém Středomoří mezi křesťanským severem a muslimským jihem. Barbarské státy (dnešní města Alžír, Tunis, Oran a jiné) vypravovaly pirátské flotily, které napadaly námořní obchod, zajímaly křesťanské otroky a narušovaly ekonomickou aktivitu od Gibraltarů po Dubrovnik. Ještě v 19. století tito piráti napadali lodě nejen ve Středozemním moři, ale i v Atlantiku a pořádali loupeživé výpravy například na východní pobřeží Spojených států amerických. Proti nim stály křesťanské flotily řádu maltézských rytířů a později hlavně Španělska, Francie a italských států. Obchodní aktivita a význam Středomoří pro evropský obchod ale postupně upadal a námořní obchod a ekonomická aktivita se přesouvala na atlantické pobřeží.

Prvním národem, který v plné míře využil kvalitativních změn ve stavbě lodí a zlepšeného technického a navigačního vybavení (kompas, astronomické tabulky, přesnější mapy), byli **Portugalci**. V rámci boje proti severoafrickým islámským státům úspěšně dobyli v roce 1415 Ceutu (dnes španělská enkláva na severomarockém pobřeží), což nasměrovalo jejich snažení k dalším výbojům tímto směrem. Nezdařený útok na Tanger však tuto jejich snahu o narušení arabského obchodu s kořením zastavil. „V téže době začali portugalští kapitáni s prvními plavbami podél severoafrických břehů. Klíčovou roli přitom sehrál princ Jindřich zvaný Mořeplavec, který v Sagresu vybudoval hvězdárnu a námořní školu, osobně do výprav investoval a zaštiťoval je svým jménem. Největší problém představovalo zajištění rentability; získání dlouhodobých investic bylo ve feudálním Portugalsku velmi obtížné. Teprve založení společnosti pro obchod s Kanárskými ostrovy v roce 1441 a přistání v Arguimském zálivu (dnešní Mauretánie) o dva roky později přinesly úspěch“ (Stellner 2006:12). Princ Jindřich měl jako třetí syn portugalského krále Jana I. velmi malou šanci na trůn, a proto se celý život věnoval námořnímu a koloniálnímu podnikání. V roce 1444 založil na jihu Portugalska v přístavním městě Lagos koloniální obchodní společnost, jež získala monopolní práva na obchod se západní Afrikou. To podpořilo další objevné plavby směrem na jih a otrokářství se stalo nejvýnosnějším odvětvím koloniálního obchodu, třebaže se

začínal pozvolna rozbíhat i obchod s pepřem, zlatem, slonovinou a dalšími africkými produkty. Portugalci v roce 1471 založili hned několik obchodní stanic v Guinejském zálivu, v roce 1487 obepluli Bouřlivý mys (později přejmenovaný na mys Dobré naděje) a v roce 1498 konečně dosáhli indického Kalikatu, tehdy jednoho z největších překladišť asijského koření. Tato objevná výprava Vasco de Gamy byla brzy následována dalšími, Portugalci založili obchodní stanice v městě Goa a dále rozšiřovali obchodní moc dobytím Sokotry a Adenu u ústí Rudého moře do Indického oceánu i s klíčovým Ormuzem u ústí Perského zálivu. Mimo to ovládali velkou část nově pokřtěného afrického Konga a významné opěrné body měli i na východoafrickém pobřeží. Na počátku 16. století tak africké obchodní impérium vytlačilo Arabů jako hlavního prostředníka a dopravce asijského koření do Evropy. V roce 1511 dobyli Portugalci malajskou Malakku a smlouvu s vládcí Ayutthayi (Siamu) si zajistili volné působení misionářů a zakládání obchodních stanic výměnou za dodávky arkebuz a střelného prachu. V roce 1512 pak objevili indonéské souostroví Moluky, 'bájně ostrovy koření', a v roce 1513 přistáli v jihočínském Kantonu.

Jestliže byl pro Portugalce klíčový obchod, a to především s otroky a kořením, **Španělé** završili reconquistu (dobyť všech muslimských území na Pyrenejském poloostrově) obsazením Granady Katolickými Veličenstvy Isabelou Kastilskou a Ferdinandem Aragonským v roce 1492. Isabela ve stejném roce podpořila janovského mořeplavce, i přes oprávněnou skepsi jejích poradců u dvora, ve výpravě západním směrem. **Kryštof Kolumbus** vyplul na třech lodích na západ v srpnu téhož roku a v říjnu bpronikl na dosah nového kontinentu. Kolumbus absolvoval čtyři cesty, při kterých objevil Malé i Velké Antily a části jihoamerické pevniny, a až do své smrti v roce 1506 věřil, že doplul do Asie. Byli to jiní, kteří dokázali tento objev využít. Vasco de Balboa přešel v roce 1513 Panamskou šíjí, čímž objevil Tichý oceán a zároveň potvrdil existenci nového kontinentu. Hernando Cortéz dobyl v roce 1521 Aztéckou říši, v témže roce našel Fernando de Magalhaes smrt na Molukách na výpravě, která posléze obeplula svět, a konečně v roce 1532 zahájil Francisco Pizarro dobývání říše Inků. Všechny tyto výpravy umožnily Španělům naplnit všechny tři části hesla, se kterým do Ameriky odjížděli: za Boha, krále a bohatství. Do Španělska totiž začaly proudit tuny mexického,

peruánského a bolivijského zlata a stříbra a opačným směrem proudy osadníků a misionářů, kteří vytvořili katolickou Latinskou Ameriku. Pro popis formování světové ekonomiky je podstatné, že rychle rostlo množství směňovaného zboží, „vytvářely se podmínky pro vznik celonárodních trhů, zintenzivnily obchodní styky i mezi velmi vzdálenými oblastmi; začal rozvoj celosvětové dělby práce a celosvětového obchodu. Do Evropy se vedle drahých kovů dováželo především koření, dále čaj, káva, kakao, jižní ovoce, třtinový cukr, luxusní látky, i dosud neznámé plodiny – juta, bavlna, tabák, či různé hotové výrobky. Také evropské zemědělství se obohatilo o některé druhy plodin a zvířat jako brambory, kukuřice, rajčata, fazole, kaučukovník, krůty aj. Amerika od Evropy převzala obilniny, koně a skot a stala se odbytištěm jejího zboží“ (Stellner 2006: 15).

Po španělském dobytí Filipín a vytvoření personální unie s Portugalskem (1580) bylo Španělsko skutečně říší „nad kterou slunce nezapadalo“. Pro světovou ekonomiku to znamenalo vůbec poprvé takřka **globální ekonomické vazby udržované v rámci jednoho státu**. Uvedme si příklad. Ve stejné době vypluly v rámci Španělské říše tři galeony. Galeona s mexickým stříbrem vyrazila z Acapulka na západním pobřeží Mexika směrem na západ do Manily. Toto stříbro zaplatilo za asijské koření, které bylo naloženo a vypraveno na galeoně v opačném směru, tj. z Manily do Acapulca. V Acapulcu bylo koření přeloženo na karavanu, která přešla Mexickou šíjí z Acapulca do Veracruz, kde na ně již čekala třetí galeona a dovezla je do španělského Cádizu. Zisk z této globální ekonomické směny byl ve stovkách procent. Objem obchodu v Lisabonu, Seville a zejména v Antverpách a dalších přístavech španělského Nizozemí prudce narůstal a ekonomické centrum kontinentu se přesouvalo ze Středomoří k pobřeží Atlantiku. Stále významnější roli hrály Antverpy a později Amsterdoam a Londýn. Protože **dálkový obchod se stal základním předpokladem rychlého ekonomického rozvoje**, italská města, snad kromě Janova, Benátek a Florencie, ztrácela své výsadní postavení. Přesto Portugalci ani Španělé nově nabyté bohatství nezužitovali vždy efektivně. Španělské Habsburky, kteří vládli ve Španělsku, Portugalsku, rodových habsburských zemích, Uhrách, zemích Koruny české, Neapolsku, Sicílii, Benátsku a v dnešní Belgii, Nizozemska a

Lucembursku, finančně vyčerpávala zejména snaha o vytvoření jednotné Evropy (*Europa Universalis*).

Obrovské zisky a příležitosti, které španělské impérium přinášelo, byly více než vyváženy obrovskými náklady a nebezpečími, kterým museli Španělé čelit. Jedním z příkladů dvojsečnosti velkého přílivu španělského zlata byla tzv. **cenová revoluce**. Nedostatek drahých kovů, jejichž důsledky jsme ukázali na příkladu Benátek v 15. století, v druhé polovině 16. století zcela zmizel. Americké zlato a stříbro se těžilo v porovnání s Evropou s minimálními výrobními náklady. Zaplavení evropského trhu množstvím těchto kovů způsobilo relativní pokles jejich hodnoty vůči zemědělským nebo řemeslným produktům. To spolu s vylidňováním zejména jihu Španělska odchodem obyvatel za snadnější obživou do kolonií způsobilo vysokou inflaci. Nemožnost kontrolovat tento zlatý příliv, a tedy cenové fluktuace zlata a stříbra z amerických dolů, spolu s velkými náklady na válečná dobrodružství, vedlo na konci 16. století ke třem bankrotům španělské koruny.

Je však ještě jiný, významný důvod, proč Nizozemí či Anglie využívaly své bohatství výrazně lépe než katolické státy typu Španělska a Portugalska. Tímto důvodem byla náboženská reformace a vytváření raně kapitalistických vztahů. Podobně jako u zemědělské a průmyslové revoluce o 150 let později měly i tyto dva fenomény důležitý dopad na světovou ekonomiku, proto se u nich musíme krátce zastavit, i když svou podstatou nejsou ekonomické, ale spíše teologické či společenskovední.

1.2 VZNIK KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Když po pádu Konstantinopole utíkali ortodoxní Řekové z města, ti vzdělanější z nich si na evropské dvory přinášeli antické knihy a myšlení. Toto myšlení (Aristoteles, Platón aj.) bylo fascinující a mnohem vyspělejší než evropské školy té doby, nicméně bylo pohanské. Evropští katoličtí učenci proto stáli před otázkou, zda to, co je pravdivé, poměřovat například aristotelovskou logikou, nebo se přidržet staletími prověřeným měřítkem pravdy, tj. Bibli. Učenci na jihu Evropy vzali Bibli jako základ a snažili se pokřesťanštit Aristotela. Myslitelé na sever od Alp, kam se myšlenky řeckých filozofů dostaly později, již poměřovaly biblické pravdy nástroji, které jim dala do rukou antická filozofie. Když **Martin Luther** v roce 1517 přitloukl svých „95 tezí o moci odpustků“ na dveře würtemburské katedrály, aby pokračoval v mnohasetleté tradici náboženského disentu, našel pro své myšlenky mnohem úrodnější půdu než jeho předchůdci. Severní Německo, Skandinávie, Pobaltí a mnohé další oblasti Evropy se postupně staly luteránskými. Jednota křesťanského světa se rozpadla. Pro ekonomické myšlení byl však daleko inspirativnější **Jan Kalvín**, který působil v Ženevě, kam utíkali mnozí protestanti ze severní Itálie (viz rámeček). Kalvín reinterpretoval Bibli, čímž umožnil úrokování, a tím i kumulaci kapitálu středními třídami obyvatel. V Ženevě byla městskou radou poprvé v novodobé historii oficiálně vyhlášena úroková míra 5 % a vypsány základní zákony týkající se úrokování vedené tzv. zlatým biblickým pravidlem. Kalvín tak napomohl vzniku **moderního bankovníctví**. Zároveň inspiroval zákony, kterým bychom dnes říkali zákony živnostenské, a doporučoval vznik psaných smluv na veškeré obchodní kontrakty. Konečně, jak si toho všímá německý sociolog **Max Weber** v 19. století, byl hlavním proponentem tzv. **protestantské etiky**, která vycházela i z jeho učení o předurčení (Evan 2001:853). Tím dal protestantům motivaci spolu s institucionálním zabezpečením pro jejich nově se rodící kapitalistické podnikání.

Jan Kalvín: Poté, co musel opustit Paříž, se po krátké zastávce ve Štrasburku dostal do Ženevy. Duchovní v Ženevě jej přesvědčili, aby vyměnil akademické ústraní za spoluzodpovědnost za vývoj tohoto nově reformovaného města. Svým radikálním postojem k mnoha teologickým otázkám byl Kalvín často v menšině,

občanem města se stal až roku 1555, tedy celých devatenáct let po svém příjezdu. Nikdy v Ženevě nezastával žádný úřad a jednou byl dokonce z města vyhnán. Nicméně jeho pronikavý intelekt, výborná znalost Bible a velká autorita, a to i mezinárodní, způsobily, že byl do Ženevy pozván zpět a na sklonku života se stal de facto jejím vládcem. „Kalvínovy názory silně ovlivnily legislativu města. Celkově se tématy o úloze peněz, úroku a rozdělování důchodu teoreticky i prakticky zabýval přes dvacet let (1541-1564). Jeho texty nejsou ekonomické, ale teologické, a v praktické oblasti vychází z jeho pastorační práce“ (Evan 2001:44).

Na naléhání penězoměnců (prvních bankéřů či lichvářů) z města Lucca v Toskánsku, kteří utekli z rekatolizované Itálie a našli v Ženevě útočiště, se Kalvín věnoval otázce lichvy. Jeho výklad na základě biblické exegeze způsobil, že lichva přestala být nezákonná a kromě níže uvedeného se spokojil s regulací na základě tzv. zlatého biblického pravidla (Ježíš v evangeliu podle Lukáše říká: „Jak chcete, aby lidé jednali s vámi, tak jednejte vy s nimi“ – Lk 6:31).

„Vycházejte z biblického textu i rozumové úvahy, stanovil hned sedm pravidel:

1. Úrok nesmí být brán od chudých, kteří potřebují úvěr na věci základní potřeby.
2. Nikdo nesmí být tak hnán ziskem z úroků, že pohrdne potřebami chudých.
3. Nikdo nesmí jít za hranice spravedlnosti vykládané podle zlatého pravidla.
4. Dlužník musí mít ze své půjčky zisk stejný nebo větší než věřitel.
5. Boží zákony, nikoliv světské vhledy (insights), vládnou půjčování peněz.
6. Úvěry slouží také veřejnému dobru.
7. Zákony kraje určují úrokovou sazbu.

Dalším zákonem bylo, že nikdo nesměl žít pouze z půjčování peněz. Existence bankéře byla pro Kalvína nemyslitelná, neboť by žil pouze z ovoce práce jiného člověka. To bylo pro reformátora v protikladu k Božímu příkazu pracovat. „Je divné a ostudné, že, zatímco všichni ostatní získávají prostředky na živobytí namáhavou prací, zatímco se správci – muži vyčerpávají v denním zaměstnání, řemeslníci slouží společenství potem na čele a obchodníci se kromě své práce vystavují mnohému nepohodlí a nebezpečí, - by obchodníci s penězi měli sedět ve svém pohodlí přijímající daně z práce jiných lidí bez toho, aby cokoli dělali“ (Kalvín: 1949). Kalvín tak dal „povolení“ týkající se úroku pouze soukromníkům s volným kapitálem a obchodníkům, kteří pracovali s půjčenými penězi“ (Evan 2001:53-54).

Kalvinistické myšlenky spolu s jeho verzí protestantismu se z Ženevy rozšiřovaly do německých obchodních měst a především do Nizozemí, Skotska a s porážkou hugenotů (francouzských kalvinistů) a puritánů (anglických kalvinistů) do nově osidlovaných severoamerických kolonií, kam se tito náboženští uprchlíci uchýlovali. **Kalvinisté** všude, kam přišli, umožňovali přechod od pozdně středověké k raně novověké formě hospodaření.

„První oblastí, kde se v 16. století vytvářely raně kapitalistické vztahy, bylo historické Nizozemí (17 provincií spadajících pod jurisdikci španělského krále)“ (Stellner 2006:17). Právě tady došlo k intenzivnímu zápasu, který byl principiálně náboženskou válkou. Byl to však také střet mezi feudálním a raně kapitalistickým, ale především to bylo zde, kde se rozplynuly snahy o španělskou hegemonii nad Evropou, tedy obávané *Españolizar Europa*! Calvinisté se svou pracovitostí, velkou touhou po úspěchu vyplývající z jejich předurčenosti či vyvolenosti Bohem se zde setkali s obnoveným katolicismem, který po Tridentském koncilu (1545–1563) oplýval náboženským zápalem a po éře renesance měl po ruce úplně novou zbraň: baroko, umělecký směr stejně jako způsob života. „V roce 1556 se po celé Evropě rozšířila neuvěřitelná zpráva. Nejmocnější křesťanský panovník Karel V., vládce dvou světů, se vzdal koruny a zřekl se všech svých panství, aby zbývající dny svého života věnoval bohoslužbě a posvátným rozjímáním... to nebyl jen vrtoch rozmarného starce, či vládnutím vyčerpaného, unaveného panovníka, jak by se snad při povrchním pohledu mohlo zdát. Tento čin byl zřetelným znamením, veřejně ohlašujícím zrod jedinečného duchovního vzplanutí, zažehnutého v tichém ústraní španělských karmelitánských klášterů. Byl znamením toho, že se toto vzplanutí šíří i na světskou půdu a pozvolna začíná mocně zasahovat do myšlení a konání nejrozumnějších lidí v celé Evropě. Ohlašovalo se jím baroko, jak bylo toto pošpanělšťování Evropy později nazváno“ (Vopěnka 2004:23). Není divu, že nizozemští kalvinisté vyhráli svůj boj až po osmdesáti letech tvrdých střetů, s vojenskou pomocí mnoha protestantských zemí a poté, co se jejich boj stal součástí do té doby jedné z nejkrvavější evropské války, tzv. třicetileté války. Výsledný kompromis učinil nezávislými pouze 7 provincií (sdružené v tzv. **Utrechtské unii** z roku 1579) a zbylých 10 provincií zůstalo pod španělskou nadvládou a protestantské z nich čekala postupná rekatolizace. Sedm nezávislých provincií, později nazvané **Spojené nizozemské provincie**, dosáhly takřka statutu velmoci, rozšířily své kolonie na pět kontinentů a zároveň nám umožnily demonstrovat **nový typ globálního obchodu a formování světové ekonomiky**. „Politický úspěch Holanďanů spočíval ve fenomenální obchodní prosperitě Nizozemí. Morální a etický základ tohoto bohatství byly spořivost, skromnost a náboženská tolerance. Jak napsal Jan Kalvín: 'Odkud má obchodník

svůj zisk, když ne ze své vlastní píle a pracovitosti?' Tento přístup posiloval houževnaté lidi, kteří byli po staletí zvyklí bojovat s mořem“ (McKay 2008:550).

Španělské a portugalské koloniální panství se formovalo a fungovalo až do 19. století na podobném principu. Hlavním příjmem z rozlohou stále rostoucího území byl dovoz vzácných kovů a v jiných oblastech nepěstovaných plodin. Zboží jako cukr, káva, tabák, kakao byly stejně jako zlato a stříbro nekonkurenčními statky. Jednou z nejdůležitějších plodin byla cukrová třtina. Ta vyžadovala druhou nejdůležitější komoditu, kterou byli otroci. Dokud nebyla dobytá dostatečně rozsáhlá území, kde mohl být cukr pěstován Angličany (například Jamajka, Antigua, Barbados, Bahamy, Trinidad), Francouzi (Západní Hispaňola, Guadeloupe, Martinique) či Nizozemci (Curaçao, Surinam, St. Martin), ovládali Španělé a Portugalci cenu i množství dováženého cukru do Evropy. Otroctví bylo s karibskými plantážemi stejně jako prakticky se všemi koloniemi v Latinské Americe úzce spjato. Cukrové plantáže pak hlavně rozvíjely tento odpudivý obchod, neboť potřebovaly až třikrát více otrocké síly než jakékoli jiné plantáže.

Cukrová třtina, otroci a trojúhelníkový obchod: Cukrová třtina, původně z jihovýchodní Asie, se začala používat před více než 2000 lety v Indii pro náboženské a medicínské účely. V 10. století ji Arabové přivezli do Levanty. Třtina se tak začala pěstovat v údolí Jordánu, v nilské deltě, ale i jinde v Sýrii, Palestině a severní Africe. Pro Evropany byl cukr vzácnou komoditou a Benátčané a jiní Jihoevropané se snažili jeho pěstování rozšířit do všech oblastí Středomoří a Atlantického oceánu, kde to bylo možné. Navázali tak na dřívější arabskou produkci na Kypru, Krétě, Sicílii a Maltě. Na rozdíl od Arabů, kteří si poradili s tím, jak pěstovat třtinu vyžadující vlhkost a teplo v suchých oblastech Blízkého východu, relativní zima Středomoří snižovala obsah cukru v rostlinách sklízených v této oblasti. Evropané tak poprvé zažili velké výnosy, až když Portugalci začali cukrovou třtinu pěstovat v atlantických Azorách, na Madeiře, a Španělé na Kanárských ostrovech. Z Madeiry přicházela v polovině 15. století celá půlka veškerých dodávek cukru do Evropy. „Kolumbus na své druhé výpravě do Nového světa v roce 1493 vzal několik rostlinek cukrové třtiny z Kanárských ostrovů a zasadil je na ostrově, který pojmenoval Hispaňola. Byl to okamžitý úspěch, neboť cukrová třtina zde našla teplo, vlhko a množství srážek stejné jako ve své domovině na Nové Guineji. Kolem roku 1516 první komerční dodávky putovaly do Evropy. Výrobní náklady v Karibiku byly nízké v porovnání s Levantou a Středomořím“ (Chandler 2012:42). Cukrová třtina se rychle rozšířila na tehdy španělské ostrovy Kuba, Puerto Rico, Jamajka, Barbados a další. Portugalci obdobně z Madeiry rozšířili pěstování třtiny na pobřeží Brazílie. Úspěch cukrové třtiny v těchto oblastech

spočíval především v tom, že nebylo nutné rostliny zalévat, v okolí bylo dost lesů na její zpracování a rafinaci. Jediné co chybělo, byla pracovní síla, neboť místní indiánské kmeny ve velkém zabíjela španělská perzekuce a jimi přivlečené nemoci. Jestliže už v Evropě a na Blízkém východě byli na práci na plantážích používáni otroci, většinou váleční zajatci dodávaní Janovanům a Benátčanům krymskými Tatary, v Karibiku to byli „afričtí otroci, kteří byli již dováženi na práci v dolech, kdo byli donuceni dřít na cukrových plantážích. V roce 1530 mělo Santo Domingo 34 cukrových rafinérií a 200 plantáží. Podobně úspěšní byli Portugalci „v roce 1710 bylo v Brazílii 528 plantáží,“ (Chandler 2012:42) ale byly to Francie a Anglie, které později zašly nejdále a měly nejrozvinutější systém plantáží v Novém světě. Francie na svých na Španěly dobytých plantážích západní Hispaňoly (dnešní Haiti) držela v 18. století půl milionu černých otroků s tím, že dvě třetiny z nich se narodily ještě v Africe. Podobně bylo ve stejné době na anglické Jamajce 660 tisíc otroků. Potřeba stále nových otroků, ať už na španělských, portugalských, nebo později francouzských a britských plantážích, dala vzniknout fenoménu zvaný trojúhelníkový obchod. V 18. a 19. století evropští obchodníci ve stále větším objemu dováželi evropské zboží a zbraně africkým vládcům, kteří je vyměňovali za příslušníky sousedních kmenů pochytených v kmenových válkách jako otroky. Lodě naložené těmito otroky pluly zejména na cukrové plantáže v Karibiku po druhé straně tohoto trojúhelníku. A konečně na cukrových plantážích obchodníci prodali otroky a nakoupili cukr, melasu, rum a další plodiny pro zpáteční cestu do Evropy. S tím, jak se proletariát stěhoval do měst a pracoval dlouhé hodiny v továrnách, stávaly se populárními povzbuzující nápoje (tedy čaj a káva) obsahující kofein. Spolu s čokoládou jsou to původně hořké nápoje, které se postupně začaly sladit přiváženým cukrem a získaly si nesmírnou oblibu. Cukr se dále začal používat k výrobě dezertů, stále většímu počtu lidí však sladké začalo hořknout s tím, jak prosakovaly zprávy o zacházení s otroky v karibských oblastech už proto, že cukrové plantáže nyní zaměstnávaly desetkrát více otroků než jakékoli jiné. Zlomový okamžik nastal ve Francii v roce 1801, když Francouzi odříznuti britskou bloádou od svých třtinových plantáží v Karibiku dokázali rafinovat cukr z řepy cukrovky. Nový vynález se rychle ujal, neboť umožňoval i státům bez kolonií zásobovat obyvatelstvo cukrem. Roku 1830 „řepa cukrovka zásobovala více než polovinu kontinentálního trhu, roku 1880 byla ve světovém obchodu významnější než produkce cukrové třtiny. Británie roku 1834 zrušila otroctví, Kuba a Spojené státy to udělaly v roce 1865“ (Chandler 2012:43).

Nizozemský způsob obchodování se od španělského a portugalského do značné míry lišil. Nešlo jen o to, že si nizozemští obchodníci byli dobře vědomi **vztahu zisku a rizika** a byli schopni obchodovat i s nepřítelem za války, pokud zisk toto riziko převážil, ale **měli k dispozici větší zásoby kapitálu kumulované středními vrstvami** a také z Antverp do Amsterdamu přemístěnou komoditní burzu. Především však tím, že Nizozemí postrádalo

jakékoli relevantní nerostné bohatství, bylo nuceno **specializovat se na tzv. konkurenční zboží**, tj. výrobu těch statků, které nejsou závislé na určitém podnebí či nalezišti a je možné je vyrábět kdekoli na světě. Nizozemci proto museli být ve všech směrech lepší, ať v zemědělství či řemeslech, aby byli v evropském i globálním měřítku konkurenceschopní. Srovnání s mohutným Španělskem, jehož ekonomika byla živena přílivem drahých kovů z kolonií, nemohlo být kontrastnější. S nadsázkou můžeme použít dobový průměr, že zlato se rodilo v Americe, dospívalo ve Španělsku a bylo pohřbeno v Nizozemí.

Absolutistické Španělsko nedávalo svým obchodníkům zdaleka tolik prostoru a možností jako raně kapitalistické Nizozemí. **To mělo rychle se rozvíjející zemědělství, dominovalo v kontinentálním obchodu a mořeplavbě.** Nizozemci „rychle ovládli nejen obchod v severní Evropě (v Pobaltí a Severním moři) především na úkor Hanzy; prosadili se rovněž v obchodování se Španěly, Portugalci a Italy. Mimo jiné proto, že dokázali skvěle využít výsledků z velkých zámořských objevů. Již na přelomu 16. a 17. století začali budovat rozsáhlé zámořské impérium (zpočátku hlavně na úkor Portugalců), jehož části přetrvaly v různé podobě až do druhé poloviny 20. století... V druhé polovině 16. století se severonizozemská města stala nejdůležitějšími středisky kontinentálního obchodu. V Amsterdamu vzniklo hlavní centrum tehdejšího evropského bankovníctví, obchodu s drahými kovy a zpracování drahokamů, právě zde se vyvinula technika burzovního obchodování s cennými papíry a vysoce rozvinutý zprostředkovatelský obchod“ (Stellner 2006:17-18). Mezi další důležité přístavy patřil Rotterdam, dodnes jeden z největších evropských přístavů.

Nizozemci vynikali i zpracováním surovin, které se na jejich území vůbec nevyskytovaly. Je například obdivuhodné, že to byli nizozemští řemeslníci, kteří byli v této době povoláni do Švédska, aby napomohli rozvinutí metalurgických a zbrojařských závodů s použitím švédské železné rudy. Přestože se Nizozemci do poloviny 17. století soustřeďovali především na obchod s konkurenčním zbožím (skandinávské dřevo, prostředky k výrobě lodí, železo, měď, ruské kožešiny, pšenice a žito, severomořské ryby a anglická vlna), neznamená to, že ještě před získáním nezávislosti se jejich obchod nestal světovým. Již v roce 1602 založili nizozemští regenti (Nizozemí bylo tzv. korunovanou republikou, hlavní pozici měl „federální

parlament“ a jeho zástupci, tzv. Stadtholders) tzv. **Nizozemskou východoindickou společností**. Šlo o počin brzy následovaný ostatními mocnostmi. Každý investor v této společnosti obdržel procentuální podíl na zisku podle množství vloženého kapitálu. Tato společnost se ukázala jako velice efektivní nástroj řízení nizozemských obchodních a koloniálních záležitostí, a Nizozemci tak brzy obsadili Kapské město, od Portugalců získali Cejlon a Malaku a založili zde obchodní stanice. „V roce 1630 Nizozemská východoindická společnost platila investorům kolem 35% ročního výnosu jejich investic. Nizozemská západoindická společnost, která byla založena v roce 1621, obchodovala rozsáhle s Latinskou Amerikou a Afrikou. Obchod a podnikání přinesly Nizozemcům ohromné bohatství. V 17. století se Nizozemci těšili největšímu životnímu standardu v Evropě a pravděpodobně na celém světě. Amsterdam a Rotterdam vybudovaly obrovské sklady a sýpky, kde přebytek z jednoho roku mohl být uskladněn jako ochrana před nedostatkem roku následujícího. Takže s výjimkou 50. let 17. století, kdy špatné úrody snížily zásoby, kolísaly ceny potravin velice mírně“ (McKay 2008:552-553).

Rozvoj zámořského obchodu Nizozemcům přinesl také největší námořní flotilu na světě. Ostatně byla to nizozemská námořní moc, která hrála významnou roli již v boji za nezávislost na Španělsku, neboť bylo možné rozsáhlou obchodní flotilu dodatečně vyzbrojit děly a získat válečné loďstvo. Tato rovnice však platila i obráceně. **Rostoucí námořní moc umožňovala hlídkování na stále rozsáhlejších obchodních trasách a obsluhu stále většího koloniálního impéria.** Po počátečních úspěších v boji proti Portugalcům již postupovali Nizozemci sami. Ovládli rozsáhlá území v jihovýchodní Asii (Sumatru, Jávu, Malajský poloostrov, jižní část Bornea, ostrovy Moluky a Západní Novou Guineu). Byli také první, kdo vybudoval osadu na australském kontinentě, která však byla následně opuštěna, protože nepřinášela ekonomický výnos. Zaměření na zisk vedl Nizozemce také k výměně Nového Amsterdamu (dnešní New York) s Angličany za dnes nevýznamný ostrůvek v Moluckém souostroví, který přinášel velké množství koření.

S tím, jak se nizozemské koloniální panství rozšiřovalo, rostlo také množství specifického nekonkurenčního zboží, se kterým Nizozemci obchodovali. Šlo především o cukr

a tabák z Karibiku, čaj, pepř, kafr, různé druhy koření, teakové a santalové dřevo z jihovýchodní Asie, skořici a hřebíček z Cejlonu, čínské a japonské hedvábí a porcelán. Ekonomické dopady měla také příslovečná holandská náboženská tolerance. Nejenže se Nizozemí na desetiletí stalo přistěhovaleckou zemí pro lidi nejrozumnějších forem protestantského vyznání, což mělo nezanedbatelné ekonomické přínosy, ale Nizozemci byli na svou dobu vzácně vstřícní i k akceptování a asimilaci Židů. Velmi dobrým příkladem může být Benedikt (Baruch) Spinoza, potomek španělských Židů, kteří utekli před inkvizicí, jež psal své důležité filosofické práce, zatímco vykonával denní zaměstnání jako brusič čoček. Podobně významný dopad měla na druhém konci světa v Japonsku ochota Nizozemců dodávat válečným japonským klanům arkebuzy a muškety během probíhající klanové války (tzv. Sengoku jidai). Tím Holanďané zcela vyřadili portugalskou konkurenci, která v podpoře jezuitských misionářů podmiňovala dodávky zbraní možnostmi volně v Japonsku misijně působit.

Rozloha Nizozemí a velikost populace jej přece jen v dlouhodobém horizontu odkazovala do role mocnosti druhého řádu. Ostatně byly to velice specifické podmínky, které Nizozemce na krátko v 17. století vynesly až na vrchol. Byl to jejich severní, ostrovní soused, který vycházel z podobných politických (konstituční monarchie) i náboženských (po dalekosáhlých reformách státu a církve a vytvoření protestantské Anglikánské církve) podmínek, jež převzal roli největšího obchodního centra a postupně nejvýznamnější koloniální velmoci. Přes svou vynikající ostrovní polohu byla **Anglie** původně málo kvalifikovaný kandidát na tuto roli. Stoletý konflikt (1337–1453) mezi Anglií a Francií, který skončil ve stejném roce, kdy padl Cařihrad do rukou Turků, zanechal Anglii bez držav na evropském kontinentě (kromě města Calais). Anglii navíc vystavil válce, známé jako Válka růží, ve které se vzájemně vyvraždila vysoká aristokracie a která těžce poškodila obchod. Na trůn následně nastoupila nová tudorovská dynastie, jejíž vláda byla poznamenána krvavými náboženskými střety (panovnici Marii Tudorovně dokonce vešlo slovo krvavá do přídomku), kdy se v zemi střídaly katolicismus a protestantismus jako státní náboženství. V první polovině 17. století pak vyvrcholilo střetnutí mezi králem a parlamentem, který gradoval občanskou válkou a popravou krále. Vláda Olivera Cromwella (1599–1658) zanechala hluboké změny,

které nenarušila ani restaurace Karla II. (syn popraveného Karla I.) zpět na anglický trůn. „Anglie (v řadě ohledů od roku 1707 Velká Británie) se změnila v parlamentní monarchii, kde se rozhodující moc přesunula z Koruny na parlament, v němž měli stále silnější zastoupení představitelé nastupující buržoasie, to jest podnikatelských, obchodních a finančních vrstev. Proto není překvapivé, že se Anglie v polovině 17. století vydala – v ekonomické oblasti – 'nizozemskou cestou'. Bez ohledu na složité vnitropolitické poměry zde došlo k dalšímu hospodářskému vzestupu (rušení královských monopolů a cechovních omezení výroby, rozšíření výroby manufakturní, domácího i zámořského obchodu, nemluvě o peněžnictví a burzovní činnosti), což zemi zcela zákonitě přivedlo ke střetu se Spojenými provinciemi... Na přelomu 17. a 18. století vzestup Anglie (Velké Británie) vyvrcholil. Po tzv. slavné revoluci v letech 1688-89 se ostrovní stát nejen zapojil do válek proti Francii Ludvíka XIV. (1638–1715), ale především završil své odpoutávání od středověku. Vznik Anglické banky (*Bank of England*) a tzv. 'holandských (tj. kapitalistických) financí', Londýnské burzy (*London Exchange*), kolonizace Irska a zesílené pronikání do zámoří daly vznik vládě whighovské (obchodní oligarchie) a základům Britského impéria“ (Stellner 2006:19).

Ekonomicky bylo pro Anglii nejvýznamnější zemědělství a aktivní zahraničněobchodní bilanci zajišťoval především vývoz vlny. Tento export, který byl významný již za dob Hanzy, se úspěšně rozvíjel s tzv. ohrazováním. Při tomto dlouhodobém procesu se majitelé půdy snažili vyháněním drobných rolníků rozšiřovat množství půdy určené pro chov ovcí, což mělo dva dopady. Nejen finanční posílení Koruny a exportu země, ale i **populační růst měst** (zejména Londýna), kam se tito rolníci uchýlovali. **To v dlouhém horizontu umožnilo rozvoj manufaktur a později bylo jedním z důvodů časně průmyslové revoluce v Anglii (Velké Británii).** Přestože byl zámořský obchod Anglie (Velké Británie) významný, vzpomeňme například původně cech, později společnost *Company of Merchant Adventurers of London* vyvážející anglickou vlnu a obchodující s plátnem či založení Východoindické společnosti roce 1600, nebyl až do poloviny 17. století napojený na vlastní koloniální držby. Angličané (stejně jako Nizozemci a Francouzi) v této oblasti nejvíce parazitovali na Španělech, napadali jejich kolonie a obchodní trasy v Karibiku, v roce 1639

obsadili Saint Kitts, v roce 1655 Jamajku a po nich následovaly další ostrovní kolonie. Také španělská zlatá flotila vydávající se jednou ročně s nákladem amerického zlata a stříbra do Evropy se dvakrát stala terčem úspěšných útoků ze strany korzárů. Nejdříve to byl Nizozemec Piet Hein v roce 1628, kterému se podařilo celý náklad flotily dopravit do Spojených provincií. V letech 1656–1657 zničil flotilu Angličan Robert Blake. Španělům se však podařilo zachránit většinu nákladu a Blake ukořistil pouze jednu galeonu. Tyto a podobné útoky měly často na španělskou ekonomiku ničivý dopad. Například důsledkem Heinova útoku byl bankrot španělské Koruny.

Obchodní vztahy Angličanů se španělskými koloniemi byly dlouhodobé a rozsáhlé prakticky od jejich počátku až do jejich nezávislosti na Španělsku. S tím, jak upadala španělská moc, upadala i role tzv. *Casa del Contratación*, která znemožňovala volný obchod španělských kolonií a jejíž licence byla teoreticky nutná k jakémukoli obchodu či plavbě jakéhokoli poddaného španělského krále. Karel III. úlohu Casy omezil a jeho syn Karel IV. ji v roce 1790 zcela zrušil. Již mnohem dříve však Angličané (Britové) obchodovali, ať legálně či nelegálně, se španělskými koloniemi. Toto omezování přirozeného práva na obchod mohlo a také velmi často vedlo k válkám. Jako příklad za mnohé nám poslouží tzv. válka o Jenkinsovo ucho (viz rámeček).

Válka o Jenkinsovo ucho: Robert Jenkins byl kapitánem britské obchodní lodi, která se s největší pravděpodobností podílela na pašování britského zboží do španělských latinskoamerických kolonií. Španělská pobřežní hlídka se násilně nalodila na jeho loď podle výpovědi Jenkinse před parlamentní komisí, kde se kapitán zároveň prezentoval s uchem naloženým v lihu, které mu Španělé během mučení usekli. Sir Robert Walpole, britský ministerský předseda, si v té době nepřál další válku se Španělskem, ale byl k ní donucen veřejným míněním, které bylo povzbuzené publicitou, jež se Jenkinsovu případu dostalo. Tato válka totiž významným způsobem vyhovovala britským obchodním a koloniálním kruhům snažícím se dosáhnout dalších zisků a koncesí na úkor slábnoucího španělského impéria. Hlavním propagátorem války se Španělskem byl v admiraltě vice-admirál Edward Vernon, kterému byl svěřen úvodní útok na španělský přístav Porto Bello (v dnešní Panamě). Tento útok byl součástí britské strategie vycházející ze slabin španělského konvojového systému, kdy se veškerý export z rozsáhlých španělských kolonií v Karibiku ze tří pevninských přístavů Vera Cruz (dnes v Mexiku), Potro Bella a Cartagena (dnes v Kolumbii) soustřeďoval do Havany, největšího přístavu ve španělských koloniích, a

poté plul v konvoji do Cádiz. Po úspěchu u Porto Bella se Angličané rozhodli k útoku na mnohem opevněnější přístav Cartagena. Tento útok však selhal, i když Angličané měli podle některých zdrojů až šestinásobnou převahu, a zanechal na místě osmnáct tisíc mrtvých britských vojáků a námořníků. Podobně ztráty na lodích byly jedny z největších v britské historii vůbec. (Jedním z bezprostředních dopadů této porážky byla neschopnost Britů vojensky operovat v Evropě a poskytnout vojenské a diplomatické záruky Rakousku, kde Marie Terezie v té době zoufale a nakonec neúspěšně bránila Slezsko proti pruskému vpádu. Námořní bitva u Cartageny tedy stála Země Koruny české až třetinu jejich území.) I přes tento úspěch ztráceli Španělé pozice v Americe až do samotného obsazení Španělska Napoleonem, kdy s výjimkou Kuby a Porto Rica vyhlásily všechny jejich kolonie v této oblasti nezávislost.

1.3 OD MERKANTILISMU K LIBERALISMU

Všechny obchodní války v 17. a 18. století měly společné, že byly iniciovány něčím, čemu se začalo říkat **merkantilismus**. Klasickými pracemi obhajujícími obchod a monopolní postavení Britské východoindické společnosti se proslavili především angličané Josiah Child (1630-1699) a Thomas Mun (1571-1641). První z nich prosazoval vládou kontrolované úrokové míry a omezení všeho obchodu mimo toho mezi Británií a jejími koloniemi, zatímco druhý byl proponentem vládních zásahů za účelem zvýšení vývozu nad dovozem s cílem kumulace zlata v Británii. Merkantilismus je však ponejvíce spojován s generálním kontrolorem financí Ludvíka XIV. (1638-1715) francouzem Jeanem-Baptistem Colbertem (1619-1683). Tento syn bohatého měšťana a finančníka z Reims zajistil, že Francie byla prakticky po celou vládu „krále Slunce“ schopna budovat armády a námořnictvo a vést války. Colbert nevymyslel merkantilismus, přestože je s ním spojován, neboť jej efektivně prosadil v tehdejší Francii. **Základem tohoto systému je tvrzení, že přírodní zdroje jsou omezené a moc národa závisí na tom, jaký podíl z tohoto světového koláče zdrojů národ získá. V 17. a 18. století tak ekonomika evropských mocností zůstávala řízena souhrnem vládních politik regulujících téměř všechny hospodářské aktivity.** Colbert zakázal vývoz surovin, vysokými tarify znemožnil dovoz hotových a zejména luxusních výrobků a podporoval rozvoj manufaktur na území Francie pro zvýšení zaměstnanosti a zajištění vývozu francouzského zboží, a tím posílení francouzské platební bilance. Především však zakázal vývoz drahých kovů a snažil se získat veškeré drahé kovy pro královskou pokladnu. Tento systém s různými obměnami používaly ještě před Colbertem některé evropské země. Portugalsko a Španělsko monopolizovaly svůj obchod dvě staletí a běžně využívaly vysokých cel či podpory domácích obchodníků a výrob jak v domovských zemích, tak v koloniích. Vrcholem tohoto snažení na španělské straně byla již zmíněná *Casa del Contratación*.

Anglie se přidala nejpozději od doby Olivera Cromwella (1599–1658), i když monopoly na export textilního zboží a vlny již byly popsány výše. Anglické tzv. zákony o plavbě (Navigation Acts), podle nichž se do Anglie nesmělo dovážet zboží na jiných než anglických lodích nebo na lodích výrobců daného zboží, měly opět sloužit podpoře klíčového odvětví pro

obranu Britských ostrovů, tj. výstavbě lodí. Zákony o plavbě se v Británii postupem času rozrostly do mnoha zákonů, které byly prosazovány a hájeny jednotlivými frakcemi obchodních a politických kruhů. Není divu, že s tím, jak byla merkantilistická politika přijímána v dalších evropských zemích jako třeba Dánsku, Švédsku, Rusku, Rakousku (proponenti merkantelismu se zde nazývali kameralisté), německých státech, aj., **evropský zahraniční obchod se nerozvíjel jak by mohl, neboť suroviny nikdo nechtěl vyvážet a hotové výrobky zase dovážet.**

Odpovědí bylo již od 17. století budování a zabírání dalších kolonií. Jestliže se Angličané, Francouzi a Nizozemci do té doby pouze snažili poškodit Španělsko jako zdaleka největší koloniální velmoc a aspiranta na evropskou hegemonii, je zabírání kolonií od 17. století jejich ekonomickou prioritou. Ze zpětného pohledu se zdá být poněkud nevhodné při diskuzích s kolegy z rozvojových zemí trvat na tom, že Evropa kolonizovala svět jako důsledek specifické ekonomické doktríny a dekolonizovala ho o tři staletí později v důsledku jiné ekonomické a politické doktríny. Faktem však zůstává, že právě **s přijetím a rozšířením merkantilismu v Evropě šlo ruku v ruce zvýšené koloniální úsilí všech evropských mocností.** Udělení monopolu anglickým, nizozemským a jiným východo- respektive západoindickým společnostem předznamenalo tento mekantilistický trend.

Jestliže soupeření mezi státy na kontinentě a zejména v koloniích o zdroje, námořní převahu a různá privilegia přímo vyplývalo z merkantilistických politik, **neméně tvrdá lobování probíhala i uvnitř států mezi jednotlivými frakcemi podporujícími ten či onen obor či koloniální oblast.** Uvedme si několik příkladů z Británie první poloviny 18. století tak, jak je ve své knize zaznamenává Kovář (2004). V této době byl na Britských ostrovech stále ještě úspěch zahraničního obchodu jako celku hodnocen podle objemu exportu vlnařského zboží. Vlnařská lobby ve Whitehallu a Westminsteru (sídlo britské vlády resp. parlamentu) byla zdaleka nejsilnější a prosazovala tzv. univerzální registr, který by zaznamenal veškerý pohyb vlny od stříhání ovcí až k jejímu konečnému zpracování, aby se zabránilo ilegálnímu vývozu. Bojkotovala veškeré snižování cen a dokonce opakovaně iniciovala návrhy na vládní monopol na prodej vlny. Podobně vedli „vlnaři a hedvábníci“ rozsáhlou kampaň proti potišťování

plátna, když tvrdili, že tato technika bere zaměstnání tisícům lidí z hedvábnického a vlnářského průmyslu. V důsledku toho vláda zakázala nosit oděvy z potištěného plátna. I lobbysté z ostatních oborů slavili své úspěchy. Když Velká severní válka v letech 1720-21 způsobila nestálost dovozu surového železa a tyčové ocele ze Švédska a Ruska, snažila se vláda povzbudit výrobu železa v koloniích prostřednictvím tzv. naval store bills (zákonu o námořních skladištích). Železářská lobby zastupující druhé nejvýznamnější průmyslové odvětví v Británii však byla rezolutně proti, takže tento merkantilismem inspirovaný zákon byl kvůli této skupině zrušen.

Jak bylo řečeno, merkantilismus předpokládal, že kolonie budou odbytištěm průmyslových výrobků metropole a zdrojem klíčových surovin pro jejich výrobu. Víceméně všechny britské kolonie v této době této představě odpovídaly, pouze severoamerické nikoliv. Ve Velké Británii existoval seznam surovin, které byly důležité pro výrobu v metropoli, a které se proto směly vyvážet pouze do Velké Británie. Koloniální lobby se přirozeně snažila, aby tento seznam byl co nejkratší a umožňoval jim volně obchodovat například s francouzskými či španělskými cukrovými ostrovy v karibské oblasti. Pokud by cukr na tomto seznamu byl, znamenalo by to, že by musel být z této oblasti vyvezen do Británie, tam nakoupen a dovezen zpět do severoamerických kolonií. Dopady na cenu a délku dodávky této praxe pro britské kolonisty v Americe jsou zřejmé. Ještě větší problém představovaly zákony o plavbě pro samotnou produkci amerických kolonií. Kolonisté nejenže museli nakupovat veškeré zboží přes Londýn, ale také do něj museli některé zboží vyvážet (kožešiny, dřevo, kovy, tabák aj.), a to na anglických lodích. „V 60. letech 18. století nabyly spory (nezřídka ekonomické povahy) mezi anglickými osadami v Novém světě a mateřskou zemí na intenzitě. V roce 1763 zakázal královský výnos americkým osadníkům stěhování na západ od pramenů řek tekoucích do Atlantiku či Apalačského pohoří; londýnská vláda to sice vysvětlovala snahou zabránit množícím se konfliktům s domorodci, hlavním cílem byly nicméně co největší zisky z oficiálního prodeje půdy na západě. Jako snahu poškodit 'americké zájmy' si kolonisté vykládali rovněž zákaz placení dluhů mateřské zemi papírovými penězi (1764). Krajní nespokojenost vyvolaly především zákon o kolkovném a tzv. výslovný zákon (1764). První z

nich nařizoval lepit 'britské kolky' na všechny tiskoviny (noviny, právní listiny apod.) vydávané v amerických osadách. Druhý umožňoval londýnské vládě a tamnímu parlamentu schvalovat jakákoli opatření, jež se týkala amerických osad bez ohledu na to, že osadníci (původem často Britové) neměli ve sněmovně vlastní zastoupení.“ (Stellner 2006:20-21).

Tato ekonomická nařízení měla za cíl přenést na 13 severoamerických kolonií část ekonomického břemene, které vyvolala sedmiletá válka (1756-63). Velká Británie sice v tomto konfliktu Francii a její spojence porazila, nicméně dobytí všech francouzských kolonií v Americe mělo významný dopad na bezpečnost jejích kolonií, neboť odstranilo tzv. francouzskou hrozbu. Američtí kolonisté tak nejen necítili potřebu vojenské ochrany, ale zároveň brojili proti zvýšení svých závazků vůči Koruně, přičemž očekávali spíše tzv. „mírovou dividendu“ po skončené válce. Americký bojkot britského zboží, zakládání ryze „amerických“ organizací usilujících o sjednocení velice rozdílných kolonií a jejich efektivní akce proti Britům byly výsledkem tohoto rozdílného vnímání situace. Další zvyšování cel z roku 1767, které se týkalo čaje, barviv, papíru a skla, vedlo k následným bojkotům a předznamenaly incident z roku 1773 známý jako bostonské pití čaje. Následné britské represe sjednotily hnutí odporu, které až dosud trvalo na vyjednávání za zrušení všech těchto merkantilistických opatření, v odpor, ze kterého se nevylučovaly ani ozbrojené aktivity. Následovaly další střety a v průběhu dvou tzv. kontinentálních kongresů se ukázalo, že značná část elit se přiklání na stranu otevřené vzpoury proti mateřské zemi. Vznikly ozbrojené milice a zároveň byla **4.července 1776 schválena Deklarace o nezávislosti a o unii, kterými na papíře vznikly Spojené státy americké.**

Následovala válka, do které se na straně kolonistů zapojil francouzský expediční sbor pod vedením markýze de Lafayette (1757–1834). Francouzi, kteří sympatizovali s rebely a dodávali jim zbraně a střelný prach, toužili po zadostiučinění za pokořující porážku v Sedmileté válce. Francouzská vláda nabídla v roce 1778 kolonistům oficiální spojenectví. O rok později vyhlásili válku Británii Španělé a v roce 1780 Nizozemci. Ruská carevna Kateřina Veliká pomohla zorganizovat Ligu ozbrojené neutrality, aby ochránila práva neutrálních států na obchod na světových mořích. Tuto organizaci a její dodávky válčícím stranám Británie

odmítla uznat. Válka byla rozhodnuta při kapitulaci britských vojsk u Yorktownu v roce 1781, která nemohla být zásobována vzhledem k dočasné ale velice efektivní bloádě přístavů francouzským loďstvem. Vzhledem k tomu, že Británie válčila s půlkou Evropy a dočasně ztratila nadvládu nad světovými moři, rozhodla se nabídnout rozsáhlé ústupky. V září 1783 uznala nezávislost USA v mírové smlouvě ve Versailles, a to včetně všech území až po řeku Mississippi. Španělé získali zpět Floridu a středomořskou Menorku, Francouzi karibský ostrov Tobago, atlantický Saint Pierre a africký Senegal. Přestože moc Velké Británie rostla a konec jejího prvenství ve světě přinesla až první světová válka, tato **překvapivá porážka vytvořila nezávislý stát dorůstající postupně do velikosti kontinentu, který se stal Británii tvrdým konkurentem. Američané téměř okamžitě aplikovali merkantilistické principy s vysokými cly pro rozvoj vlastního průmyslového sektoru, přeorientovali se z vývozu surovin na zavádění manufaktur a postupnou industrializaci země.** S trochou nadsázky je možné říci, že přestože zavádění vyšších cel a daní bylo důvodem jejich boje za nezávislost, Američané již nikdy neměli tak nízké daně a cla jako za vlády Velké Británie.

Vznik Spojených států amerických měl enormní nepřímý ekonomický i politický dopad na evropské záležitosti. Zveřejnění Deklarace nezávislosti v Evropě, v níž její autor Thomas Jefferson de facto prohlásil tradiční práva Angličanů za univerzální, tj. platné pro příslušníky všech národů, bylo obrovskou inspirací pro Evropany žijící v absolutistických monarchiích. Právo na život, na svobodu a hledání vlastní cesty ke štěstí byly pro mnohé v Evropě něčím zcela novým. Paradoxně to byla zejména spojenecká Francie, kde se tyto myšlenky odrážely velice silně. Náklady na vojenské expedice v Americe vedly spolu s dalšími faktory k bankrotu francouzské Koruny, takže s trochou nadsázky je možné říci, že pomoc americkým koloniím se Ludvíku XVI. vrátila v podobě neřešitelných finančních potíží a obyvatelstva, které vyžadovalo pád jeho režimu. Přestože by bylo zajímavé sledovat dějinné události Francie v přelomovém období Velké francouzské revoluce, Direktorie i napoleonských válek, musíme se soustředit pouze na jejich důsledky pro světovou ekonomiku. Ty byly významné až s tzv. kontinentální bloádou a koncem napoleonských válek završených Vídeňským kongresem. Celé čtvrtstoletí, které byla Evropa ponořena do tohoto

boje, byl její vliv na světovou ekonomiku minimální. Jedinou výjimkou z tohoto tvrzení byla Velká Británie. Proto budeme při popisu vytváření světové ekonomiky v 19. století sledovat dění právě v této zemi stejně jako se jakýkoliv popis světové ekonomiky ve 20. století musíme zaměřit hlavně na USA, Evropu, Japonsko a v 21. století i Čínu.

Ztráta amerických kolonií, kterou Britové považovali za dočasnou věc, ale která se po válce 1812-14 stala trvalou, ukázala také limity merkantilismu ve vztahu k vlastním koloniím, jež již dosáhly určitého stupně rozvoje, co se týče složení obyvatelstva, velikosti i hospodářského významu. Tato ztráta byla předzvěstí **změny ekonomického uvažování ve Velké Británii**. Obtížně, ale vytrvale si ekonomický **liberalismus** vytvářel cestu pro ovládnutí myšlení a politik klíčových zemí. Myšlenka svobody podnikání v zahraničním obchodě byla rozvinuta **Adamem Smithem** (1723–1790), profesorem etiky v skotském Edinburghu. Smith, jehož Pojednání o podstatě a původu bohatství národů (Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations) z roku 1776 položilo základy moderní ekonomie, byl velmi kritický k merkantilismu 18. století. Merkantilismus byl podle něj kombinací nepružných vládních regulací, nespravedlivých privilegií pro státem schválené monopoly a vládní oblíbenosti. Zdaleka lepší byla volná soutěž, která nejlépe ochránila spotřebitele před cenovým vydíráním a dala všem občanům férové a rovné právo dělat to, co dělají nejlépe. **V systému, kde má mít každý občan co největší prostor pro hledání vlastního zájmu na konkurenčním trhu, měl Smith pro stát pouze tři úlohy.** Stát měl zajistit bezpečí před útokem ze zahraničí, udržovat veřejný pořádek včetně systému soudnictví a policie a financovat některé nezbytné veřejné práce a instituce, které by nikdy nemohly fungovat na základě soukromých investic. Přestože ve svém díle nikdy nepoužil slovní spojení „neviditelná ruka trhu“, byl podobně jako Jan Kalvín přesvědčen, že lidé svojí prací přispívají jeden druhému k obecnému dobru. Smith pak doplnil, že tento systém nevyžaduje zásahy vlády a je sám o sobě stabilní. Na prosazení myšlenek svobodného trhu si však zastánci Adama Smithe museli počkat víc než padesát let po jeho smrti.

Nejdříve musely být dokončeny dva procesy, které klíčovým politickým a ekonomickým aktérům v Británii ukázaly, že je země dostatečně konkurenceschopná, aby

byly její výrobky a služby žádány po celém světě. Jinými slovy že liberalismus přinese Británii větší ekonomickou převahu než merkantilismus. Obecně vzato byla Británie i v době vypjatého merkantilismu a obchodních válek pro podnikání svobodnější zemí než Francie. Kupříkladu většina místních poplatků byla zrušena v 15. století, a proto mohl obchodník v rámci Anglie (Velké Británie) svobodně přesouvat své zboží na velkém národním trhu, což se Francii podařilo až po Velké francouzské revoluci. Státní finance kontroloval parlament a osobní majetek a dluhy panovníka byly od národního dluhu odděleny. Ještě před založením *Bank of England* v roce 1694 se anglické finance těšily mnohem větší důvěře trhů než francouzské navzdory sotva třetinové populaci a menšímu objemu produkce. Založení *Bank of England* pomohlo rozvoji trhu se státními i soukromými cennými papíry, takže Anglie disponovala mnohem větším objemem úvěrů pro investování do zemědělství, obchodu i průmyslu.

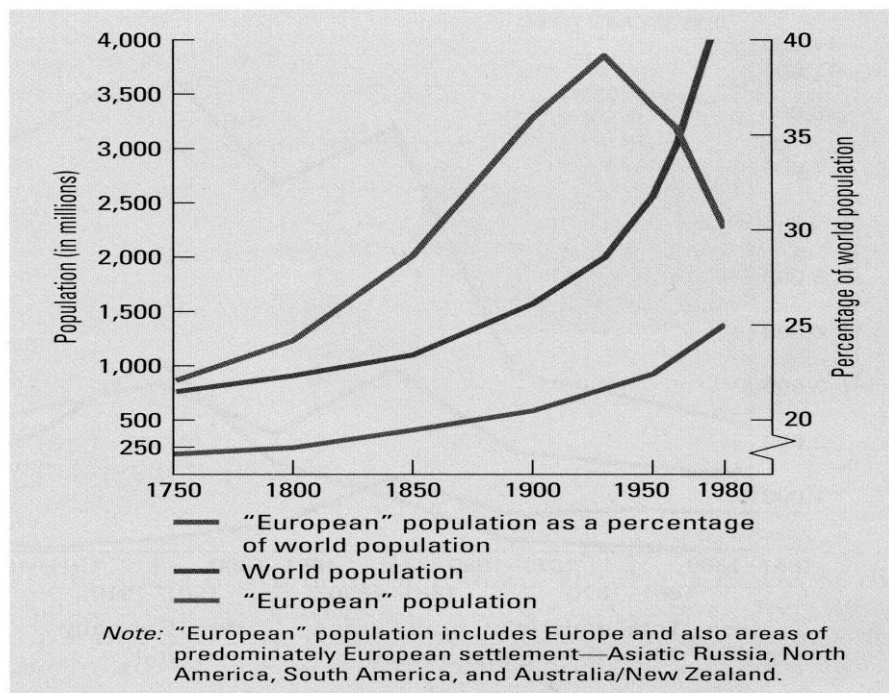
1.4 PRŮMYSLOVÁ A ZEMĚDĚLSKÁ REVOLUCE

Prvním z oněch dvou klíčových procesů byla **tzv. zemědělská revoluce**. Podle některých zdrojů začal tento proces již v polovině 17. století a jeho první fáze skončila na sklonku 18. století, zatímco druhá fáze probíhala po celé 19. století. Zrušení tzv. dvojpolního či trojpolního systému přineslo výrazné zvýšení obdělávané plochy, neboť dosud obávanému vyčerpání půdy nově zamezilo střídání obilí s plodinami, které ukládají dusík. Mezi tyto plodiny patřily hrách a fazole, kořenové plodiny, jako jsou brambory a tuřín, nebo traviny a jetel. Dvě posledně jmenované se zároveň používaly jako krmivo pro rostoucí množství dobytka, což znamenalo větší množství hnojiva pro obdělávanou půdu, tím vyšší úrodu a následně vyšší stavy dobytka. Zavedení vylepšených zemědělských nástrojů spolu s pečlivým výběrem osiva a chovných zvířat včetně jejich šlechtění také významným způsobem snížilo pracnost a zvýšilo výnosy v rostlinné i v živočišné výrobě. Zároveň šlo o nový způsob získávání orné půdy místo tradičního klučení. Jednalo se především o odvodňování bažin a mokřin a drenážními systémy. Posledním příspěvkem k „zemědělské revoluci“ bylo podstatně větší využívání koní (namísto volů) pro práce na poli, což umožnilo až dvojnásobné zvýšení efektivity orby ještě před využitím parního stroje v zemědělství.

Pokračování druhé fáze „zemědělské revoluce“ umožnilo zavádění industriálních novinek (sklízecí stroje a mlátičky, moderní využití parní síly, používání chemických hnojiv), které vedlo k dalšímu nárůstu zemědělské výroby. Přestože šlo o relativně dlouhý proces, byly výsledky „zemědělské revoluce“ ve Velké Británii velmi významné. „Produkce obilí v letech 1760-1820 stoupla o 60% a v letech 1830-1860 o dalších 50%; produkce masa vzrostla ve stejném období o 35%, respektive o 25%. U dalších zemědělských výrobků byla situace srovnatelná... Celková čísla přesto hovořila v neprospěch tohoto odvětví. Zatímco v roce 1760 se zemědělství podílelo na tvorbě národního důchodu přibližně 45%, do roku 1840 klesl podíl na 23%; podíl průmyslu a obchodu (a dopravy) naopak stoupl z 24% na 34%, respektive ze 13% na 17%. Velká Británie se tak stala první průmyslově-agrární zemí Evropy“ (Stellner 2006:39). Jak je vidět, důvodem změny tohoto poměru není pokles zemědělské výroby, ale

fenomenální nárůst průmyslové výroby. Jedním z přímých dopadů „zemědělské revoluce“ a, později, průmyslové revoluce, byl **nárůst evropské populace**.

Graf 1.1 Nárůst evropské a světové populace, 1750 – 1980¹

Zdroj: McKay 2008:855

Jestliže kupříkladu italské státy dokázaly v roce 1700 uživit 11,5 milionu obyvatel, pak v roce 1800 to bylo již 17 milionů. Populace Anglie a Irska vyrostla z 8 na téměř 17 milionů, obyvatelstvo Francie z 19 na téměř 25 milionů. I přesto byla Francie předstížena přibližně v roce 1775 nebývalým růstem ruského obyvatelstva, u kterého i malé zlepšení zemědělské produkce způsobilo nárůst z 13 na více než 30 milionů obyvatel. Pro zajímavost také uvedme, jak významnou byla pro Rakousko ztráta téměř tří milionového Slezska s rozsáhlými nalezišti

¹ Na ose x jsou roky, na ose y je světová populace v milionech. Nejnižší křivka značí počet evropského obyvatelstva, nad ní je celkové obyvatelstvo světa. Konečně křivka, která se láme zhruba v období první světové války značí podíl evropského obyvatelstva na světové populaci.

černého uhlí, když v Čechách a na Moravě v té době žil zhruba stejný počet obyvatel. Naopak Prusko úspěšnou dobovačnou válkou téměř zdvojnásobilo své obyvatelstvo na 6 milionů.

Zaměstnanost zvyšujícího se počtu lidí, kteří zůstávali na vesnicích, zčásti řešil tzv. **faktorský systém**. V tomto systému podnikatel zapůjčil vesnickým pracovníkům surovinu k domácímu zpracování a po domluveném čase se vrátil pro hotové výrobky. Dělníci byli placeni od počtu vyprodukovaných kusů. Existovaly nejrůznější varianty tohoto vztahu, ať již se jedná o typ produkce, neseného rizika a nákladů či samostatnosti a specializace výše zmíněných pracovníků. V českých zemích se faktorský systémem uplatnil hlavně v předení lnu a bavlny, kterým se postupně zabývalo na 600 000 obyvatel.

Podobně zásadní změnou byla postupná **urbanizace**, respektive stěhování se za prací do oblastí s rozsáhlejší či intenzivnější úrovní manufakturní výroby. Růst vesnické i městské malovýroby a zpracovatelského průmyslu začal postupně rozdělovat Evropu na oblasti s vyšší a nižší hustotou osídlení. V Británii byly nejhustěji obydleny oblasti kolem Londýna, Birminghamu, Bristolu a Norwiche a celé pásmo sahající od Midlands a po západní hranici ostrova na sever až k hranicím Skotska. V Irsku byl výrazně hustěji osídlen východ ostrova než jeho severozápadní část. Ve Francii byl kromě oblastí kolem Bordeaux, Lyonu a ústí řeky Rhôny zdaleka hustěji obydlen sever země táhnoucí se od Bretaně po Paříž a její okolí až k hranicím dnešní Belgie. Nizozemí bylo tradičně na evropské poměry hustě zalidněné celé s výjimkou Frýska. Podobně na tom byla severní Itálie, kde z dnešních významných center historikové nepřiznávají větší množství obyvatel pouze Turínu a jeho okolí. V německých zemích byly tradičně lidnatější státy v povodí Rýna, ale také Dunaje v okolí Augsburgu. Jediná oblast ve střední Evropě, kde byla hustota obyvatelstva stejná jako na západě, bylo jižní Slezsko a severní Morava.

Všechny tyto oblasti snad s výjimkou okolí Bordeaux a Augsburgu, případně povodí Rýna, se zabývaly textilní výrobou. A byla to právě ona, která zejména ve Velké Británii, jež disponovala dostatkem kvalitní vlny, umožnila **průmyslovou revoluci**. Příčin a nezbytných podmínek pro tento „dlouhodobý a složitý proces hromadného zavádění strojů do výroby, a s tím související dalekosáhlé hospodářské a sociální změny“ bylo však daleko více (Stellner

2006:35). Stellner a kol. mezi podmínky zařazují především politickou stabilitu dané země, dostatečnou akumulaci kapitálu (nejlépe stoupající úspory z manufakturního podnikání, obchodu a zemědělství), případně ochotu bank poskytovat úvěry s nízkými úrokovými sazbami. Další podmínkou byla podle autorů přítomnost nejrůznějších inovací výrobního procesu, které měly zásadní vliv na rozvoj průmyslové výroby umožňující pokračující dělbu práce. Autoři dále zmiňují výhodnou geografickou polohu, dostatek pracovních sil, oddanost myšlence laissez-faire a svobodného obchodu a existenci dostatečně širokého trhu. Jak vidíme, bylo podmínek pro průmyslovou revoluci mnoho. Přesto proběhla postupně ve všech státech západní a střední Evropy, byť v dlouhém časovém horizontu zahrnující druhou polovinu 18. a prakticky celé 19. století.

Právě průmyslová revoluce byla druhým zásadním procesem, který umožnil prosazení liberalismu. Došlo k ní jako u mnoha dalších fenoménů nejdříve na Britských ostrovech, a to zejména v Anglii a některých částech Skotska. Rozvinutý textilní průmysl posílený vynálezem spřádacího stroje (tzv. *cotton-spinning jenny*) či mechanickým tkalcovským stavem vynálezce Cartwrighta či vyzrňovačky bavlny (tzv. cotton gin) vynálezce Whitneye umožnil nebývalý rozvoj soustředěné manufaktury přerůstající postupně do průmyslového závodu. Především však parní stroj Jamese Watta (1736–1819) a jeho nesčetné aplikace (Stephensonova lokomotiva) společně se stále se rozšiřujícími myšlenkami liberalismu a podnikatelského ducha rozhodly o tom, že Británie bude mít na téměř sto let konkurenční výhodu hned v několika průmyslových odvětvích. Byl to ale jednoznačně **textilní průmysl**, ve kterém tlak na zvýšení produkce, jež by dokázala zásobovat stále rostoucí trhy, znamenal první rozhodující průlom průmyslové revoluce, tj. vytvoření prvních velkých továren v britském bavlnářském průmyslu. Byl to právě bavlnářský průmysl, který se z nuzných začátků před rokem 1780 dokázal jako první v Británii zcela transformovat do velkovýroben po roce 1830.

Zpracování železa a výroba železářského zboží je druhou průmyslovou oblastí, kterou nebylo možné provozovat faktorským systémem, ale bylo jednoznačně produktem průmyslové revoluce. V polovině 18. století bylo zpracování železa významné v Birminghamu a Sheffieldu, kolem kterého byla také v té době důležitá oblast těžby uhlí. Rozsáhlá těžba uhlí

tehdy probíhala také v okolí Newcastleu. Železná ruda se těžila zejména ve východním Walesu a na jihovýchodě Anglie. **Parní síla** přinesla obrovské změny do veškerého průmyslu od těžařských zařízení přes parou poháněné spřádací stroje. Pravděpodobně největší dopad měla na výrobu železné rudy a oceli a v dopravě. Parou poháněné vysoké pece pomohly výrobcům železa přejít z dřevěného uhlí na mnohem výhřevnější koks umožňující výrobu výrazně kvalitnějšího železa, které mohlo být odléváno a formováno do nejrůznějších tvarů a forem. Henry Cort zavedl v roce 1780 další vylepšení ve zpracování surového železa (tzv. *puddling furnace*). „Ekonomické důsledky těchto technických inovací znamenaly obrovský rozvoj britského železářského průmyslu. V roce 1740 byla roční produkce železa pouze 17 000 tun. S rozšířením tavení za pomoci koksu a prvního dopadu Cortových vynálezů vzrostla výroba na 68 000 tun v roce 1788, 125 000 tun v roce 1796 a 260 000 tun v roce 1806. Británie v roce 1844 produkovala 3 miliony tun železa. To byl skutečně fantastický rozvoj. Železo, kdysi vzácné a drahé, se stalo levným, základním a nezbytným stavebním kamenem ekonomiky“ (McKay 2008:723).

Dostatečné množství železa a jeho relativní propad ceny umožnil rozvoj dalšího důležitého faktoru pro prohloubení průmyslové revoluce, kterým byla železnice. Po vynálezu parní lokomotivy začalo množství zprovozněných tratí dramaticky narůstat. Tyto tratě vedly nejen do obchodních center a důležitých přístavů, ale i k nově otevíraným černouhelným dolům. Jestliže první lokomotiva George Stephensona (1781–1848) vyjela na trať roku 1814 a první pravidelná železniční doprava mezi Stocktonem a Darlingtonem byla zahájena v roce 1825, měla Británie v roce 1840 již 2 390 km železničních tratí a v roce 1870 již 21 558 km. Další způsoby dopravy byly stejně důležité. **Rozšiřování silniční sítě a především aplikace parního stroje do námořní dopravy** (Fultonův parník v roce 1807) povzbudily rozsáhlé budování průplavů a rozšíření splavnosti řek.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Dostatek potravy a specializace umožňuje vznik lokálních a regionálních trhů a v konečném důsledku i světové ekonomiky. První trhy vznikaly kolem velkých řek, které umožňovaly dobrou úrodu a sloužily jako důležité dopravní cesty. K velkému nárůstu obchodu došlo během světové nadvlády Římanů, tzv. Pax Romana, kteří budovali cesty a přístavy na svém rozrůstajícím se území. Římané vytvořili jednotný trh ve Středomoří, rozsáhlý atlantický obchod, obchodovali se Skandinávií, dnešním Ruskem a dostali se až do Indie. Lze hovořit o „globálním trhu“ v tehdy známém světě.

Po rozpadu Římské říše to byli Vikingové, kteří během svých nájezdů zakládali zemědělské osady a obchodní stanice ve velké části Evropy, jež se zapojily do regionálního a dálkového obchodu. K jeho dalšímu rozšiřování došlo během křížáckých výprav, kdy vznikaly nové dálkové obchodní cesty, které fungovaly další stovky let. Nezastupitelnou úlohu zde sehrály Janov a Benátky. Nešlo zde pouze o směnu zboží, ale také o vědecké a technické poznatky, jež přicházely do Evropy z vyspělejšího Východu. Změnu v ekonomických vztazích znamenalo dobytí Konstantinopole Osmanskými Turky v roce 1453. Janované ztratili své postavení v obchodě s Východem a více se orientovali na západní Středomoří. V severní Evropě měla významné postavení Hanza, obchodní spolek až 200 přístavních měst.

Základy skutečně světové ekonomiky položily evropské koloniální velmoci, jejichž vzájemná konkurence byla podmínkou rozvoje nových technologií a promítla se do námořního obchodu a ekonomických aktivit. Portugalci, Španělé, Nizozemci, Francouzi a Angličané (espektive Britové) během několika staletí vytvořili světové ekonomiku skrze rozsáhlý zahraniční obchod, který zahrnoval i Evropou nově objevený kontinent – Ameriku.

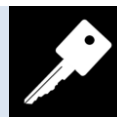
Pro světovou ekonomiku byla rovněž důležitá náboženská reformace. Jan Kalvín svou reinterpretací Bible umožnil do té doby zakázané úrokování, a tím i kumulaci kapitálu středními vrstvami. Položil tak základy moderního bankovníctví. Tzv. protestantská etika stála

za vznikem raně kapitalistického podnikání, které se nejdříve prosadilo ve Spojených nizozemských provinciích.

V 17. a 18. století probíhaly mezi koloniálními velmocemi obchodní války, které byly iniciovány merkantilismem, jež státní regulací hospodářských aktivit podvazoval svobodný obchod. Výsledkem bylo zvýšené koloniální úsilí všech evropských mocností, které hledaly naleziště surovin a nové trhy pro své výrobky. Merkantilistická politika Velké Británie byla jednou z příčin války amerických osad za nezávislost, jejíž výsledek znamenal v následujících desetiletích vznik největšího konkurenta Británie.

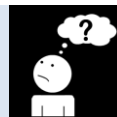
Ztráta amerických kolonií byla jedním z důvodů změny ekonomického uvažování ve Velké Británii, kde nakonec došlo k prosazení liberalismu Adama Smithe s důrazem na svobodu podnikání a volnou soutěž a k výraznému omezení státních zásahů do ekonomiky. Než k tomu však došlo, musela projít Velká Británie zemědělskou a průmyslovou revolucí, které jí zajistily konkurenceschopnost.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

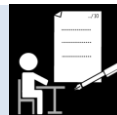
- ✓ specializace, regionální trh, Pax Romana, dálkový obchod, úrokování, merkantilismus, liberalismus, zemědělská revoluce, průmyslová revoluce

KONTROLNÍ OTÁZKY

- ✓ Definujte regionální trh a předpoklady jeho vzniku.
- ✓ Co znamenala Pax Romana pro obchod?
- ✓ Které státy položily základ světové ekonomiky, kdy a proč?
- ✓ Vysvětlete tvrzení, že Španělsko bylo „říší, nad kterou slunce nezapadá“ a co to znamená pro vývoj světové ekonomiky.
- ✓ Co umožnilo vznik kapitalistické společnosti?
- ✓ Co je to merkantilismus?
- ✓ Jaké byly příčiny nástupu ekonomického liberalismu?
- ✓ Časově zařadte a vysvětlete pojmy zemědělská a průmyslová revoluce.

KONTROLNÍ TEST

1. Co neplatí o starověkých Římanech?

- a, vytvořili jednotný trh po celém Středomoří
- b, budovali cesty a přístavy, které byly klíčové pro rozvoj obchodu
- c, obilí dováželi především z Hispánie

2. Co neplatí o Vikinzích?

- a, založili Kyjevskou Rus
- b, podíleli se na rozvoji baltského obchodu
- c, vytvářeli zemědělské osady a obchodní stanice po celé Evropě
- d, nic z výše uvedeného

3. Kdo ovládl středomořský obchod po křížáckých válkách?

- a, Benátky a Pisa
- b, Benátky a Janov
- c, Benátky, Janov a Konstantinopol

4. Co to byla Hanza?

- a, obchodní spolek převážně severoněmeckých měst
- b, první burza v Německu
- c, cech německých výrobců piva

5. Prvním zemí, která se účastnila zámořských objevů bylo:

- a, Španělsko
- b, Nizozemí
- c, Portugalsko

6. Co nepatří mezi důsledky objevení Ameriky?

- a, začala se rozvíjet celosvětová dělba práce
- b, zintenzivnily se obchodní styky mezi vzdálenými oblastmi
- c, rostlo množství směněného zboží
- d, do Ameriky začaly proudit tuny zlata z Evropy

7. Co mělo přímý vliv na vznik kapitalistické společnosti?

- a, objevení parního stroje
- b, vznik moderního bankovníctví, který byl umožněn křesťanským protestantismem
- c, objevení Ameriky

8. Kde bylo hlavní centrum evropského bankovníctví v 2. polovině 16. století?

- a, v Madridu
- b, v Londýně
- c, v Amsterdamu

9. Co neplatí o merkantilismu?

- a, tvrdí, že přírodní zdroje jsou neomezené
- b, prosadil se v Evropě v 17. a 18. století
- c, zavádí vysoká cla na dovoz hotových výrobků a uděluje monopoly vybraným společnostem

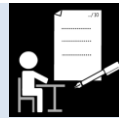
10. Co platí o zemědělské revoluci?

- a, začala probíhat v 16. století
- b, jedním z jejích přímých dopadů byl nárůst evropské populace
- c, zavedla dvojpolní systém hospodaření

11. Co neplatí pro průmyslovou revoluci?

- a, je dlouhodobý proces
- b, začala v USA
- c, přináší důležité hospodářské a sociální změny

POZNÁMKY

2 PODSTATA A VZNIK SVĚTOVÉ EKONOMIKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT ✓ seznámíte se s hospodářskými poměry v Evropě po napoleonských válkách ✓ poznáte principy, kterými se řídila Pax Britannica, a jež vedly ke vzniku světové ekonomiky na konci 19. století	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI ✓ určit první vlnu globalizace, podmínky pro její vznik a výhody z ní plynoucí ✓ rozlišit mezi světovou ekonomikou a globalizací	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE ✓ předpoklady k dalšímu sledování současné světové ekonomiky	DOVEDNOSTI

Literatura:

- Cihelková, Eva-Křížková, Jana-Kunešová, Hana-Martinčík, David. *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*. Praha: C.H.Beck, 2001.
- Stellner, František a kol. *Hospodářské dějiny 16. – 20. století*. Praha: VŠE, 2006.
- Kennedy, Paul. *Vzestup a pád velmocí: ekonomické poměry a vojenské konflikty v letech 1500–2000*. Praha: NLN, 1996.
- Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. Bath: Pinguin Books, 2001.
- Evan, Tomáš. *K některým otázkám politické ekonomie přímých zahraničních investic*. Praha: VŠE, doktorská práce, 2008.

2.1 SVĚT PO NAPOLEONSKÝCH VÁLKÁCH A PAX BRITANNICA

Veškeré dramatické ekonomické změny v Británii probíhaly za války s Francií, od roku 1799 vedené Napoleonem. Velká Británie musela najít obrovské investice na tento rozvoj a zároveň financovat největší loďstvo na světě, které mělo rozsáhlé povinnosti prakticky na všech světových oceánech, financovat vlastní armádu a ještě být bankéřem protinapoleonské koalice. To byl nesnadný úkol tím spíše, že se Napoleon po bitvě u Trafalgaru, kdy pohasly jeho naděje na invazi na Britské ostrovy, pokusil s Británií bojovat především pomocí ekonomických zbraní. V roce 1806 zavedl tzv. kontinentální blokádu.

Řekněme si proto obecně některá základní fakta té doby, která měla významný dopad na světovou ekonomiku ještě dlouho po napoleonských válkách. Finanční krize státu Ludvíka XVI. způsobila nejen pád jeho režimu, ale především zanechala revolučnímu režimu a později Napoleonovi druhé největší loďstvo na kontinentu a skvěle organizovanou a dobře vyzbrojenou armádu, jež byla dlouho jen obtížně porazitelou. Napoleonův vojenský génius způsobil, že jeho vojska ovládla velkou část Evropy na více než desetiletí. Na moři byla situace vyrovnanější. Britské loďstvo nebylo schopno být silnější vždy a všude, zejména ne proti kombinaci španělské a francouzské flotily, jehož pokračující existence dělala z invaze na Britské ostrovy možný a v určité době dokonce pravděpodobný podnik. Britové se proto pokoušeli nepřátelské loďstvo přimět k bitvě, což se podařilo v říjnu 1805 u Trafalgaru loďstvu admirála Nelsona (1758–1805). Přestože bylo spojené francouzsko-španělské loďstvo v převaze, taktický Nelsonův génius dosáhl jejího téměř úplného zničení a zbavil Británii

nebezpečí francouzské invaze. **Jestliže jsme tedy mluvili o politické stabilitě jako nejdůležitější podmínce průmyslové revoluce, pak jí tímto vítězstvím bylo dosaženo.**

Mezi významné události té doby, které měly důležité ekonomické konotace, lze zařadit Napoleonovo **rozpuštění Svaté říše římské v roce 1806**, jež oslabilo habsburskou dynastii a v německých zemích vytvořilo mocenské vakuum, které v čase svého sjednocení (1866 a 1871) nakonec vyplnilo **Prusko**, respektive německé císařství, což mu postupně umožnilo stát se **největší kontinentální ekonomikou**. Také **Vídeňský kongres (1814–1815)** po Napoleonově porážce přišel s úpravami hranic, které přetrvaly v podstatě nezměněné podobě celé 19. století, ale které byly v některých případech tak významné, že měly ekonomické konotace. Kupříkladu Prusko získalo na uhlí bohaté a rozvinuté rúrské oblasti, Nizozemské království bylo posíleno ziskem rakouského Nizozemí a Rusko získalo tzv. Kongresovku, a drželo tak téměř celé bývalé polské království. Konečně Napoleonova okupace Španělska a tuhá guerrilová válka, která stravovala v podstatě celý Pyrenejský poloostrov, umožnily **rozklad španělského zámořského impéria**. Toto impérium, které předurčovalo ekonomickou aktivitu v ovládaných zemích po dlouhá staletí, se nyní rozpadlo na dvě desítky politicky i ekonomicky vesměs si konkurujících státních celků. Úplný konec španělského impéria pak znamenala válka se Spojenými státy americkými v roce 1898, kdy Španělé ztratili Filipíny a pacifické ostrovy spolu s Kubou a Puerto Ricem. Impériu, nad kterým od 15. století slunce nezapadalo a které formovalo produkci a obchod na celém americkém kontinentě, zbylo pouze několik afrických enkláv.

Velký ekonomický dopad bezesporu měla výše zmíněná **kontinentální blokáda**, a to jak na evropském kontinentě, tak na Britských ostrovech. Šlo hlavně o nové průmyslové výrobky, které se na kontinentu musely najít jako náhrada za chybějící britské zboží, přestože jeho pašování bylo tak masivní a pravidelné, že se některé pojišťovací společnosti rozhodly jej pojišťovat proti ztrátě způsobené zátahem bezpečnostních složek. I tak vznikla nová průmyslová odvětví (rozšíření plátna místo bavlny, řepkového cukru místo cukrové třtiny aj.). Podobně se rozvíjela nová průmyslová centra, například v Čechách, které se svými doly na černé uhlí (Ostrava, Kladno) a dostatkem splavných řek částečně nahradily ztracené Slezsko.

Právě v Čechách se začala poměrně široce pěstovat cukrová řepa, která pomohla rozmachu českého strojírenství, jehož nezanedbatelná část byla zaměřena na výrobu zařízení zpracovávající tuto komoditu.

Pro světovou ekonomiku bylo podstatné to, jak se se ztrátou evropského trhu vyrovnávala Velká Británie v době, kdy po určitou dobu osamocená bojovala s Napoleonem. Nutno říci, že zejména v letech 1808 a 1811-12 to bylo pro Británii velmi obtížné, i když se vždycky našla díra v kontinentální blokádě. Nejdříve revoluce ve Španělsku umožnila prodávat britské zboží do Evropy přes Pyrenejský poloostrov, později na Baltu umožňovalo Švédsko dodávky dřeva pro opravu lodí a odebíralo britské průmyslové zboží. Nakonec po roce 1812 rusko-francouzské nepřátelství umožnilo britskému obchodu dýchat pomocí dodávek do tohoto regionu. Ruské nedodržování blokády tak, jak byla dohodnuto na schůzce císařů v Tylži ve východním Prusku, bylo jedním z podstatných důvodů invaze francouzské Velké armády do Ruska, jejíž porážka v zimě 1812 byla počátkem Napoleonova konce. Výše zmíněné pašování bylo obrovskou úlevou jak pro kontinent, kterému bylo odepíráno koloniální zboží, tak pro Británii. Obchod také překračoval ideologické bariéry, když byly v podstatě suspendovány britské zákony o plavbě a všeobecná potřeba vzájemného obchodu byla tak masivní, že se i samotní Francouzi vzpírali tomuto systému. Kanál La Manche nebyl žádnou bariérou pro obchodní dohody, kde „cukr a káva byly vyměňovány za brandy a víno. Vývoz farmářské produkce, tak oblíbený Napoleonem, se střetával se zákazem obchodování s Británií. Dokonce některé z bot a uniforem pro La Grande Armée byly objednány v Anglii!“ (Kennedy 2001:144). Nutnost vzájemného obchodu a nesmyslnost kontinentální blokády a merkantilistických principů té doby nám dokladuje i fakt, že americké obchodní lodě s pomocí Britů a Kanadánů prodávaly Francii britské zboží. To znamená, že Britové museli prodat zboží Američanům, s nimiž byli ve válce (1812–1814), se znalostí toho, že finální destinací je Francie, se kterou rovněž válčili, a uvolnit blokádu Spojených států. Francouzi pak museli britské zboží pustit přes svou kontinentální blokádu. Lepší důkaz nezdolnosti a nutnosti liberálního obchodu je v historii obtížné nalézt.

Přestože blokáda ničila francouzskou a kontinentální ekonomiku stejně jako dusila ekonomiku britskou, byli to Britové, závislejší na obchodu více než Francouzi, kteří v tomto souboji nakonec zvítězili. Důvodem byl **dramatický nárůst atlantického obchodu, který dřívější export zboží na evropský kontinent postupně nahrazoval.** „Obchod s britskou západní Indií vzrostl z 6,9 milionů liber v roce 1793 na 14,7 milionů liber v roce 1814, se zbytkem západní Indie a Latinské Ameriky, tedy trhy, které byly nově otevřeny v průběhu války, vzrostl z téměř ničeho na 10,5 milionů liber. Obchod s Asií, Afrikou a britskou Severní Amerikou také vzrostl na významu. Enormní rozšíření systému doků v Londýně, kde byly západoindické, brunšvické, londýnské, východoindické a komerční přístavní doky otevřeny mezi lety 1802–1813, odráží tento rozvoj britského zámořského obchodu a zvláště Londýna jako entrepôt [překladiště a obchodní centrum, pozn. T. E.]“ (Kennedy 2001:144). To, že celkový objem anglického obchodu v tomto sledovaném období relativně rychle rostl (viz tabulka 2.1), je tedy důkazem schopnosti Britů přeorientovat se v krátké době na tvorbu nových trhů prakticky po celém světě.

Průmyslová revoluce, která proběhla v Británii dříve než v jiných zemích, jí umožnila, aby se „z národa hokynářů“ stala „**továrnou světa**“. Zatímco ostatní státy skončily s rozvrácenou ekonomikou (Nizozemci a Španělé byli obsazeni Francouzi za napoleonských válek a jejich metropolitní ekonomika byla podřízena francouzským válečným zájmům) a jejich koloniální impéria byla zmenšena válkami o nezávislost či dobytá Angličany, britská ekonomika, námořní moc a koloniální impérium vzrůstaly. Mezi lety 1815–1859 můžeme mluvit o tzv. **Pax Britannica**, neboť už současníkům se jevilo jediné možné přirovnání, a to s tzv. Pax Romana. Tato dominance a možnost formovat či doslova vytvářet světovou ekonomiku přitom stála vzhledem k technologické a obchodní převaze a schopnosti motivovat velkou část světa obchodním zájmem relativně málo. Británie vládla neformálně prostřednictvím spřátelených států a na základě společného ekonomického zájmu. Jak uvádí Kennedy (2001:150) nemusela proto ročně utratit za obranu více než jednu libru per capita, tj. 2–3 % z národního příjmu.

Po porážce Napoleona a se zaručenou ekonomickou převahou mohl být konečně naplněn sen všech anglických liberálů: zrušení překážek svobodného obchodu, což mělo přinést prosperitu všem a snížilo hrozbu obchodních válek. Zpočátku tomu ale nic nenasvědčovalo. Zavedením tzv. *Importation Act* v roce 1815 přijal parlament zákon umožňující bezcelní dovoz obilí z ciziny pouze v případě, že cena domácího obilí dosáhla 80 šilinků za quarter (tj. 290 litrů). **Boj za odvolání těchto obilních zákonů (tzv. *corn laws*) se stal synonymem boje proti merkantilismu a za svobodný obchod.** Po sedm let trvající kampani a lobování mezi poslanci, liberálové dokázali tento zákon v roce 1846 zrušit, když vláda ponechala pouze minimální sazbu 1 šilinku za quarter. Merkantilistům se zdálo neuvěřitelnou hloupostí zrušit zákony o plavbě a všechny ostatní nástroje, které Británii umožňovaly zpeněžit celé století trvající obchodní války a konflikty v koloniích právě v okamžiku, kdy mohla uplatnit svůj virtuální monopol na desítky druhů zboží.

Nástupcům Adama Smithe podobně jako merkantilistům z ostatních zemí však tento krok dával smysl. Dodávkami prvotřídního zboží za bezkonkurenční ceny lze nejen vydělat více, ale také zabránit tomu, aby si svět (a zejména Evropa) z nutnosti za obchodními bariérami rychle vybudoval rozsáhlý průmysl, kterým by britské prvenství atakovala. „Jak řekl německý ekonom v roce 1840: 'Je velmi běžným a chytrým opatřením, že když kdokoli dosáhne vrcholu velikosti (tedy industrializace), odkopne žebřík.' Svobodný obchod byl pro merkantilisty ostatních národů pouze prostředkem k udržení britské ekonomické dominance“ (Kennedy 2001:152). Britové se opravdu snažili, aby volný obchod, který bude tuto převahu udržovat, přijaly postupně nejen evropské státy, ale celý svět. „Čína se otevřela světovému obchodu z téměř úplné izolace v roce 1842, Korea zhruba ve stejnou dobu. Siam dramaticky snížil cla v roce 1855. Japonsko se otevřelo světu roku 1858, Indie a Indonésie následovaly zavržením merkantilistické politiky po roce 1860, většinou donucené svojí koloniální velmocí nebo diplomacií dělových člunů“ (Evan 2008:17).

Tab. 2.1: Vypočítané či deklarované hodnoty zámořského obchodu Velké Británie (mil. britských liber)

Rok	Import	Export	Re-export
1796	39,6	30,1	8,5
1800	62,3	37,7	14,7
1810	88,5	48,4	12,5
1812	56	41,7	9,1
1814	80,8	45,5	24,8

Zdroj: Kennedy 2001:145.

2.2 GLOBALIZACE – VZNIK A PODSTATA FENOMÉNU

Všechny výše popsané změny ve struktuře hospodářství evropských zemí i zámořských států nám poprvé v historii umožnily mluvit o skutečně globální nebo též světové ekonomice. **Je zřejmé, že katalyzátorem všech těchto změn byl světový obchod.** „Východiskem vzniku světové ekonomiky se staly procesy spojené s mezinárodním obchodem. V důsledku rozvoje mezinárodních obchodních vztahů se jednotlivé národní ekonomiky stávaly na sobě stále více závislými, vzájemně se podmiňovaly a doplňovaly a postupně vytvořily světovou ekonomiku. **Světová ekonomika** tedy není pouhý souhrn ekonomik jednotlivých státních nebo jiných celků. K základním rysům světové ekonomiky patří propojenost mezi těmito celky“ (Cihelková a kol. 2001:1).

Pro definici světové ekonomiky je podstatné také to, že se na tomto propojení podílejí všechny obydlené oblasti světa. Přestože se názory odborníků v časovém zařazení liší, většina z nich se shoduje, že k této situaci došlo v poslední třetině 19. století. Cihelková (2001:2) uvádí dvě podmínky pro vznik a existenci světové ekonomiky: „Především rozčlenění lidské společnosti na relativně výrobně uzavřené a ekonomicky samostatné společenské celky vázané na určitá území“. Těmito celky se přirozeně myslí jednotlivé státy tak, jak byly zformovány na národním základě. Druhou podmínkou je „přeměna společenské dělby práce v mezinárodní a později světovou dělbu práce“ (Cihelková a kol. 2001:2). Jak jsme do této chvíle dokladovali, prohlubování mezinárodní dělby práce umožnila průmyslová revoluce, zatímco geografické rozmístění výrob určovaly kromě klimatických podmínek či úrovně technologie především evropské koloniální velmoci a ekonomické potřeby jejich metropolitních oblastí. Jak shrnuje Cihelková, „světová ekonomika se tak zformovala zároveň s koloniální soustavou. Vznikla jako jednotná tržní ekonomika založená na nerovných vztazích mezi rozvinutými metropolemi a zaostávajícími koloniemi. Byla tedy nejen jednotná, ale i výrazně vnitřně diferencovaná“ (Cihelková a kol. 2001:3).

Jak jsme řekli na začátku první kapitoly, když jsou lidé schopni se nasytit, začínají vyrábět věci pro směnu a jsou schopni se specializovat. Vzniká obchod a trh. Čím menšího počtu lidí je potřeba pro zemědělskou výrobu, tím k silnější specializaci dochází, a tím

komplexnější mohou být obchodní vazby. Dálkový obchod, který umožňuje vznik jednotného trhu hrál donedávna hlavní roli při propojování národních ekonomik. Vzdálené oblasti se však neglobalizují, pokud se mění pouze poptávka po importu nebo roste export. Obchodní expanze „může být důsledkem růstu populace, kolonizace neosídlené půdy, akumulace kapitálu, technologických změn a mnoha dalších faktorů ...jediným nevyvratitelným důkazem, že se jedná o globalizaci ...je snižování rozdílů v mezinárodních cenách zboží, neboli to, co nazýváme konvergencí zbožíových cen“ (O'Rourke-Williamson 2000:4). Řečeno jinými slovy, pokud je objem vzájemného obchodu i mezi vzdálenými oblastmi světa tak výrazný, že dokáže ovlivnit ceny na místních trzích, pak nejenže propojuje tyto ekonomiky do jedné ekonomiky globální, ale zároveň je prostřednictvím jednotných cen zásadně mění. Toto sjednocování cen na světových trzích se nazývá **globalizace**.

„Obchod musí nejdříve ovlivnit ceny zboží na domácím trhu. V důsledku změny cen poté dojde k přesměrování zdrojů, k zvýšení (či snížení) výroby a k novému rozdělení důchodů ve společnostech zasažených globalizací. Tyto skutečnosti se také odrážejí v politické oblasti, kde se snižuje možnost vyhledávání renty a roste tlak nátlakových skupin. A pokud bychom se neomezili jen na oblast mezinárodních ekonomických vztahů, můžeme volně pokračovat přes pojmy jako globální vesnice až po změny v módě a životním stylu.“ (Evan 2008:17). Důležité je odkdy můžeme konvergenci zbožíových cen, tj. globalizaci, ve světě vysledovat. O'Rourke a Williamson na základě výzkumu cen v nejdůležitějších světových obchodních centrech tvrdí, že k omezení vyhledávání rent prostřednictvím 'vysokých přepravních nákladů, monopolů, merkantilistické intervence, nebo mezinárodních konfliktů' (O'Rourke-Williamson 2000) došlo až po roce 1820.

Globalizace však není světovou ekonomikou a světová ekonomika pro svou existenci nutně nepotřebuje globalizaci. Globalizaci můžeme chápat jako vozidlo, které nás rychleji dostane do liberály vzývaného světa rozsáhlé specializace práce, kdy každý dělá, co umí nejlépe, a to ve světovém měřítku. Propojení národních ekonomik do jedné světové ekonomiky je efektivní a rychlé. Toto vozidlo však může poměrně snadno havarovat, jak ukážeme dále. Nejdříve uveďme dva příklady, kterými dokládáme odlišnost pojmů

globalizace a světová ekonomika. Jak jsme již řekli, Nizozemci byli prvními, kdo systematickým způsobem obchodoval s výrobky a surovinami, které mohl vyrábět a těžit každý. Byli to však až Britové, kterým průmyslová revoluce a pokles přepravních nákladů umožnil přechod od luxusního či obecněji nekonkurenčního zboží využívajícího jedinečnost produkce v jednotlivých regionech a přepravovaného v malých množstvích ke konkurenčnímu zboží, které mohl vyrábět každý. Nekonkurenčnímu zboží totiž z jeho definice nemůže nikdo v zemi, kam se dováží, konkurovat (do Evropy dovážené koření, cukrová třtina aj.). Vzniká tak zcela nový trh, kde jediným, co ovlivňuje cenu, jsou merkantilistické nástroje, tj. monopolizace trhu, embarga, kvóty, případně vojenská síla jednotlivých dovozců. Naproti tomu konkurenční zboží (průmyslové výrobky, dřevo, obilniny aj.), které se dopravuje ve velkém množství, sjednocuje ceny, působí dramaticky na ekonomiky zemí, kam se dováží, i na rozdělení důchodů. Oba případy posilují vazby mezi ekonomikami národních států, ale pouze obchod s konkurenčním zbožím sjednocuje ceny zboží, a jedná se tedy o globalizaci.

Druhým příkladem může být válečný konflikt. Zatímco merkantilistické prostředí s obchodním či válečným konfliktem počítá a světová ekonomika trpí pouze lokálně a jako celek může prosperovat, pro liberální obchod a globalizaci je rozsáhlejší válečný konflikt likvidační. Tento konflikt totiž téměř vždy přináší vyšší cla, embarga a další nástroje merkantilismu, které diferencují ceny a působí zcela antiglobalizačně.

2.3 PRVNÍ VLNA GLOBALIZACE

Od 19. století sledovali banky, firmy i jednotlivci své obchodní zájmy po celém Britském impériu zabírajícím postupně až jednu šestinu světa. Obchod následovaly zahraniční investice. Británie produkovala „asi dvě třetiny světového uhlí, asi polovinu železa, pět sedmin ocele, dvě pětiny hotových výrobků a asi polovinu bavlněných textilií. Po roce 1815 britský obchod s tropickým světem dramaticky narůstal, i když Evropa nebyla ignorována: Latinská Amerika, Levanta, Afrika, Dálný východ a Austrálie i pacifické oblasti byly vtahovány do světové ekonomiky, jež měla jednoznačně svoje centrum v Londýně, který měl již založené obchodní spojení se severní Amerikou, Indií a západní Indií. Mezinárodní obchod rozkvétal zvláště mezi lety 1840 a 1870 a Británie z toho těžila různými způsoby kromě toho čistě průmyslového“ (Kennedy 2001:151). Obchod následovaly zahraniční investice. „Británie získala ve skutečnosti v druhé polovině století pozici vedoucího investora, bankéře, pojišťovatele a speditéra ještě spíše než výrobce zboží. Rozšíření industrializace do Evropy a severní Ameriky a otvírání nových trhů a zdrojů surovin v tropických oblastech bylo financováno především z Londýna. Britský zisk ze zámořských investic vzrostl z 10,5 milionu liber v roce 1847 na 80 milionu liber v roce 1887; Británie investovala do roku 1875 v zahraničí více než 1000 milionů liber s tím, že zisk z těchto investic byl dlouhodobě používán pro investice do stávajících i nových oblastí. Její vůdčí pozice v námořní dopravě byla ohromná, když plně nahradila Holanďany jako světové přepravce. Tím získala ještě další důležitý zdroj příjmů. Poté, co se v první polovině století zbavila amerického nebezpečí, když plachetnice nahradily lodě poháněné parou – jedna z dalších výhod její brzké industrializace – měla v roce 1890 více registrované tonáže než zbytek světa dohromady“ (Kennedy 2001:151).

Britské společnosti budovaly především elektrárny, přístavy a železnice. Spolu s kapitálem přicházely migrační vlny obyvatelstva. Rozvoj zastavila až první světová válka, krize třicátých let a zejména druhá světová válka, jak uvidíme v následující kapitole. V té době měly Spojené státy, bývalá britská kolonie, která získala nezávislost v roce 1776, za sebou zkušenost se zahraničním investováním spojeným s ovlivňováním politiky zemí Latinské

Ameriky. Spojené státy americké se totiž do první světové války staly největší průmyslovou velmocí. To bylo v příkrém rozporu s rolí exportéra surovin, kterou jim jako kolonii přisoudila Velká Británie. Crafts a Venables (2001) na příkladě USA naznačují, že jejich rozvoj se nedá vysvětlit zapojením do liberálního světového obchodu prosazovaného Brity. Ukazují, že v tom případě by se USA nikdy nemohly stát čistým vývozcem průmyslových výrobků. Autoři vytvořili model simulující ekonomiku USA a ekonomiku Argentiny, která zůstala zemí se silným zemědělským sektorem. Ukazují na něm, že aby se USA mohly v tomto prostředí industrializovat a přilákat miliony migrantů zejména z Evropy, musely zavést velmi neliberální merkantilistickou politiku, např. vysoká ochranná cla. Na závěr si autoři neodpustili poznámku, že Spojené státy se zalidnily a industrializovaly poté, co začaly uplatňovat hospodářskou politiku přesně opačnou svým soudobým doporučením chudším státům, tj. blokování imigrace a liberalizaci obchodu. V této situaci není paradoxní, že USA považovaly britský systém liberálního obchodu, do kterého byla zapojena většina světové ekonomiky, za největší nebezpečí pro její stále rostoucí průmyslovou výrobu. Naštěstí pro ně ještě v roce 1913, kdy již byly hlavním průmyslovým výrobcem, pokračoval příliv imigrantů, který způsobil, že enormní domácí trh byl stále nenasycený a zároveň existovalo dost států, které byly ochotny platit za export amerického průmyslového zboží.

Jak se blížil konec 19. století, začali mít Britové kromě americké konkurence problémy i blíže domovu. Šlo především o německou a do určité míry francouzskou konkurenci. Vytváření obrovských konglomerátů firem, které měly v určitém oboru „přirozený monopol“ tak, jak to dělali Němci a Američané, bylo při britské struktuře ekonomiky založené ve většině oborů na firmách o střední a malé velikosti obtížně možné. Podobně spokojenost s úrovní zisků a snaha neměnit to, co funguje, vedlo Brity na sklonku 19. století k relativní stagnaci. A konečně se britská ekonomika pomaleji rozvíjela v nových oborech. Šlo především o chemický a elektrotechnický průmysl, které byly nově industrializované země, sjednocené Německo (sjednocení po válkách s Rakouskem 1866 a Francií 1870-1871) a Spojené státy, schopny uplatňovat a rozvíjet v nových oblastech.

Přestože byla Velká Británie největší námořní i obchodní velmocí světa, **její relativní síla se až do první světové války neustále zmenšovala**. „V roce 1870 se Británie podílela na světové průmyslové výrobě 31,8 %, USA 23,2 % a Německo 13,2 %; V roce 1913 činil podíl USA 31,8 %, Německa 14 % a Británie 13 %. Britský podíl na výrobě surového železa od roku 1870 do roku 1913 poklesl z 46 % na 13,9 % a oceli z 35,9 % na 10,3 % ve stejném období“ (Stellner 2006:43). Podobně nepříjemný byl klesající podíl na světovém obchodu (viz tabulka 2.2), kde se projevila zejména skutečnost, že Británie kromě neschopnosti konkurovat v nových průmyslových oborech zanedbávala i ty staré. Británie tak postupně přesouvala těžiště svého exportu do tradičních odvětví (textil, uhlí, železo) a na méně konkurenční trhy.

Tab 2.2: Procenta světového obchodu

	1860	1870	1880	1889	1898	(1911-13)
Británie	25,1	24,9	23,2	18,1	17,1	14,1
Německo	8,8	9,7	9,7	10,4	11,8	-
Francie	11,2	10,4	11,2	9,3	8,4	-
USA	9,1	7,5	10,1	9	10,3	-

Zdroj: Kennedy 2001:190

Okrajově se zmiňme o zemích, se kterými byla Británie v konkurenčním vztahu. Kromě Spojených států a Německa šlo především o Francii, Rusko a částečně Rakousko (po vyrovnání v roce 1867 Rakousko-Uhersko).²

„Francie vstupovala do poslední třetiny 19. století ve velmi složité pozici. Po porážce ve válce s Pruskem (1870–1871) musela sjednocenému Německu postoupit hospodářsky vyspělé oblasti Alsasko a Lotrinsko a zaplatit vysokou válečnou náhradu – 5 miliard zlatých franků. K dynamičtějšímu hospodářskému vzestupu došlo až na přelomu 19. a 20. století, a to

² Vývoj významných ekonomických mocností dneška, které však v této době hrály ve světové ekonomice relativně zanedbatelnou roli a ani jedna z nich významným způsobem neovlivňovala světovou ekonomiku v 19. století. U Japonska se toto mění až s rusko-japonskou válkou v letech 1904–1905, u Číny v 90. letech 20. století.

především v lehkém průmyslu (lehké strojírenství, textilnictví, potravinářství a další odvětví) a zbrojním průmyslu. Prosperovala malosériová výroba módních a luxusních výrobků (galanterie, parfumerie)“ (Stellner 2006:43). Protože však byla i nadále většina podniků koncentrována do malovýroby nebo dokonce i v domácnostech a významnou roli hrálo zemědělství, byl rozdíl v efektivitě německého a amerického hospodářství na jedné straně a hospodářství Francie na straně druhé významný. Francouzské kolonie nebyly vnímány především ekonomicky, ale spíše jako otázka národní prestiže, a proto je možné, že celkový přínos tehdejšího francouzského koloniálního impéria (severní a západní Afrika, Madagaskar, Indočína) byl záporný. Francie také pokračovala v staleté tradici centralismu silného státu a protekcionistických či obecněji merkantilistických opatření, které v dlouhém horizontu nevedly k potřebné konkurenceschopnosti. K této nedostatečnosti významně přispíval jen mírně rostoucí počet francouzského obyvatelstva.

Rusko bylo primárním geopolitickým soupeřem Británie po Napoleonově porážce v roce 1815. Už jeho ohromná rozloha a dramaticky narůstající počet obyvatelstva zalidňující nové oblasti (z tohoto pohledu musíme celé rozsáhlé ruské území za Uralem považovat de facto za ruskou kolonii) zajišťovaly Rusku velmocenský status. Dvě války, krymská (1853–1856) a rusko-japonská (1904–1905), však ukázaly obrovskou politickou a ekonomickou respektive zaostalost vojenskou. V důsledku krymské války vypukla řada povstání, po kterých byly zahájeny pomalé reformy, jejichž součástí bylo roku 1861 zrušení nevolnictví. Tato změna se však projevovala velice pozvolna, ostatně zpráva o osobní svobodě nevolníků dorazila do mnohých částí Ruska i se zpožděním mnoha let. Změna feudálního systému na kapitalistický proto probíhala pomalu. Ještě lépe nám poslouží k vykreslení ruské zaostalosti fakt uváděný Kennedym (2001:289), že v roce 1914 vlastnili cizinci téměř 100 % všech ropných nalezišť, 90 % dolů, 50 % chemického a 40 % metalurgického průmyslu. Při tomto rozsahu zahraničních investic je jen přirozené, že ruský zahraniční dluh byl největší na světě. Situaci dokresluje fakt, že zatímco cizinci operovali většinou průmyslu, zemědělské produkty se na exportu Ruska podílely 63 % a stavební dříví dalšími 11 %. Tento export s nízkou přidanou hodnotou byl však pro Rusko životně důležitý, neboť splácel americké půjčky či německé obráběcí stroje.

Tab 2.3: Průmyslová produkce mezi lety 1800–1888 (v mil. britských liber)

rok	Velká Británie	Francie	Německo (1871)	Rakousko (-Uhersko)	Rusko	USA	svět
1800	230	190	60	50	15	25	650
1820	290	220	85	80	20	55	865
1840	387	264	150	142	40	96	1314
1860	577	380	310	200	155	392	2404
1888	820	485	583	253	363	1443	4618

Zdroj: Stellner 2006:47

K dokreslení obrazu průmyslové vyspělosti napomůže tabulka vývoje průmyslové výroby v 19. století. Tento obrázek se ještě umocní, když tato data rozšíříme do roku 1914, tedy do začátku první světové války. K tomu nám poslouží tabulka 2.4, která sleduje relativní podíly světové průmyslové výroby až do doby před druhou světovou válkou v roce 1938.

Tab. 2.4.: Relativní podíly světové průmyslové výroby, 1880–1913, v %

	1880	1900	1913	1928	1938
Británie	22,9	18,5	13,6	9,9	10,7
Spojené státy	14,7	23,6	32,0	39,3	31,4
Německo	8,5	13,2	14,8	11,6	12,7
Francie	7,8	6,8	6,1	6,0	4,4
Rusko	7,6	8,8	8,2	5,3	9,0
Rakousko-Uhersko	4,4	4,7	4,4	0,0	0,0
Itálie	2,5	2,5	2,4	2,7	2,8

Zdroj: Kennedy 2001:251

2.4 PRVNÍ SVĚTOVÁ VÁLKA A KONEC PRVNÍ VLNY GLOBALIZACE

Již v minulých stoletích bylo možné označit několik válek za války světové. Sedmiletá válka bojovaná nejen v Evropě ale i v Americe, Asii a na většině moří, nebo napoleonské války ovlivňující všechny obydlené kontinenty. Rozsahem zabíjení a devastací statků však tzv. velká či první světová válka překonala nejen všechny války předchozí, ale také očekávání současníků. Někdy bývá nazývána válkou, která měla všechny války ukončit. Je proto do jisté míry paradoxní, že důsledky této války stály u zrodu další světové války o dvacet let později.

Byla to také první válka, kde bylo hospodářství a vůbec život obyvatel válčících zemí téměř zcela podřízen vedení války, neboli šlo o tzv. válku totální. Není zde prostor k tomu, abychom popsali vojenské (mobilizační tabulky, doktríny armád a námořnictva aj.), diplomatické (izolace Francie, Entente Cordiale, vznik Trojspolku aj.) či politické (rakousko-ruské soupeření na Balkáně, rozdělení „necivilizovaných“ zemí mezi evropské koloniální velmoci aj.) důvody pro tuto válku, ani způsoby jejího vedení. Zaměříme se pouze na hospodářské důvody, které vedly k válce a následně na její dopady pro světovou ekonomiku.

Průmyslová základna států byla tím, co určovalo, jak silné budou státy na moři a v poli. S nárůstem konfliktů v politické oblasti se stále více evropských států obracelo na zbrojařské firmy ve snaze zajistit vlastní suverenitu a nezávislost v mezinárodní politice. „V období 1908–1913 vzrostly výdaje na armádu v Rakousku-Uhersku o 13 %, ve Velké Británii o 30%, v Rusku o 53 %, v Itálii o 61 %, v Německu o 69 % a ve Francii dokonce o 86 %. Dohoda investovala v této době do armády ročně v průměru o 83 milionu liber více než země Trojspolku“ (Stellner 2006:49). Stejně podstatným bylo zbrojení na moři, zejména závody ve zbrojení mezi Británií a Německem. Toto byla oblast, kde Británie čerpající své bohatství z kolonií na pěti kontinentech a závislá na dodávkách z těchto kolonií, nemohla připustit kompromis. Výhoda rané industrializace a z toho vyplývající dřívější nahrazení plachetnic loděmi poháněnými parou a později naftovými turbínami se na přelomu 19. a 20. století vyčerpala. Všechny státy, které měly aspirace na mocenskou politiku ve světě, budovaly co nejrozsáhlejší loďstvo založené na moderních bitevních lodích, i když se náklady na tyto lodě dramaticky navyšovaly

(viz tabulka 2.5). To pro Británii znamenalo, že bezpečnost metropolitní oblasti i kolonií závisela na vojenské oblasti, kde nejen dramaticky narůstaly náklady z 11 milionů liber v roce 1883 až na 40,4 milionů liber v roce 1910, ale kde bylo stále těžší udržet si převahu. Nutnost a zároveň neschopnost udržení námořní převahy řešila Británie vystoupením ze své izolace (tzv. Splendid Isolation) a navázáním nejdříve spojenecké smlouvy s Japonskem v roce 1902 a později tzv. porozuměním s Francií (Entente Cordiale) z roku 1904, které bylo základem budoucí Dohody.

Tab 2.5: Britské bitevní lodě

Třída bitevní lodě	Přibližná doba spuštění na vodu	Průměrná cena
Majestic	1893-5	1 milion liber
Duncan	1899	1 milion liber
Lord Nelson	1904-5	1,5 milionu liber
Dreadnought	1905-6	1,79 milionu liber
King George	1910-11	1,95 milionu liber
Queen Elizabeth	1912-13	2,5 milionu liber

Zdroj: Kennedy 2001:193

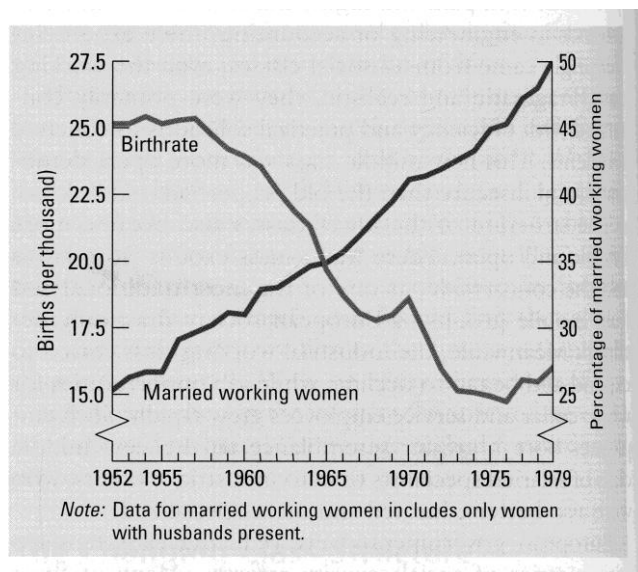
Současníci přesto pevně věřili, že k válce nemůže dojít. Jednak z důvodu dvou proti sobě stojících masivních spojeneckých bloků (Dohoda a Trojspolek), které svým odstrašujícím vojenským potenciálem dělaly z každé války smrtelný podnik. Dále pak z důvodu provázanosti ekonomik, jehož narušení by vedlo ke kolapsu finančního sektoru, světového obchodu a na něm závislých ekonomik. A konečně protože by Evropa do té doby ve vůdčím postavení vůči zbytku světa ztratila velkou část svého vlivu. Nakonec žádný z těchto důvodů nebyl dostatečný, i když **důsledky války předčily všechna očekávání**. Jen mrtvých bylo na straně Dohody (Velká Británie, Francie, Rusko) 4,9 milionů mužů a na Německa, Rakousko-Uherska 3,1 milionů mužů. Itálie jako původní člen Trojspolku se po počátečním lavírování války nakonec účastnil na straně Dohody. K tomu je nutné připočíst téměř dvojnásobný počet

často těžce raněných, tedy tak, že si dotyční nesli například formou amputace následky celý zbytek života. **Finanční systém skutečně zkolaboval**, neboť nebyl schopen nést náklady cca 280 miliard dolarů, které válčící strany vynaložily. Vlivem blokády a přerušením dodávek zboží, resp. jejich nahrazení válečným materiálem, umírali nejen lidé, ale **celý systém předválečné světové ekonomiky byl narušen**. **První vlna globalizace** fungující pod tzv. Pax Britannica, jak jsme si ji definovali v předchozích oddílech, **skončila**. Těžiště světové moci se skutečně posunulo mimo Evropu, a to hlavně do Spojených států amerických.

Jedním z nejtrvalejších negativních důsledků první světové války byl **nárůst exekutivy** v jednotlivých válčících zemích. Od této doby až do současnosti (s výjimkou transformace zemí východní Evropy v roce 1989) dochází ke stálému nárůstu podílu státu na ekonomických aktivitách jednotlivých zemí. Průkopníky této podřízenosti ekonomiky a společnosti válečnému úsilí byly státy Trojspolku. Vznikala ministerstva zásobování a roku 1915 dokonce i v do té doby relativně liberální Británii vzniklo ministerstvo pro výzbroj. Tato ministerstva měla právo zasahovat do soukromých podniků, kontrolovat zisky, přerozdělovat pracovní sílu, rozhodovat o výši platů apod. Když se ministr ministerstva pro výzbroj David Lloyd George stal v prosinci roku 1916 britským ministerským předsedou, byla celá britská ekonomika regulována a z větší části plánována státem. Podobně dramatické dopady lze nalézt v sociální oblasti. Miliony mužů bojující na frontách chyběly v domácích ekonomikách. Země do té doby zvyklé na rozsáhlou nezaměstnanost byly najednou schopny zaměstnat kohokoli. Byla požadována práce od žen, a to i v těžkých provozech. Ženám samotným začala tato situace připadat normální. Byly viděny a přispívaly válečnému úsilí své země. To mělo dramatické dopady na větší zaměstnanost žen i v poválečném průmyslu a službách a současně s tím rostla **emancipace žen** (ve většině evropských států dostaly po válce volební právo).

Protože se tato situace opakovala i v druhé světové válce, rostlo sebevědomí i nezávislost žen. To mělo i vážné sociopatogenní důsledky. Docházelo k postupnému nárůstu rozvodovosti a potratovosti s tím, jak se stále větší množství žen zapojovalo do pracovního procesu mimo domov. Jednoznačně největší důsledek pro Evropu jako celek bylo postupné snižování porodnosti u vdaných žen.

Graf 3.1 Snižování porodnosti a zvyšování počtu pracujících vdaných žen v USA, 1952 – 1979³

Zdroj: McKay 2008:22

Zázemí bojujících stran neboli tzv. domácí fronta byla stejně důležitá, ne-li důležitější než samotné vojenské operace. Úpadek agrární výroby vlivem nedostatku pracovních sil, zabavením koní ale i vojenských akcí nepřátel vedl k nedostatku základních potravin. Obrovským způsobem narůstající dluh vedl většinu zemí k **opuštění zlatého standardu a inflačnímu řešení jinak neřešitelné dluhové situace**. Toto spolu s revolučními změnami v sociální oblasti vedlo k radikalizaci obyvatel téměř všech válčících států, zdaleka nejvíce však v Rusku. Tam nejprve odstranění carského režimu vyneslo v únoru 1917 k moci prozatímní vládu. Tato vláda, od května 1917 vedená Alexandrem Kerenským, pokračovala ve válečném úsilí spojenců. Od počátku se vláda musela dělit o moc s tzv. sověty neboli radami čítající 2-3000 zástupců dělníků a vojáků. Vláda nebyla schopna provést ekonomické reformy, nedokázala zajistit zásobování ani vyřešit jiné významné politické a národnostní otázky. Německý generální štáb v této době umožnil odjezd ze Švýcarska socialistickému radikálovi V. I. Uljanovovi (pod jménem Lenin), který se stal hlavní postavou listopadového převzetí moci

³ Rostoucí křivka znázorňuje množství vdaných pracujících žen, klesající křivka pak porodnost u těchto žen. V obou případech jsou zaznamenány pouze úplné rodiny, tedy pokud je v domácnosti přítomen manželem.

radikálními marxisty. Výsledkem byl mír za každou cenu. Rusko postoupilo přibližně třetinu svého evropského území Německu a Rakousku-Uhersku, třetinu veškeré populace a zhroutilo se do občanské války.

Německá a rakouská domácí fronta v té době neměla rovněž daleko ke kolapsu. Německý generální štáb se rozhodl použít vojska vyvázaná z východní fronty k poslední velké ofenzivě na západě na jaře 1918. Tam však na ně již čekaly tisíce čerstvých amerických vojáků vyslaných do Evropy po vstupu Spojených států do války v dubnu 1917 na protest proti neomezené ponorkové válce vyhlášené Německem. I tato poslední ofenziva selhala. Mírové smlouvy podepsané na konferenci v Paříži v roce 1919 znamenala nejzásadnější změnu evropských hranic za více než sto let.

Pro světovou ekonomiku je důležité, že se **rozpadly velké státní celky** (Rakousko-Uhersko, Osmanská říše, Rusko) a mnohé z nástupnických států byly zaplaveny vysokými tarify i necelními opatřeními. Vznikaly **nové měny** různé kvality, byl opuštěn zlatý standard a Německo přistoupilo k inflaci jako řešení reparací vyměřených Versailleskou smlouvou. Revoluční Rusko se dostalo do izolace, kterou přetřela až nutnost spolupracovat za druhé světové války, a zcela vypadlo ze světové ekonomiky. Britové a zejména Francouzi ztratili v této zemi miliony liber zahraničních investic. V meziválečném období byly posíleny nacionální spory, zásahy států se z „dočasné“ válečné ekonomiky snižovaly pouze pomalu a zahraniční obchod stagnoval.

Systematická obnova světového hospodářství se nekonala, neboť **Spojené státy** – politicky a hospodářsky nejsilnější stát v podstatě nezatížený válečným strádáním a věřitel prakticky všech dohodových mocností – usilovaly o **izolaci**.

Otázka válečných dluhů a reparací nabývala čím dál radikálnější polohu s tím, jak se po celé válečné období snižovala celková průmyslová produkce Evropy, a tím i její bohatství. Jen velmi málo států (snad s výjimkou USA, Velké Británie a částečně Francie) se pokoušelo určité množství válečných výdajů financovat zvýšenými daněmi. Většina států spoléhala na mezinárodní půjčky a měla za to, že poražený nepřítel ve formě reparací (podobně jako Francie v roce 1871) bude přinucen jeho válečný dluh vyrovnat. Proto bylo prakticky po celé

meziválečné období cílem Francie, největšího dlužníka (spolu s Británií byla silně zadlužena u Spojených států), **získat peníze formou reparací od poraženého Německa. Tato snaha limitovala možnosti vzájemné ekonomické i politické spolupráce.** Přes určité úspěchy jednání (Dawesův plán z roku 1924) vyvolané sociálním neklidem v jednotlivých evropských státech (např. důsledky německé hyperinflace z roku 1923) přispívala tato otázka k nepřátelství prakticky mezi všemi zúčastněnými. „Američané žádali zpět svoje peníze, Francie, Itálie a ostatní země odmítaly platit dluhy, dokud nedostanou německé reparace a Němci prohlašovali, že nejsou schopni žádané částky zaplatit“ a pokračovaly v umořování svého dluhu hyperinflací, která rozvrátila jejich hospodářství (Kennedy 1996:334). **Válečné dluhy tak zaměstnávaly v podstatě všechny země účastnící se první světové války až do velké hospodářské krize roku 1929, kdy byla z nutnosti většina dluhů odpuštěna.**

Přestože si Londýn chtěl udržet pozici nejvýznamnějšího finančního centra a Británie se pokoušela obnovit Pax Britannica, její relativně slabá ekonomika a vysoké zadlužení znamenaly, že se světové finanční centrum a ekonomické aktivity obecně přesunuly do Spojených států. Ty však inklinovaly k **izolacionismu, proto byla meziválečná situace odlišná od rychle rostoucí ekonomiky založené na liberalismu a volném obchodu tak, jak jsme ji popisovali v 19. století. Struktura americké ekonomiky navíc nezávisela na zahraničním obchodě, nebyla tak otevřená a inklinovala k protekcionismu,** zejména zemědělské produkce. Prakticky všechny evropské země se u Spojených států, již nyní největšího světového věřitele, dále zadlužovaly. Nebyly to však britské půjčky známé z 19. století, tedy dlouhodobé, na rozvoj infrastruktury (přístavy, železnice) či k využití okamžité příležitosti zisku v těžbařském či zpracovatelském průmyslu. **Americké krátkodobé půjčky měly vysoké úrokové míry a příjemci je často využívali na vyrovnaní schodků platební bilance či na investice do zemědělství.**

Toto nemoudré využívání krátkodobých půjček pro dlouhodobé odvětví, tj. zemědělství, bylo vyvoláno fenoménem novým ve svém rozsahu a potenciálně velmi destruktivním, kterým byla **politika soběstačnosti.** Vycházela z trpké zkušenosti první světové války, kdy vlády nebyly schopny zajistit základní potřeby svých obyvatel a jednotlivé vládnoucí

režimy přestaly spoléhat na mezinárodní obchod, který podle nich selhal. Již dlouho před velkou hospodářskou krizí nahradil liberalismus s jeho snahou o efektivitu a ziskovost prostřednictvím světové dělby práce **neomerkantilismus** se snahou posilovat vlastní moc s malým přihlédnutím k ekonomickým výsledkům.

Posilování tzv. strategických oblastí šlo ruku v ruce s dalším zvyšováním vládních zásahů do ekonomiky. „Tyto strukturální nedostatky však byly koncem 20. let našeho století skryté pod povrchem, neboť evropské vlády a samosprávná města se těšily obrovskému přílivu amerických dolarů v podobě krátkodobých půjček... Mezitím znepokojivě narůstaly úroky těchto dluhů, a protože nemohly být zaplacený exportem, byly umořovány dalšími půjčkami. Celý tento systém se začal bortit v létě 1928, kdy konjunktura v USA a následné zvýšení úrokových sazeb Federálním rezervním úřadem odliv kapitálu silně snížily. Ukončení této konjunktury '**krachem na Wall Street**' v říjnu 1929 a následné omezení amerických půjček vyvolaly živelnou řetězovou reakci.

Nedostatek příhodných úvěrů snížil jak investice, tak spotřebu, stlačení poptávky v průmyslových zemích poškodilo výrobce potravin a dodavatele surovin, jejichž zoufalou odpovědí bylo zvýšení dodávek. Následovalo takřka absolutní zhroucení cen, které jim zase znemožnilo nákup spotřebního zboží“ (Kennedy 1996:345-346). Restriktivní opatření v mezinárodním obchodě se šířily ze Spojených států (silně protekcionistický Smootův a Hawleyův celní sazebník) do Evropy a mezinárodní obchod ani před krizí nedosahující úrovně před první světovou válkou se prakticky zastavil. Evropa „doplnila“ tato opatření o neplacení dluhů a měny prakticky všech států opustily zlatý standard a zažily významné devalvace.

Původně finanční krize se ze Spojených států přesunula do reálné ekonomiky a stala se celosvětovou. V letech 1929 a 1933 klesla světová produkce zboží o zhruba 38 %. Spojené státy samy ztratily v těchto letech přibližně třetinu svého HDP. **Krize postupně zachvacovala nové a nové státy a odvětví, přerostla v depresi a stala se dlouhodobou.** Jejím pravděpodobně nejhorším sociálním důsledkem byla rostoucí nezaměstnanost (viz tabulka 2.6), která na dlouhou dobu postihla přes čtvrtinu práceschopného obyvatelstva.

Tab 2.6: Nezaměstnanost, v % aktivní populace

	USA	Německo	Velká Británie	Francie
1926	2,8	10,0	12,5	3,0
1929	4,7	8,5	10,4	1,0
1932	34,0	29,9	22,1	15,4
1933	35,3	25,9	19,9	14,1
1936	23,9	7,4	13,1	10,4
1938	26,4	1,9	12,9	7,8

Zdroj: Stellner 2006:77

Ekonomové se na příčinách krize vždy neshodnou. Ještě různorodější jsou jejich názory na použitá řešení. Ve Spojených státech přišel v březnu 1933 prezident Franklin Delano Roosevelt s neliberálním programem **tzv. nového údělu** (New Deal). Tento program zrušil tradiční liberální strategii deflační úsporné politiky a pro překonání krize se zaměřil na obstarání dočasné práce nezaměstnaným prostřednictvím velkých státních projektů. V bankovní oblasti nařídil Federálnímu rezervnímu úřadu, aby poskytl peníze bankám s nízkými stavy aktiv a umožnil úvěrovou expanzi. Pilíř „prvního nového údělu“ zaváděl také tzv. samoregulaci. Tu představoval zejména zákon o národní průmyslové obnově (National Industrial Recovery Act - NIRA). Tento zákon vytvořil Národní správu pro obnovu (National Recovery Administration - NRA), která měla za cíl omezit konkurenci prostřednictvím jednání mezi zaměstnavateli, odbory a vládou. NRA stanovovala mzdy, pracovní dobu, tzv. pravidla férové soutěže (codes of fair competition). Dále existovalo větší množství regulačních úřadů, které dále oklešťovaly liberální podnikatelské prostředí USA jako například Správa regulace zemědělství (Agricultural Adjustment Act & Administration – AAA), Federální správa pro nouzovou pomoc (Federal Emergency Relief Administration – FERA), Správa údolí řeky Tennessee (Tennessee Valley Authority – TVA), Správa pro podporu zaměstnanosti (Work Project Administration – WPA), aj.

Mezi lety 1935-1936 prezident Roosevelt inicioval další sérii opatření pro které se vžil název druhý nový úděl. Cílem bylo využít lépe existující zdroje v ekonomice a redistribuovat bohatství prostřednictvím WPA směrem k farmářům, starým a chudým lidem a lidem odborově organizovaným. Během několika let tak Spojené státy dosáhly úrovně přerozdělování prostřednictvím státního rozpočtu, kterou evropské vlády zaváděly již od 80. let 19. století. Co se týče řešení Velké deprese samotné, výsledky všech těchto společnost dramaticky měnících opatření nebyly prokazatelné, neboť Spojené státy se potýkaly s hospodářskými problémy až do zahájení mohutného zbrojení pro válečný konflikt. Jinými slovy **Velkou hospodářskou krizi v USA ukončil až jejich vstup do druhé světové války v roce 1941.**

Hospodářská obnova v **Británii** probíhala poněkud odlišně než ve Spojených státech. Británie se poprvé orientovala hlavně na domácí poptávku a staré proexportní obory, jako bylo uhlí a textil, zažívaly pomalý ústup v podílu HDP. Pomalý ústup krize tak zajišťovala nová pracovní místa v automobilovém či elektrotechnickém průmyslu. Británie dosáhla finanční stability, i když se jí již nikdy nepodařilo obnovit finanční a exportní prvenství z doby Pax Britannica, neboť si vzhledem k rozsahu produkce a ekonomiky přes všechny současné potíže tuto pozici udržely USA. **Z hospodářské krize vyšla relativně brzy a nejlépe ze všech průmyslových zemí s použitím čistě liberálních principů s velkou výjimkou vysokých celních bariér, které zamořily celý svět ještě dlouho po druhé světové válce.**

Protože **Francie byla méně industrializovaná než Británie, USA či Německo, Velká hospodářská krize ji zasáhla později. O to delší však byla hospodářská obnova.** Krátkodobé oživení nikdy nemělo dlouhého trvání. Nezaměstnanost nikdy neklesla na předválečnou úroveň a objem produkce se také na předválečnou úroveň nikdy nevrátil. Tragédie první světové války spolu s hospodářskou depresí způsobila rovněž politickou nestabilitu. Společnost se polarizovala, vzniklo velké množství fašizujících organizací a rostl počet socialistických a komunistických poslanců v parlamentu sdružených v Lidové frontě po volbách v roce 1936. **Střídání vlád neumožnilo smysluplnou hospodářskou politiku.**

Závažné důsledky měla Velká hospodářská krize v Německu. „Po černém pátku stáhly americké banky krátkodobé půjčky, aby si uchovaly vlastní likviditu. Už to znamenalo pro německé dlužníky značné problémy, neboť závislost německého hospodářství na zahraničním kapitálu neměla u ostatních hospodářsky významných zemí obdobu. Finanční a bankovní krize doprovázená průmyslovou depresí vyplývala ze strukturální slabosti německého bankovníctví. Poválečná hyperinlace pohřbila schopnost i chuť obyvatelstva spořit. Počet nezaměstnaných činil v roce 1929 téměř 2 miliony“ (Stellner 2006:75). Vše, co jsme řekli o politické nestabilitě ve Francii, platí dvojnásob o Německu. Na jeho území vznikly po sovětském vzoru komunistické státy, například Bavorská republika rad. K moci se v roce 1933 dostal nacionálně-socialistický řqžim, když se tzv. Výmarská republika zhroutila pod nápořem hospodářských potíží následujících po krachu na Wall Street v roce 1929. Vláda Adolfa Hitlera zrušila odbory, kontrolovala ceny, zastavila růst mezd a zbavila občany rozsáhlých práv. Na rozdíl od Sovětských komunistů neznárodnila soukromé vlastnictví či nezlikvidovala všechny instituce liberálního státu. Nacistický režim místo toho přešel v podstatě okamžitě na politiku přípravy na válku a pomohl zvýšit zbrojní výrobu. Nejprve skrytě (vzhledem k podmínkám Versaillské smlouvy) budoval námořnictvo a letectvo. Nezaměstnanost se podařilo snížit i zavedením všeobecné branné povinnosti. Režim zároveň budoval přehrady, dálnice, železnice, stavěl byty a podpořil růst průmyslových odvětví potřebných pro vedení války (automobily, chemický průmysl, těžký a strojný průmysl). Jakkoliv je vždy příprava na válku a produkce vojenské techniky dlouhodobě neudržitelná, protože odebírá investiční prostředky produktivním odvětvím, nacistickému Německu krátkodobě pomohla překonat důsledky Velké hospodářské krize. Nezaměstnanost byla v Německu v roce 1938 nižší než 2% a podíl na světové průmyslové výrobě po delší době opět narostl (viz tabulka 2.7).

Tab. 2.7: Podíly na světové průmyslové výrobě, 1929–1938, v %

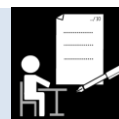
	1929	1932	1937	1938
Spojené státy	43,3	31,8	35,1	28,7

SSSR	5	11,5	14,1	17,6
Německo	11,1	10,6	11,4	13,2
Spojené království	9,4	10,9	9,4	9,2
Francie	6,6	6,9	4,5	4,5
Japonsko	2,5	3,5	3,5	3,8
Itálie	3,3	3,1	2,7	2,9

Zdroj: Kennedy 1996:402

Velká hospodářská krize zasáhla celý svět a způsobila dosud nepoznaný ekonomický propad. Ceny na světovém trhu klesly v letech 1929–1932 o 60 %, objem světového obchodu poklesl o více než 50 %. Zisky, příjmy stejně jako daňové výnosy poklesly v do té doby neznámým způsobem. Nezaměstnanost zasáhla v mnoha zemích čtvrtinu práceschopného obyvatelstva (v USA to bylo přes 35 %). Teprve po druhé světové válce, v roce 1949, dosáhl světový obchod opět své úrovně z roku 1929. Krize také napomohla vzestupu fašistickým diktaturám, které rozpoutaly druhou světovou válku.

POZNÁMKY

SHRNUTÍ KAPITOLY

Evropské ekonomické vztahy byly počátkem 19. století silně ovlivněny napoleonskými válkami. Francie nejprve zavedla tzv. kontinentální blokádu, tedy opatření, které mělo zabránit dovozu výrobků z Británie a jejích kolonií na evropský kontinent. Mnoho států ji však z ekonomických důvodů obcházel. Jakkoli byla tato blokáda pro Británii nepříjemná, vedla k nárůstu britského obchodu s koloniemi v Asii, Africe i s americkým kontinentem.

Dále byla v roce 1806 rozpuštěna Svatá říše římská, Prusko se stalo největší kontinentální ekonomikou, Vídeňský kongres významně upravil evropské hranice a rozpadlo se španělské zámořské impérium. Od roku 1815, po porážce Napoleona u Waterloo, byly mezinárodní ekonomické vztahy formovány hegemonií Velké Británie, která si své výsadní postavení s jistými problémy udržela do první světové války v roce 1914. Byly zrušeny překážky svobodného obchodu, což přineslo prosperitu všem a snížilo hrozbu dřívějších obchodních válek. Cesta k liberalismu však nebyla lehká. Synonymem boje proti merkantilismu se stala snaha o zrušení tzv. obilných zákonů v Británii, ke kterému nakonec došlo v roce 1846. Díky mnoha konkurenčním výhodám udržoval svobodný obchod britskou převahu.

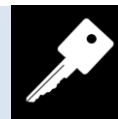
Propojování národních ekonomik povzbuzené liberalismem vyústilo v poslední třetině 19. století ve vznik světové ekonomiky, která byla provázena globalizací, to jest konvergencí zbožových cen na světových trzích. Mnozí autoři v tomto případě píšou o první vlně globalizace, pro kterou byl charakteristický liberální dálkový obchod a následné zahraniční investice především z Británie. Britské společnosti budovaly hlavně elektrárny, přístavy a železnice a spolu s jejich kapitálem přicházely i vlny obyvatel. Tuto první vlnu globalizace zastavila až první světová válka. Relativní úpadek Británie však začal již dříve s rostoucí konkurencí ze strany USA, Německa a částečně Francie a s pomalejším rozvojem nových oborů v Británii samotné.

První světová válka, jejíž vypuknutí se současníkům zdálo krajně nepravděpodobné, měla na světovou ekonomiku enormní dopad. Nechala za sebou miliony mrtvých a doživotně postižených, centrum světové ekonomiky se přesunulo do USA, došlo k nárůstu státních aparátů, které začaly výrazně zasahovat do ekonomických aktivit. Dále zkolaboval finanční systém, vysoká zadluženost vedla k opuštění zlatého standardu a vysokým inflacím, s rozpadem velkých státních celků se výrazně změnily hranice v Evropě a vznikly nové měny, zahraniční obchod stagnoval a průmyslová výroba Evropy se podstatně snížila.

Řešení mnoha problémů poválečné ekonomiky navíc ztížil americký izolacionismus a protekcionismus. Americké krátkodobé půjčky s vysokým úrokem byly nemoudře využívány na vyrovnávání schodků platební bilance či investice do zemědělství, které měly základ v nové politice soběstačnosti. Liberalismus byl nahrazen neomerkantilismem.

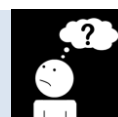
Další tvrdou ránu zasadila světové ekonomice krize, která začala „černým pátkem“ na Wall Street koncem roku 1929, postupně se rozšířila do ostatních států a přerostla v dlouhodobou depresi. Každá země se s ní snažila vyrovnat po svém. Spojené státy se ji snažily řešit neliberálními zásahy do ekonomiky v rámci tzv. programu Nového údělu prezidenta F. D. Roosevelta. K hospodářské obnově však došlo až se vstupem USA do druhé světové války v roce 1941 po zahájení mohutného zbrojení. Velká Británie se naopak při řešení krize řídila liberálními principy, s výjimkou vysokých cel, a z krize se dostala relativně brzy. Depresi bylo nejvíce zasaženo Německo, přesto se mu ji také relativně brzy podařilo překonat, a to s nástupem nacistického režimu a orientací ekonomiky pro válečné účely.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

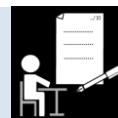
- ✓ Pax Britannica, napoleonské války, kontinentální blokáda, Vídeňský kongres, liberální obchod, globalizace, světová ekonomika, první světová válka, neomerkantilismus, Velká hospodářská krize

KONTROLNÍ OTÁZKY

- ✓ Jaké byly ekonomické důsledky Vídeňského kongresu?
- ✓ Co to byla kontinentální blokáda a jaký byl její dopad na světovou ekonomiku?
- ✓ V jaké době hovoříme o Pax Britannica a jak ji charakterizujeme?
- ✓ Definujte pojem světová ekonomika a uveďte podmínky jejího vzniku.
- ✓ Čím se od sebe liší globalizace a světová ekonomika?
- ✓ Jaký měla první světová válka vliv na světovou ekonomiku?
- ✓ Vysvětlete pojem politika soběstačnosti.
- ✓ Jaké byly hlavní rysy světové ekonomiky v meziválečném období?

KONTROLNÍ TEST

1. Co platí pro kontinentální blokádu?

- a, měla zamezit dovozu britského zboží do Evropy
- b, byla striktně dodržována všemi státy, které se k ní přidaly
- c, ukázala výhody mezinárodního obchodu postaveného na merkantilistických principech
- d, povzbudila upadající francouzskou ekonomiku

2. Co neplatí o světové ekonomice?

- a, propojuje všechny obydlené oblasti světa
- b, je souhrnem ekonomik jednotlivých států
- c, začínáme o ní hovořit v poslední třetině 19. století

d, pro její vznik je nutná vzájemná závislost národních ekonomik

3. Co z níže uvedeného platí?

- a, globalizace znamená divergenci zbožových cen
- b, globalizace znamená konvergenci zbožových cen
- c, globalizace ceny neovlivňuje

4. Co neplatí o Velké Británii v 2. polovině 19. a na počátku 20. století?

- a, prosazovala svobodný obchod
- b, její podíl na světové průmyslové výrobě rostl
- c, byla námořní velmocí světa
- d, ekonomika se pomaleji rozvíjela v některých nových oborech

5. Vyjmenujte alespoň 7 důsledků první světové války:

6. Co neplatí o amerických půjčkách po první světové válce?

- a, byly dlouhodobé s nízkou úrokovou mírou
- b, byly krátkodobé s vysokou úrokovou mírou
- c, evropské státy je často využívaly k vyrovnání schodků platební bilance
- d, nic z výše uvedeného

7. Kdy proběhly významné sociální reformy v USA?

- a, v 80. letech 19. století
- b, ve 20. letech 20. století
- c, ve 30. letech 20. století

8. Který stát se ve snaze překonat Velkou hospodářskou krizi až na výjimky řídil

liberálními principy?

- a, USA
- b, Německo
- c, Velká Británie
- d, Francie

3 POVÁLEČNÝ VÝVOJ SVĚTOVÉ EKONOMIKY

VÝSTUPY Z UČENÍ	
<i>Po prostudování textu a vypracování úkolů v rámci této kapitoly</i>	
BUDETE UMĚT ✓ seznámíte se s dopady druhé světové války na světovou ekonomiku a důvody pro Pax Americana ✓ poznáte podobnosti a rozdíly Pax Britannica a Pax Americana ✓ seznámíte se s brettonwoodskými institucemi, jejich rolí ve světové ekonomice spolu i jejich kritikou ✓ poznáte principy nového mezinárodního finančního systému	ZNALOSTI
BUDETE SCHOPNI ✓ pochopit poválečný vývoj světové ekonomiky a jeho dopady patrné v současnosti	SCHOPNOSTI
ZÍSKÁTE ✓ předpoklady k dalšímu sledování současné světové ekonomiky	DOVEDNOSTI

Literatura:

- Cihelková, Eva-Křížková, Jana-Kunešová, Hana-Martinčík, David. *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*. Praha: C.H.Beck, 2001.
- Churchill, Winston. *Druhá světová válka: Třetí díl - Velká aliance*. Praha: Lidové noviny, 1993.
- Stellner, František a kol. *Hospodářské dějiny 16. – 20. století*. Praha: VŠE, 2006.
- Goldstein, Joshua-Pevehouse, Jon. *International Relations*. 7th Edition, Logman, 2006.

3.1 OBNOVA SVĚTOVÉ EKONOMIKY PO ROCE 1945

Z důvodu nedostatku prostoru i vzhledem k samotnému předmětu zájmu této opory nebudeme popisovat události druhé světové války. Je však důležité poznamenat, že hospodářské faktory byly stejně důležité, ne-li důležitější, v celé této strašlivé kapitole lidských dějin, jako otázky vojenské a politické. K popisu drtivé síly Spojených států, největší světové ekonomiky, nejlépe poslouží citát britského ministerského předsedy Winstona Churchilla poté, co se dozvěděl o vstupu USA do války po napadení Pearl Harboru Japonci. „Vyhráli jsme válku. Anglie bude žít, Británie bude žít, Společenství národů a Impérium bude žít... Nebudeme vymazáni z mapy. Naše dějiny neskončí. Možná, že ani nebudeme muset jako jednotlivci zemřít. Hitlerův osud je zpečetěn. Mussoliniho osud je zpečetěn. A pokud jde o Japonce, ti budou rozdrceni na prach. Vše ostatní je jen otázkou správného využití zdrcující síly...Protože jsem byl prosycen i nasycen emocemi a pocity, šel jsem si lehnout a spal jsem spánkem zachráněných a vděčných“ (Churchill 1993:598-599). Vzhledem k tomu, že se psal rok 1941 a válka měla trvat ještě dlouhé čtyři roky, Hitler stál před Moskvou a japonská expanze v jihovýchodní Asii, která bude za několik měsíců ohrožovat Austrálii, měla teprve začít, se mohou zdát tato slova pouhým emotivním výkřikem. Ekonomická síla spojenců, jejich lidský potenciál a postupně i technologická převaha ústící v dokončení atomové a neutronové bomby nicméně tento optimismus opravňovaly.

Nárůst válečné ekonomiky všech států v této druhé totální válce byl enormní. Vzhledem k obrovským zdrojům byl však podstatně větší u spojenců. Z 2 % v roce 1939 se válečná výroba v USA dostala na 40 % v roce 1943, což bylo i 40 % veškeré světové zbrojní výroby. Podobně i HDP se z 88,6 miliard dolarů v roce 1939 zvýšil na 135 miliard dolarů v roce 1944 (Stellner 2006:84). Spojené státy tak měly v roce 1944 větší produkci nejen než

Německo, Itálie a Japonsko, ale než celý zbytek světa dohromady. Nezaměstnanost takřka zmizela, a protože bylo do zbraně povoláno 12 milionů mužů, musely jejich místo stejně jako v první světové válce nahradit ženy. Podíl žen zaměstnaných mimo domov vzrostl z 26 % v roce 1939 na 32 % v roce 1944.

Zvyšující se válečný potenciál Spojených států se čím dál tím více projevoval i na bojištích. USA ještě před svým vstupem do války podle Zákona o půjčce a pronájmu (Lend-Lease Act) podporovaly dodávkami nejprve Británii a později i Sovětský svaz. Tyto dodávky byly po většinu války pro obě válčící země klíčové. Například téměř všechny nákladní vozy, většina železničních lokomotiv a válečného materiálu na sovětské frontě byla americké provenience. V roce 1943 pak byla spojenecká výroba tanků téměř sedminásobná ve srovnání se zeměmi Osy a podobná byla situace u letadel (viz tabulka 3.1).

Tab. 3.1: Zbrojní produkce v roce 1943

	Celkově v mld. USD	Počet letadel	Počet tanků	Počet děl
Německo	13,8	25220	10700 (12100)	109300
Japonsko	4,9	16700	800	29400
Velká Británie	11,1	26200	7500	132100
SSSR	13,9	34900	24100	178700
USA	37,5	85900	38500	278900

Zdroj: Stellner 2006:84

Jestliže při vylodění na Sicílii (operace *Husky*) v roce 1943 měli Britové převahu v lidech i materiálu, při vylodění v Normandii (operace *Overlord*) v červnu 1944 již měli převahu Američané. Tato převaha se neustále zvyšovala. Spolu s čistě válečným materiálem přicházely do západní Evropy i dodávky materiálu civilního a to včetně zboží, které mělo pomoci odvrátit základní nedostatky zásobování na osvobozovaných územích. Po skončení války kapitulací německých vojsk 8.května 1945 a japonského císařství 2.září 1945 byly vítězné mocnosti nuceny zásobovat Evropu i Japonsko po relativně dlouhou dobu základními

potravinami, šatstvem atd. Ekonomické faktory významným způsobem ovlivňovaly i poválečné rozdělení světa. Například W. Churchill odmítal posun polských hranic na západ s tím, že se zde nachází německé obyvatelstvo tradičně produkující obilí a potraviny pro zbytek nyní okupovaných německých území a jejich vyhnání a zábor půdy by znamenal, že se Britové v čase vlastního nedostatku potravin musí postarat o další miliony běženců.

Hospodářství a společnosti Evropy a východní Asie (včetně Japonska sužovaného ničivými tzv. paličskými nálety na Tokio a další centra) **byly zcela rozvrácené.** „Za druhé světové války bylo ve zbrani 110 milionů lidí, o život přišlo 27 milionů vojáků, přičemž SSSR ztratil 13,6 milionů, Čína 6,4 milionů, Německo 4 miliony, Japonsko 1,2 milionu vojáků. Také ztráty civilního obyvatelstva předčily všechny předchozí válečné konflikty. V důsledku náletů, partyzánských bojů, masového vraždění, nelidského zacházení v pracovních a koncentračních závodech, deportací a vyhnání zemřelo 25 milionů civilistů (z toho 7 milionů Rusů, 5,4 milionů Číňanů, 4,2 milionů Poláků, 3,8 milionů Němců). Polsko přišlo během války o plných 17 % obyvatel! Sovětský svaz zaplatil za vítězství krutou daň, na jeho území bylo zničeno 710 měst, 70 000 vesnic, 32 000 průmyslových podniků, 65 000 kilometrů železničních drah a 1 870 mostů. V Německu bylo zničeno nebo silně poškozeno 40% veškerého bytového fondu, v Japonsku byl úplně zničen každý čtvrtý dům, takže téměř 2 miliony lidí zůstaly bez střechy nad hlavou“ (Stellner 2006:85).

Spojené státy byly proto i v poválečné době hlavním zdrojem civilního materiálu jak pro spojence, tak pro zbytek Evropy. Tyto základní potřeby se tak přeměňovaly v poptávku po civilním zboží, což umožnilo rostoucí americké ekonomice a zejména firmám zaměřeným na dodávky ozbrojeným silám transformaci na mírovou produkci. Americká dominance tak pokračovala ve světě i po válce. **Spojené státy** navzdory obrovskému nárůstu národního dluhu během válečných let nezchudly, ale naopak zbohatly. **Po skončení války vlastnily téměř dvě třetiny světových zásob zlata, ovládaly polovinu světové těžby uhlí, více než polovinu produkce elektřiny, prostřednictvím svých nadnárodních společností vlastnily dvě třetiny ropné produkce, dominovaly ve většině důležitých průmyslových oborů a staly se největším vývozcem zboží, když se na světovém exportu podílely jednou třetinou.** Jejich

postavení bylo jen o málo slabší než postavení Británie po skončení napoleonských válek. Podobně jako Británie často neformálně ovládaly politické rozhodování ve světě, zatímco je všichni jejich potenciální ekonomičtí soupeři žádali o dodávky základního zboží a služeb pro své válkou rozvrácené ekonomiky.

3.2 PŮVOD SVĚTOVÝCH FINANČNÍCH INSTITUCÍ – BRETTONWOODSKÝ SYSTÉM

Spojenci a zejména Američané na tuto situaci reagovali dvojitým způsobem. Především založením Organizace spojených národů (OSN) na konferenci v San Francisku v dubnu – červnu 1945. OSN byla administrátorem humanitární pomoci válkou zničeným zemím. **Prostřednictvím tzv. UNRRA (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration*) dodaly Spojené státy do Evropy potraviny, ošacení, léky a další nezbytné potřeby za čtyři miliardy dolarů, dalším postiženým zemím pak na obnovu poskytly tři miliardy dolarů.** Po skončení UNRRA na její práci navázaly další specializované agentury OSN.

Již v roce 1944 přemýšlel premiér Churchill s prezidentem Rooseveltem ve vzájemné korespondenci o obnově poválečné Evropy a světa. Zejména USA byly rozhodnuty nedopustit chybu, kterou udělaly po první světové válce, kdy byly jednotlivé evropské státy nuceny bez jakýchkoli prostředků na obnovu a rozvoj platit válečné dluhy, případně reparace, což vedlo k radikalizaci obyvatel a kolapsu demokratických režimů. Jak to formuloval Churchill, tato hrozná válka by měla přinést alespoň padesát let míru.

„Americká vláda se proto rozhodla pomoci obnově Evropy nejen půjčkami, ale také dary. **V červnu 1947 vyhlásil ministr zahraničních věcí G.C.Marshall (1880–1959) plán nesoucí jeho jméno.** V červenci 1947 se v Paříži sešli zástupci šestnácti evropských zemí, jež měly o americkou pomoc zájem, a vytvořily Výbor pro evropskou hospodářskou spolupráci (Committee for European Economic Co-operation; CEEC), jehož členy se staly všechny demokratické země západní Evropy. O účast ve výboru usilovaly také Finsko a Československo, ale po intervenci SSSR své žádosti stáhly. Na jaře 1948 schválil americký Kongres zákon o zahraniční pomoci, jenž ustanovil Program evropské obnovy (European Recovery Program; ERP), řízený Správou pro hospodářskou spolupráci. CEEC se mezitím přeměnil na Organizaci pro evropskou a hospodářskou spolupráci [autoři mají na mysli Organizaci pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, pozn. T. E.] (Organisation for Economic Co-operation and Development; OECD), jejímž úkolem bylo v koordinaci s Úřadem pro hospodářskou spolupráci (ECA) rozdělovat americkou pomoc. V letech 1948–1952 poskytly

USA šestnácti převážně západoevropským státům pomoc ve výši 12,8 miliard dolarů. Marshallův plán znamenal pro Evropu hospodářské oživení“ (Stellner 2006:88)

Tab 3.2: Rozdělení pomoci Marshallova plánu (v % z celkové výše 12,8 mld. USD)

Velká Británie	24,9
Francie	21,2
Itálie	11,8
Německo (SRN)	10,8
Nizozemí	7,7
Řecko	5,5
Rakousko	5,3
Belgie	5,3
ostatní	7,5

Zdroj: Stellner 2006:89

Kromě přímé hospodářské pomoci byla výsledkem uvažování britského ministerského předsedy Churchilla a amerického presidenta Franklina Delano Roosevelta Atlantická charta zakládající „zvláštní“ vztah Spojených států a Velké Británie, a především OSN jako základ bezpečnostního uspořádání světa. Pro světovou ekonomiku byly pak důležité tři instituce, z nichž dvě byly přímým výsledkem konference v atlantickém letovisku Bretton Woods.

První z nich byla tzv. **Světová banka** (*International Bank for Reconstruction and Development* – IBRD), která sídlí ve Washingtonu D.C. a „jejímž oficiálním cílem je podporovat ekonomický a sociální rozvoj v rozvojových zemích. IBRD je investiční bankou, která zprostředkovává půjčky mezi věřiteli a vypůjčovateli. Jejími vlastníky jsou vlády členských zemí se svými podíly. Většinu zdrojů získává banka na kapitálovém trhu emisí obligací. Splacení obligací je garantováno vládami členských zemí. Úvěr od IBRD nemůže získat fyzická osoba ani bohatá země. Chudší země mohou získat úvěry za příznivějších podmínek. Většina úvěrů musí být splacena za 12–15 let“ (Cihelková a kol 2001:52).

Světová banka je členem **tzv. skupiny Světové banky** (*World Bank Group* - WB). Dalšími významnými institucemi jsou **Mezinárodní asociace pro rozvoj** (*International*

Development Agency), která se snaží prostřednictvím poskytnutých bezúročných půjček snižovat chudobu v nejchudších zemích světa. Prostředky na její činnost pocházejí z příspěvků bohatých členských států. **Mezinárodní finanční korporace** (*International Financial Corporation*) byla založena v roce 1956 s cílem poskytovat technickou pomoc a konzultační služby vládám a podnikatelům v rozvojových zemích. Má tak podpořit podnikání v těchto státech. Další institucí je **Multilaterální agentura pro investiční záruky** (*Multilateral Investment Guarantee Agency*), která podporuje přímé zahraniční investice v rozvojových zemích zejména prostřednictvím garancí, jež snižují nejistotu plynoucí z neobchodních rizik. **Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů** (*International Centre for Settlement of Investment Disputes*) je arbitrem pro investiční spory mezi zahraničními investory a hostitelskými zeměmi.

Samotná Světová banka byla ve své více než šedesátileté historii kritizována ze dvou stran. Jednak za půjčky rozvojovým zemím se střední úrovní důchodu, které by si byly schopny peníze na své rozvojové projekty sehnat na mezinárodním finančním trhu (kritici tak tvrdí, že přestože jsou tyto půjčky návratné a dobře vynaložené, nejdou k nejpotřebnějším zemím na planetě), jednak za půjčky nejchudším zemím s tím, že tyto peníze jsou dary autoritativním režimům často nedemokratických států. Tyto peníze nejenže nejsou použity na plánovaný typ investic, ale bývají užity na nákup zbraní či jinou formu podpory onoho nedemokratického režimu a zároveň nebývají vráceny s tím, že země je předlužená a její ekonomika na splácení dluhů nestačí.

Další institucí vytvořenou přímo v Bretton Woods byl **Mezinárodní měnový fond** (*International Monetary Fund* – IMF), který dnes má z 30 původních 188 členů. Jeho „klíčovým úkolem je zmírňovat stupeň a zkracovat dobu nerovnováhy platebních bilancí členských zemí“ (Cihelková a kol:53). IMF měl garantovat nový mezinárodní finanční systém.

Před první světovou válkou existoval Británií garantovaný tzv. zlatý standard. Ten umožňoval výměnu národních měn za zlato jako univerzální platidlo, které pomáhalo stabilizovat (resp. fixovat) tyto měny v předem daném vzájemném poměru. Abychom si přiblížili, jak tento systém fungoval, uveďme si následující příklad. Řekněme, že britská libra

začíná zhodnocovat nad dlouhodobě akceptovanou hodnotu pěti dolarů za jednu libru. „Jestliže se americký dovozce anglického tvídu v hodnotě 100 liber snaží za tuto komoditu platit v dolarech, bude ho to stát více než 500 dolarů, které jej zboží obvyčejně stojí. Dovozce má však jednu možnost, nakupit zlato, které cenu tvídu sníží. Místo, aby k placení za tvíd použil dolary, může americký dovozce vyměnit 500 dolarů za zlato, dovést zlato do Británie a vyměnit jej za 100 liber. Dovezení zlata do Británie je levnější cestou, pokud má anglická libra větší hodnotu než 5 dolarů (k tomu je nutné připočítat malou platbu za přepravu zlata)“ (Mishkin 2006:469). Dovoz zlata do Británie přispěje ke zvýšení anglických zlatých rezerv, zatímco americké rezervy se sníží. Větší množství zlata v Británii znamená de facto více zlata na méně produkováného zboží. Ceny (ve zlatě, kterého je více) se tak zvýší a libra pevně navázaná na zlato se přestane zhodnocovat. Hodnota britské libry se vrátí na úroveň 5 dolarů za libru.

První světová válka způsobila obrovské překážky ve světovém obchodě. Státy již nebyly schopny směňovat zboží za zlato a zlatý standard zkolaboval. Z důvodů, které jsme si vysvětlili v předcházející kapitole, nemohl být zlatý standard plně uplatněn ani do roku 1929, tím méně za Velké hospodářské krize. Standard vyžaduje dlouhodobé mírné zvyšování produkce zlata, což je něco, co nelze zaručit. Za splnění této podmínky vede zlatý standard k dlouhodobé cenové stabilitě a snížení vládního zadlužování, které se stává velmi drahé. Výhodou zlatého standardu je tak většinou zodpovědná měnová politika jednotlivých vlád.

Od roku 1944 se spojenci v Bretton Woods jednali o změkčené verzi zlatého standardu. Protože byly USA v naprosto jedinečné ekonomické pozici popsané výše, byl to americký dolar, který byl jako jediný volně směnitelný za zlato, a to pouze pro zahraniční vlády a centrální banky v hodnotě 35 dolarů za unci zlata. Všechny ostatní měny byly zafixovány k americkému dolaru v rámci tzv. **režimu fixních směnných kurzů**. Americký dolar zároveň sloužil jako tzv. **rezervní měna**, což znamená, že to byly americké dolary, které držely centrální banky ostatních zemí jako zahraniční měnové rezervy.

Tento systém zavazoval centrální banky jednotlivých účastnických zemí k udržování hodnoty jejich měn na předem dané úrovni k americkému dolaru. V okamžiku, kdy by např.

britská libra zhodnocovala nad tuto domluvenou úroveň, měla *Bank of England* povinnost prodávat britské libry ze svých zásob. V případě, že hodnota britské libry klesala, bylo povinností britské centrální banky ji nakupovat tak, aby se snížilo její množství na trhu, stala se vzácnější, a její hodnota proto vzrostla. Rolí IMF bylo udržovat tento systém v chodu půjčováním volných prostředků, které poskytly členské země, a udržovat systém pevných kurzů ve státech, kde nákup a prodej národní měny centrální bankou již nestačil k udržení pevného fixního režimu. Dlouhodobý tlak na oslabování určité národní měny pochází vždy z nerovnováhy platební bilance. Pokud se státům nedaří uplatňovat zboží na zahraničních trzích, znamená to, že nemají dostatečné prostředky k zaplacení svých dovozů, což způsobí nerovnováhu platební bilance a tlak na znehodnocení domácí měny. Protože znehodnocení domácí měny v systému fixních kurzů není možné, potřebují centrální banky těchto států dlouhodobé půjčky zahraniční měny do doby, než proběhnou strukturální reformy ekonomiky (snížení platů zaměstnanců a cen vyváženého zboží, zvýšení efektivity prostřednictvím technologií, orientace na export jiného zboží či na jiný zahraniční trh). Tyto půjčky poskytuje IMF na základě reformního plánu předloženého vládou žádající o půjčku. Tento tzv. bretonwoodský systém pevných měnových kurzů skončil v roce 1971.

Od roku 1971, resp. 1973, se Spojené státy a ostatní členové sdružení v IMF rozhodli opustit systém pevných měnových kurzů a přejít na systém, který je v literatuře popisován jako hybridní. To znamená, že většina států má volně plovoucí měnové kurzy, do kterých centrální banky nezasahují či pouze velmi málo. Některé státy podporují systém tzv. řízeného flotingu, kdy si stanovily rozmezí, ve kterém se jejich měna může pohybovat bez toho, aby se snažily její kurz intervenčními nákupy změnit. Mnoho menších států má pak své měny navázány na měny významnějších světových ekonomik, především americký dolar. A ještě jiné státy vytvořily vzájemné měnové unie jako například státy Evropské měnové unie. Společným prvkem situace po roce 1971 je však snížená úloha zlata v mezinárodních finančních transakcích. „Nejenže Spojené státy zrušily konvertibilitu dolaru za zlato pro zahraniční centrální banky, ale IMF od roku 1970 vydává papírovou náhradu za zlato, tzv. zvláštní práva čerpání (Special Drawing Rights – SDRs). Stejně jako zlato v bretonwoodském

systému mají SDRs funkci mezinárodních rezerv. Oproti zlatu, jehož množství je determinováno otevíráním nových nalezišť zlata a mírou jeho produkce, SDRs mohou být vytvořeny prostřednictvím IMF, kdykoli se tento rozhodne, že je zde potřeba dodatečných mezinárodních rezerv, aby byl podpořen světový obchod či ekonomický růst“ (Mishkin:474). **Jinými slovy, jestliže v meziválečném období a ještě do roku 1971 existovala skutečná či alespoň teoretická závislost množství světových dluhů na něčem fyzickém – zlatě – v současné době k vytvoření dalšího úvěru stačí pouze politické rozhodnutí centrálních bank, resp. IMF.**

Poslední velkou institucí, jejíž základy byly položeny již v Bretton Woods, ale vytvořena byla až v roce 1947 nejdříve jako mezistátní smlouva, **tzv. Všeobecná dohoda o clech a obchodu** (General Agreement on Tariffs and Trade – GATT), je **Světová obchodní organizace** (World Trade Organization – WTO). „GATT byla v roce 1947 vytvořena jako provizorium, kterému chyběl institucionální základ. Byl to v podstatě soubor pravidel, která se týkala pouze obchodu se zbožím. GATT neměla dostatečně efektivní systém pro urovnávání vzájemných sporů, takže každá země, i ta, která byla shledána narušitelem pravidel, mohla zablokovat ustanovení“ (Cihelková a kol. 2001:61). GATT byla spíše prostorem pro vyjednávání než administrativní institucí, přesto však měla malý sekretariát v Ženevě a dosáhla poměrně výrazných úspěchů.

Tab 3.3: Objem světového obchodu v období 1850–1971 (1913=100)

1850	10,1	1938	103,0
1896-1900	57,0	1948	103,0
1913	100,0	1953	142,0
1921-1925	82,0	1963	269,0
1930	113,0	1968	407,0
1931-1935	93,0	1971	520,0

Zdroj: Kennedy 1996:502

GATT vešel v existenci 1. 1. 1948, kdy tuto dohodu podepsalo 23 států. Zavázaly se snížit regulaci více než 45 000 celních tarifů, které sužovaly mezinárodní obchod. Přestože americký Kongres v roce 1950 odmítl ratifikovat již tehdy plánovanou instituci, tj. Mezinárodní obchodní organizaci (International Trade Organization – ITO), **posun při snižování tarifů byl v následujících čtyřiceti letech nejvýznamnější pozitivní institucionální změnou vůbec**. GATT, stejně jako pozdější WTO, se řídí zásadami, z nichž dvě Cihelková (s. 61) uvádí jako nejpodstatnější. První je tzv. zásada nediskriminace, která se uplatňuje prostřednictvím tzv. nepodmíněné doložky nejvyšších výhod. V textu původní Všeobecné dohody z roku 1947 byla formulována takto: „Všechny dohody, přednosti, výsady nebo osvobození poskytnuté kteroukoli smluvní stranou jakémukoli výrobku pocházejícímu z kterékoli země, nebo tam určenému, budou ihned a bezpodmínečně přiznány stejnému výrobku pocházejícímu z území všech ostatních smluvních stran, nebo tam určenému“ (Cihelková a kol:61). Tato doložka je nevypověditelná. Druhou zásadou je pak zásada srovnání cizí a domácí ekonomiky, který se uplatňuje prostřednictvím tzv. paritní doložky. „Tato doložka představuje smluvní zajištění stejného zacházení s dovezeným zbožím jako se zbožím domácím. Stejně zacházení se týká především vnitřních předpisů a daní a předpisů týkajících se distribuce, koupě a prodeje zboží“ (Cihelková a kol. 2001:61).

Dohod v rámci GATT bylo dosahováno prostřednictvím tzv. jednacích kol, které se přes svůj název mohla konat v několika státech a trvat i několik let (viz tabulka 3.4).

Tab 3.4: Kola jednání GATT

Rok	Místo/jméno	Témata	Státy
1947	Ženeva	Cla	23
1949	Annecy	Cla	13
1951	Torquay	Cla	38
1956	Ženeva	Cla	26
1960-1961	Ženeva/Dillonovo kolo	Cla	26
1964-1967	Ženeva/Kennedyho kolo	Cla a anti dumpingová opatření	62
1973-1979	Ženeva/Tokijské kolo	Cla, necelní opatření, „rámcové“ dohody	102
1986-1994	Ženeva/Uruguayské kolo	Cla, necelní opatření, pravidla, služby, intelektuální	123

		vlastnictví, urovnávání sporů, textil, zemědělství, vznik WTO aj.	
--	--	---	--

Zdroj: WTO. GATT rounds. Srpen 2012. Dostupné z URL

<http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm>.

S tím, jak rostl počet členů organizace, kterých je v současnosti 157, rostl její význam ale i obtíže při dohadování jednotlivých celních i necelních úprav. Z jednotlivých mnohostranných jednání smluvních zemí GATT stojí za povšimnutí zejména **tzv. Uruguayské kolo**. To bylo zahájeno v roce 1986 a formálně ukončeno v dubnu 1994 s tím, že uzavřené dohody začaly platit od 1. 1. 1995. Na tomto kole bylo rozšířeno působení GATT o nová pravidla a principy v nových oblastech jako je obchod se službami, ochrana práv duševního vlastnictví, další aspekty investiční činnosti apod. Toto kolo však především docílilo přeměny GATT ve WTO, a to o 45 let později než byla tato myšlenka původně přednesena. Rozdíl mezi GATT a WTO je poměrně významný. „Světová obchodní organizace je trvalou institucí s daleko většími pravomocemi. Závazky ve WTO jsou plné a trvalé. Disponuje systémem pro rychlé urovnávání sporů, který znemožňuje blokování rozhodnutí“ (Cihelková a kol. 2001:61). Má také větší oblast pravomocí, které jí dalo Uruguayské kolo.

WTO má také řadu kritiků, kteří dávají svůj nesouhlas často velmi radikálně najevo. V podstatě každé setkání zástupců WTO je provázeno nepokoji ze strany tzv. anti-globalistů, ale i poměrně jasnými odsudky části odborné veřejnosti či akademiků. V této souvislosti proto věnujme několik řádek definování pojmů, u kterých dochází k významnému nedorozumění. WTO je organizací, která podporuje snižování bariér světovému obchodu. Je to tedy z principu organizace liberální, jež má za cíl vytvořit prostředí podporující maximalizaci světové dělby práce prostřednictvím obchodu a investic. To umožňuje zvyšovat **bohatství (wealth)** všem, i když každému v jiné míře. Jak jsme si ukázali dříve na příkladu Velké Británie a její diplomacie dělových člunů v 19. století (viz kapitola 2), merkantilistická kritika této snahy spočívá v tvrzení, že významné ekonomiky mohou používat své momentální moci k prosazení liberálních principů, které jim umožňují udržovat status quo. Jinými slovy například WTO prosazované snížení ochranných celních bariér pro nově vzniklé průmyslové odvětví v rozvojové zemi, které není schopno zatím konkurovat, může být pro toto odvětví likvidační.

I kdybychom připustili oprávněnost této kritiky, merkantilisty prosazované alternativy je jen těžko možné charakterizovat jako efektivnější či spravedlivější. Z definice merkantilismu víme (viz kapitola 1), že jeho cílem je posílení **moci (power)** vlastní země. Po druhé světové válce „tato tradice především obsahuje komplexní vládní manipulaci s pohybem zboží, služeb a kapitálu v zahraničním styku a podporu domácí výroby s cílem udržet pozitivní platební bilanci a co největší objem světového kapitálu, drahých kovů a mezinárodního obchodu pod svou kontrolou. Východiskem je představa, že základním konceptem je pojem moci, která je neměnná a stát buď získává, nebo ztrácí svůj podíl na světové moci. Cílem vlády má být tento podíl zvyšovat, i kdyby to mělo znamenat ekonomický propad pro všechny zúčastněné. Někdy se mluví v souvislosti s japonským ekonomickým systémem či obchodní politikou Číny též o neomerkantilismu“ (Evan 2010:32).

Odmítání liberálního tržního řádu s asi nejtragičtějšími důsledky je tzv. **strategie soběstačnosti (autarky)**. Dobrým příkladem soběstačnosti z let studené války je Čína v 50. a 60. letech. Čínská izolace byla důsledkem ekonomického embarga Spojených států a jejich spojenců poté, co se rozešla během Kulturní revoluce také se Sovětským svazem. Nesmyslná snaha čínských komunistů o zvýšení soběstačnosti například ve výrobě oceli vedla ke stavbě tisíců malých vysokých pecí, což byla „technologie“ vedoucí k obrovskému plýtvání a výrobě zoufale nekvalitní oceli. Tento příklad nám dobře dokladuje, že specializace a světová dělba práce může vést k úsporám z rozsahu, vynikajícím technologiím a efektivitě. Soběstačnost naopak vede k nízké kvalitě, neefektivnosti a špatným technologiím. Soběstačnost je také zmiňována jako základní cíl společné zemědělské politiky EU. Tato pravděpodobně nejhorší hospodářská politika EU stojí i po čtyřiceti letech reforem téměř polovinu společného rozpočtu, a drží tak významnou část evropské pracovní síly a ekonomických prostředků v odvětví, které je ve srovnání se světem téměř sto let nekonkurenceschopné. Soběstačnost tak téměř vždy vede k ekonomickému primitivismu a/nebo k obrovskému plýtvání prostředky státu, ve kterém je uplatňována. Historických příkladů je celá řada. Čína poté, co vyšla z izolace a opustila myšlenku soběstačnosti v 80. letech, zažila masivní nárůst obchodu, který spolu s protržně orientovanými reformami vedl ke třem desetiletím dvouciferného

ekonomického růstu. Její ideový soupeřník, Severní Korea, neopustil ideu soběstačnosti ani po konci studené války, což bylo jednou z příčin opakovaných hladomorů. Zoufalá nedostatečnost politiky soběstačnosti a její katastrofální ekonomické výsledky mohou být tolerovány pouze v dobách války. To je jedním z důvodů, proč státy aplikující tuto politiku často vytvářejí neustálý dojem válečného ohrožení.

Pouze velmi málo států sází na soběstačnost. Velká část z nich si však chce přizpůsobit mezinárodní obchod svým podmínkám a požadavkům a používá strategie k jeho manipulaci, aby povzbudila domácí výrobu a ochránila jej od tlaku světových trhů. Této politice se říká **ochranářská (protectionism)**. Všechny ochranářské politiky jsou principiálně v protikladu k liberalismu, jehož primárním cílem je odstranit tyto ochranářské praktiky ze světového obchodu. Nejcitovanějším důvodem je ochrana nového průmyslového odvětví. Příkladem může být rozvoj automobilového průmyslu v Jižní Koreji, kde vláda motivovala spotřebitele k nákupu domácích vozů. V mnoha současných rozvojových státech je to textilní průmysl, který vlády chrání, neboť jej považují pro nízkou kapitálovou náročnost za optimální pro budoucí rozvoj své země. Dalším motivem může být ochrana v dobách krize. Americká vláda chránila v době ropné krize americký automobilový průmysl před japonskou konkurencí dovozními kvótami a garancemi půjček do té doby, než krize odezněla. Američtí výrobci pak již byli schopni nabídnout úsporná malá auta, což byl segment trhu, ve kterém japonský průmysl do té doby dominoval. Podobně tzv. šrotovné dotující spotřebitelům část nákupu nového automobilu v případě, že nechají zlikvidovat svůj stávající vůz, mělo v čase finanční krize 2007-2009 pomoci nejen německé ekonomice, ale i automobilovému průmyslu.

„Další motivací k ochraně průmyslového odvětví je jeho životní důležitost pro národní bezpečnost. V 80. letech se administrativa Spojených států snažila ochránit svůj elektronický průmysl a výrobu počítačů před zničující japonskou konkurencí s tím, že tato průmyslová odvětví byla považována za klíčová pro vojenskou výrobu. Vláda vytvořila konsorcium amerických výrobců počítačových čipů nazvané Sematech, aby pomohlo zajistit jejich levnou výrobu (vláda původně takovéto konsorcium odmítala jako narušení antitrustového zákonodárství)“ (Goldstein 2006:314).

Důvodem k ochranářství může být i použití ochranářských politik konkurentem na světovém trhu. Jednou z těchto politik může být tzv. predatory pricing (dravá cenotvorba), kdy jeden z konkurentů s dobrou kapitálovou zásobou často podpořenou státními či kvazi státními financemi se dramatickým snížením cen snaží získat velkou část světového trhu či dokonce monopol, aby poté mohl ceny zvýšit a těžit ze svého postavení. Tato politika bývá používána s metodou tzv. dumpingových cen, tedy cen, které jdou pod výrobní náklady. Zřejmým problémem při určení dumpingu je obtížnost určení produkčních nákladů, neboť se musí vycházet z informací od výrobce. Jinými slovy je v podstatě nemožné říci, odkdy je cena dováženého zboží dumpingová s cílem obsadit místní trh a odkdy jde pouze o efektivní výrobu a zdravý konkurenční boj. Obecně bývá stížnost na dumpingové ceny často zneužívána. Příkladem může být antidumpingové opatření Evropské unie. Jakýkoli výrobce, který se cítí poškozen levnějším dovozem ze země mimo EU, může podat stížnost Evropské komisi, jež zahájí antidumpingové řízení. Podle některých zdrojů je až 25% ze všech podaných žádostí shledáno oprávněnými. Reakcí EK je antidumpingové clo až do výše rozdílu mezi cenou na domácím trhu a trhu dovozce. Evropská komise podobným způsobem prostřednictvím tzv. antisubvenčních opatření bojuje i proti státům subvenujícím svoji výrobu či vývoz. Pokud se postižená strana odvolá, je tento konflikt často řešen v rámci WTO.

Standardním ochranářským opatřením zůstávají kvóty, cla a nověji tzv. necelní bariéry. Asi nejhorším z těchto opatření jsou pro světový obchod kvóty. Ty škodí prakticky v jakékoli oblasti společnosti, nicméně negativní účinek v ekonomické oblasti a mezinárodním obchodě zvláště byl mnohokrát dokázán. Kvóta funguje jako limit pro maximální množství zboží, které může země vyvézt do země jiné. Po jejím vyčerpání již není možné dovést žádné zboží, případně nastupuje tzv. prohibitivní cla, tj. např. 100% celní přírážka. Přes jejich škodlivost použilo mnoho států kvóty v minulosti či je používá. Vláda Spojených států je použila na japonské automobily v 80. letech, kdy americký automobilový průmysl dramaticky prohrával konkurenční boj s těmito vozy. Podobně měla Česká republika stanoveny kvóty na ocel a další výrobky před vstupem do EU. V obou případech byly tyto **kvóty vyjednány, tj.**

byly prohlášeny za dobrovolné, kdy se Japonci i Češi smířili z jiných (politických důvodů) s tím, že jejich export bude do cílových zemí často omezen.

Nejjednodušší z ochranných politik jsou cla. Na základě ceny či nějaké obtížně změnitelné technické specifikace (př. obsah motoru) je stanoven jednotkový poplatek, který musí být zaplacen, než je zboží prodáno na dovozním trhu. Cla nejenže mohou omezit dovoz, a vyrovnat tak platební bilanci státu, který je uplatňuje, ale mohou být i významným zdrojem příjmu. Tak tomu je například v EU, která je skutečnou laboratoří ochranných opatření. Cla z dovozu průmyslových výrobků ze třetích zemí patří pro Evropskou komisi mezi tzv. výhradní či nezávislé zdroje, které plynou automaticky do rozpočtu EK. Uplatnění cel je tak nezávislé na rozhodnutí vlád jednotlivých členských států. Členské státy pouze cla pro EK vybírají, respektive nechávají si 10% na financování své celní správy. Z toho je zřejmé, proč další snižování cel v EU může narážet na odpor EK.

Třetí významnou skupinou ochranných opatření jsou zvýhodněné státní půjčky, případně garance na tyto půjčky, na vyvážené zboží či vyvážené investiční celky. Půjčky mohou někdy nabrat formu nevratné dotace či daňové úlevy v případě, že dotyčný podnik či průmyslové odvětví čelí silné zahraniční konkurenci. Jak EU, tak USA, využívaly tyto metody pro podporu zejména svých zemědělských produktů. Také v ČR existuje Exportní garanční a pojišťovací společnost, a.s. (EGAP), která je státním nástrojem pro podporu exportu.

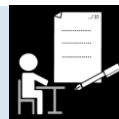
V poslední době, kdy GATT/WTO po desetiletích usilovného vyjednávání umožnila snížit celní zatížení zejména průmyslových výrobků, se mnohé státy rozhodnuté uplatňovat ochrannou politiku téměř za každou cenu uchýlily k tzv. necelním bariérám. Tyto státy uplatňují nejrůznější omezení a regulaci, které způsobují, že je obtížné dostat zboží do obchodu a ke spotřebiteli, i když může být legálně dovezeno. Byrokratické překážky pod nejrůznějšími záminkami prodlužují dodací lhůty či znemožňují dostat součástky výrobního procesu v určený čas na určené místo. Často bývá citována ochrana životního prostředí či regulace trhu práce, případně zboží nemůže dostat povolení od úřadu na ochranu zdraví (health and safety regulations). Tyto spory se opět dostávají před WTO. Cílem žalovaného (tj. ochranného) státu však často bývá zamezit konkrétním produktům v konkrétním čase

přístup na konkrétní trh. Tohoto cíle tak mnohdy bývá dosaženo, i když WTO po několikaletém projednávání rozhodne v neprospěch ochranářského státu.

Konečně odpor k svobodnému obchodu je možné vyjádřit i čistě dobrovolně. Tzv. ekonomický nacionalismus, kdy jsou občané vyzýváni nejrozličnějšími skupinami, aby kupovali zboží domácí provenience. Známé jsou zejména příklady uvedené ve světovém tisku. Známý bojkot izraelského zboží při bojích v Gaze či odmítání francouzského zboží americkými občany (tzv. freedom fries místo french fries) během americké okupace Iráku. I v mírových dobách se však miliony lidí řídí názorem, že je pro ně výhodnější kupovat domácí zboží. Tyto tendence jsou dále posilovány v časech ekonomických krizí, kdy vlády pomáhají podnikům, kde je nízké zastoupení zahraničního kapitálu.

V podstatě všechna ochranářská opatření mohou krátkodobě pomoci domácímu průmyslu a vždy škodí spotřebiteli (i když se k ochranářským opatřením připojí dobrovolným rozhodnutím). V dlouhodobém období se pro domácí průmysl stane ochrana návykovou, nenutí jej k restrukturalizaci či jiným nezbytným změnám. Navíc jsou arbitrární rozhodnutí vlády v této věci vždy ve vleku nerůznějších zájmových a lobbyistických skupin.

POZNÁMKY

SHRNUTÍ KAPITOLY

Druhá světová válka zasáhla do světové ekonomiky velice výrazně. Spojené státy se staly bezkonkurenčně nejsilnějším státem a zahájily éru tzv. Pax Americana. Již v roce 1944 produkovaly více než zbytek světa dohromady a jejich podpora byla klíčová pro vítězství spojenců i jejich poválečnou obnovu. Po válce umožnila velká poptávka po civilním zboží hlavně v Evropě americké ekonomice přechod k mírové produkci a pokračování její dominance. Postavení USA se podobalo postavení Velké Británie po napoleonských válkách.

Na rozdíl od situace po první světové válce se Spojené státy neizolovaly od zbytku světa, ale uvědomovaly si nutnost aktivní pomoci válkou zhrouteným ekonomikám. Humanitární pomoc do Evropy a dalším zemím plynula z USA prostřednictvím UNRRA, která vznikla při nově založené OSN. Spojené státy kromě toho vyhlásily v roce 1947 tzv. Marshallův plán, tj. program ekonomické obnovy Evropy. Za rozdělení americké pomoci, která v letech 1948–1952 dosáhla 12,8 mld. USD, byla zodpovědná nově založená OECD spolu s Úřadem pro hospodářskou spolupráci.

Světovou ekonomiku rovněž významně a dlouhodobě ovlivnil vznik některých mezinárodních institucí. Patří mezi ně Světová banka, která jako investiční banka zprostředkující půjčky podporuje ekonomický a sociální rozvoj v rozvojových zemích. Je členem tzv. skupiny Světové banky, do které dále patří Mezinárodní asociace pro rozvoj, Mezinárodní finanční korporace, Multilaterální agentura pro investiční záruky a Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů.

Další institucí je Mezinárodní měnový fond, který se měl stát garantem nového mezinárodního finančního systému. Jeho úkolem je zmírňovat a zkracovat dobu nerovnováhy platebních bilancí jeho 188 členských zemí. Po druhé světové válce totiž došlo ke změně tzv. zlatého standardu. Od nynějška byl za zlato směnitelný pouze americký dolar, a to jen pro vlády a centrální banky. Ostatní měny byly k USD fixovány v režimu fixních směnných kurzů. Americký dolar se také stal jedinou rezervní měnou centrálních bank. Tento systém skončil v

roce 1971, respektive 1973, kdy se členové IMF rozhodly přejít na „hybridní systém“. Většina států má od té doby volně plovoucí kurzy, do nichž centrální banky většinou nezasahují. Další státy se přiklonily k systému tzv. řízeného flotingu, kdy se měna pohybuje ve stanoveném rozmezí. Menší státy mohou mít své měny navázány na silnější ekonomiky. Specifikem jsou pak společné měnové unie. V této době se také snížila úloha zlata, které bylo v roce 1970 IMF nahrazeno tzv. zvláštními právy čerpání, které fungují jako mezinárodní rezervy.

Poslední důležitou institucí byla GATT, od roku 1995 WTO, jejímž úkolem je liberalizace světového obchodu snižováním cel a necelních bariér. Mezi důležité zásady, kterými se řídí, patří zásada nediskriminace, jež se praktikuje prostřednictvím nepodmíněné doložky nejvyšších výhod, a zásada srovnání cizí a domácí ekonomiky uplatňované prostřednictvím paritní doložky. K dohodám v rámci GATT docházelo v jednacích kolech, z nichž snad nejvýznamnější bylo Uruguayské kolo v letech 1986-1994. Na jeho konci vznikla WTO, tedy trvalá instituce s většími pravomocemi.

Všechny tyto instituce mají řadu kritiků. Neomerkantilisté například kritizují liberalismus WTO a usilují o prosazení soběstačnosti, která má však negativní dopad na specializaci a světovou dělbu práce, jež prospívá – byť v různé míře – všem. Politiku soběstačnosti dnes uplatňuje málo zemí (př. Severní Korea či společná zemědělská politika EU). Častějším jevem je ochránářská politika, tedy uplatňování kvót, cel a necelních bariér, jejichž cílem je ochrana a podpora domácí výroby. Státy se k ní uchylují z mnoha důvodů – ochrana nového odvětví, v dobách krizí, v oborech důležitých pro národní bezpečnost, její užití konkurentem aj.

SEZNAM KLÍČOVÝCH SLOV K ZAPAMATOVÁNÍ

- ✓ Pax Americana, Bretton Woods, Světová banka, Mezinárodní měnový fond, Mezinárodní obchodní organizace, zlatý standard

KONTROLNÍ OTÁZKY

- ✓ Co patří mezi základní ochranná opatření?
- ✓ Definujte tzv. zlatý standard.
- ✓ Které instituce vznikly po druhé světové válce v Bretton Woods a co je náplní jejich činnosti?
- ✓ Vysvětlete rozdíl mezi režimem fixních směnných kurzů a řízeným flotingem.
- ✓ Co je tzv. strategie soběstačnosti a jaké znáte její příklady?
- ✓ Vysvětlete princip nepodmíněné doložky nejvyšších výhod v GATT/WTO.

KONTROLNÍ TEST

1. Spojené státy se po druhé světové válce:

- a, izolovaly od zbytku světa
- b, dodávaly do Evropy humanitární pomoc prostřednictvím UNRRA
- c, vyžadovaly vysoké válečné reparace

2. Který z uvedených států nepřijal Marshallův plán?

- a, Velká Británie
- b, Československo
- c, Německo (SRN)

3. Která z institucí není členem skupiny Světové banky?

- a, Mezinárodní měnový fond
- b, Mezinárodní asociace pro rozvoj

c, Mezinárodní centrum pro řešení investičních sporů

4. Co neplatí pro tzv. zvláštní práva čerpání?

a, plní funkci mezinárodních rezerv

b, jsou vydávána rozhodnutím IMF

c, jsou papírovou náhradou za zlato od roku 1945

5. Co neplatí pro WTO?

a, vznikla v roce 1995

b, jejím cílem je prosazení merkantilismu ve světovém obchodu

c, řídí se mimo jiné zásadou nediskriminace

KLÍČ K TESTŮM

Kapitola 1: 1c, 2d, 3b, 4a, 5c, 6d, 7b, 8c, 9a, 10b, 11b

Kapitola 2: 1a, 2b, 3b, 4b, 5 - miliony mrtvých a trvale postižených, kolaps finančního systému, konec první vlny globalizace, nárůst exekutivy národních států, emancipace žen, enormní nárůst státních dluhů, radikalizace obyvatel, rozpad velkých státních celků, snížení průmyslové produkce Evropy, aj., 6a, 7c, 8c

Kapitola 3: 1b, 2b, 3a, 4c, 5b

ZDROJE

- Calvin, John. *Commentary upon book of Psalms (15/5)*. Grand Rapids 1949.
- Cihelková, Eva-Křížková, Jana-Kunešová, Hana-Martinčík, David. *Světová ekonomika: nové jevy a perspektivy*. Praha: C.H.Beck, 2001.
- Crafts, Nicholas-Venables, Anthony. *Globalization in History: A Geographical Perspective*. London School of Economics – Centre for Economic Performance, 2001.
- Evan, Tomáš. *Nástin ekonomického myšlení Jana Kalvína*. Praha: FSV UK, rigorózní práce, 2001.
- Evan, Tomáš. *K některým otázkám politické ekonomie přímých zahraničních investic*. Praha: VŠE, doktorská práce, 2008.
- Evan, Tomáš. *Některé otázky politické ekonomie nadnárodních společností*. Acta Oeconomica Pragensia, 4/2010, s.32–43. (2010).
- Gilpin, Robert. *U.S. Power and Multinational Corporation: The political economy of foreign direct investment*. New York: Basic Books, 1975.
- Goldstein, Joshua-Pevehouse, Jon. *International Relations*. 7th Edition, Logman, 2006.
- Chandler, Graham. *Sugar, please*. Saudi Aramco World, Volume 63, Number 4, July/August 2012.
- Churchill, Winston. *Druhá světová válka: Třetí díl - Velká aliance*. Praha: Lidové noviny, 1993.
- International Monetary Fund. *World Economic Outlook: Growth Resuming, Dangers Remain*. April 2012.
- Jones, Geoffrey. *Restoring a Global Economy, 1950-80, Multinationals and Global Capitalism: From the Nineteenth to the Twenty-First Century*. Oxford a New York: Oxford University Press, 2005.
- Kennedy, Paul. *Vzestup a pád velmocí: Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500-2000*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1996.
- Kennedy, Paul. *The Rise and Fall of British Naval Mastery*. Bath: Pinguin Books, 2001.
- Kolektiv autorů. *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha: Paseka, 1992.
- Kovář, Martin. *Velká Británie v éře Roberta Walpola: K vývoji britského státu a britské společnosti v první polovině 18. století*. Praha: ISV nakladatelství, 2004.
- Kučerová, Irah. *Hospodářské politiky v kontextu vývoje Evropské unie*. Praha: Karolinum, 2010.
- McKay John a kol. *A History of Western Society*. 9th Edition. New York, 2008-
- Mishkin, Frederic. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. 7th Edition, update, Addison Wesley, 2006.
- O'Rourke, Kevin-Williamson, Jeffrey. *When Did Globalization Begin?*. NBER Working Paper 7632, 2000.
- Romalis, John. *NAFTA's and CUSFTA's Impact on International Trade*. University of Chicago GSB and NBER, prosinec 2004. Dostupné z URL <<http://faculty.chicagobooth.edu/john.romalis/research/naftapaper.pdf>>.

Stellner, František a kol. *Hospodářské dějiny 16. – 20. století*. Praha: VŠE, 2006.
Ubierto, Antonio a kol. *Dějiny Španělska*. Praha: NLN, 1995.
Vopěnka, Petr. *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky*. Praha: Práh, 2004.
WTO. GATT rounds. Srpen 2012. Dostupné z URL
<http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm>.